'પ્રજાબંધુ'ની ભેટો

પુસ્તકનું નામ	ઈ. સ.	મૂલ્ય.
અઢારમી સદીનું મહારાષ્ટ્ર	૧૯૧૦	રૂ. ૧
ધારાનગરીનો મુંજ	૧૯૧૧	રૂ. ૧
* સિંધ ઉપર સવારી	૧૯૧૨	રૂ. ૧
સોમનાથનું શિવલિંગ	૧૯૧૩	રૂ. ૧
નિઝામશાહીનો વફાદાર વઝીર	૧૯૧૪	રૂ. ૧
* પાટણની પડતીનો પ્રારંભ	૧૯૧૫	રૂ. ૧
* વસાઈનો ઘેરો	૧૯૧૬	રૂ. ૧
ગુજરાતની ગર્જના	૧૯૧૭	રૂ. ૧
* મહારાષ્ટ્રનું નૌકાબળ	૧૯૧૮	રૂ. ૧
* રત્નમંદિર	૧૯૧૯	રૂ. ૧
* ભાગ્યશાળી [illegible] સિંહ	૧૯૨૦	રૂ. ૧
* કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ [illegible]	૧૯૨૧	રૂ. ૧
* સંભાજીનું રા[illegible]હણ	૧૯૨૨	રૂ. ૧
* પુનરુત્થાન	૧૯૨૩	રૂ. ૧
* સ્વતંત્રતાના શિ[illegible]	૧૯૨૪	રૂ. ૧
* કુમારી કામન્દકી	૧૯૨૫	રૂ. ૧
* સવિતાનું સાવિત્રીવ્રત	૧૯૨૬	રૂ. ૧
* જર કે ઝેર ?		રૂ. ૧
હુમાયુનો ભોગ		રૂ. ૧
* સોરઠનો મુત્સદ્દી [illegible]		રૂ. ૧
* પીરમનો પાદશાહ	૧૯૩૦	રૂ. ૧
* કચ્છમાં ક્રાન્તિ	૧૯૩૧	રૂ. ૧
* પાટણનો પુનરુદ્ધાર	૧૯૩૩	રૂ. ૧
અગમ્ય નાદ	૧૯૩૪	રૂ. ૧



* આ પુસ્તકની થોડી થોડી પ્રતો સીલીક છે, તે 'પ્રજાબંધુ'ના ગ્રાહકોને દરેક આઠ આનાની કિંમતે મળશે. બીજાઓને પૂરી કિંમતે મળશે.

વધુ માટે પાછળના પૂંઠાની અંદર જુઓ.

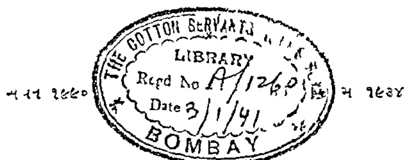
અગમ્ય નાદ

[સામાજિક નવલકથા]

'પ્રજાબંધુ' ની સને ૧૯૩૪ ની ભેટ

પ્રયોજક

રમણીકલાલ જયચંદભાઈ દલાલ



સંવત ૧૯૯૦ સને ૧૯૩૪

મુદ્રક પ્રકાશક

ઈંદ્રવદન ભગવતરાય ઠાકોર

પ્રજાબંધુ પ્રિ. વર્ક્સ ખાડીયા અમદાવાદ

મૂલ્ય રૂા ૧

નિવેદન



૧૯૦૨ માં 'લક્ષ્મીનાં બંધન" પ્રગટ થઈ ગુજરાતી વાચકોમાં તે સારો આદર પામી એટલે બીજી સામાજિક નવલકથા ઈ ગુજરાતીમાં રજુ કરવા પ્રેરાયો ને તે આ 'અગમ્યના"

ટુંકી વાર્તાઓનો આ જમાનો છે એટલે નવલકથા પણ ટુંકી હોય તો જ આદર પામે સાથે સાથે લેખક પ્રકાશની કમાણીની બાબતમાં પણ ટુંકી હોય તો આવા પ્રયાસને વધારે સફળતા મળે અત્યારે વાચનનો શોખ વધ્યો છે પરંતુ પ્રજાના ખીસ્સા પર કાપ પડ્યો છે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં શિષ્ટ પુસ્તકોની સોંઘી આવૃત્તિઓ પ્રજાના આમવર્ગ માટે બહાર પાડવાની પ્રથા છે એ પ્રથા આપણે પણ લેવાની ઘણી આવશ્યક છે પરંતુ આપણું સાહિત્યસર્જન અત્યારે પ્રકાશકોના હાથમાં સપડાયેલું છે એટલે એ દિશામાં એમની નજર ખૂલે તો પ્રચારકાર્યને ઘણો જ વેગ મળે ને સાહિત્ય શોખ સંતોષાય

આ નવલકથા બજારમાં મૂકવાની નથી, નહિ તો "લક્ષ્મીનાં બંધન' કરતા એનું મુલ્ય વધારે આકતું તે અનુચિત જ લેખાય

'પ્રજાબંધુ'ની ભેટ તરીકે આપવા તેના સંચાલકોએ મારી પાસે નવલકથાની માગણી કરી તે વખતે 'અગમ્યના' તૈયાર હતી, જે તેમણે વાંચી અને પસંદ કરી

આ નવલકથા વાચકોને કદાચ ટુંકી લાગશે પરંતુ એકજ બેઠકે વાંચી નખાય એવી કથાઓ અત્યારે પ્રજાને પ્રિય થઈ પડે છે તેમાં પણ માનસનું પૃથક્કરણ થતું હોય એવી વસ્તુસંકલના વધુ રસિક બને છે એ દૃષ્ટિએ સામાજિક નવલોમાં આ કથા કોઈ અનેરૂં સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે એવી આશા છે

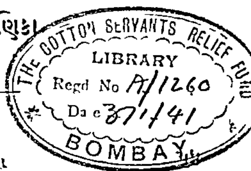
પોતાને જરૂર હોય તેથી વધારે નકલો છપાવી, તે બજારમાં મૂકી લાભ ઉઠાવવાની 'પ્રજાબંધુ'ની પ્રણાલિ નથી તેમ અવલોકનાર્થે પણ એમનાં ભેટપુસ્તકો મોકલવામાં આવતાં નથી એટલે કદાચ આ પુસ્તકની જોઈએ તેટલી સ્વતંત્ર સમાલોચના નહિ થાય. પરંતુ મિત્રો ને શુભેચ્છકોએ તો પોતાની સૂચનાઓ જરૂર મોકલી આપવી – જેથી એનો ઉપયોગ ભવિષ્યમાં થાય.

નિવેદન ન લખવું ને પ્રસ્તાવના કે ઉપોદ્ઘાત બીજા સ્વતંત્ર સમાલોચક પાસે પણ ન લખાવવા એજ ઇષ્ટ છે એવું હજી યે હું માની રહ્યા છું એટલે આટલાથી જ સૌને સંતોષ માનવા વિનતિ કરૂં છું.

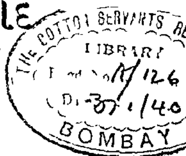
દેવશયની એકાદશી : ૧૯૯૦
જયનિવાસ · લાખીયાની પોળ
ખાડિયા · અમદાવાદ.

રમણીકલાલ જયચંદભાઈ દલાલ

અનુક્રમણિકા



અગમ્ય નાદ



પ્રકરણ ૧ લુ

અનોખી વાટ

મું સાહતી એ- નાન્ડી ગલીમા મે માગન મ ાન ૨ તુ

મોનતળિયાના એ નસાસા ખ ્મા જે‹ યુવાન અ બ્યાના ઓગ્રગના અન્નાગામા વાચનાનો નસ્લ ્ી રહ્યો હતા નાન ડી નાગીમાના સાનેનો C-ન ! ખૂબ જ સાઠેગ ૮નો ્તા પણ ્પગના નનર્ના પૈ આ ા એચી ાન્ીાે પણ એ તેજ્ાા નાભ તે Cહ્ાી ગ્લા ૮નો પ તુ ગનિના આનના અ ા ા ્ી થલ્યા કે મને ્મને પધુ એનુ ્ાઈ અ‹ જ તુ પુ ત મ વ ્ી એો મમ પાગ્ી મનુ' જસ ્ીત્રા નાન તા

, માત વપની એ- નાન ડી બાનિ ા ીત્રા મગ્ગારી અ આવી ખૂણામા પ ની ના્ાની જોની પગ તેણે દીઠા ગો ્ઓ પેના યુવાને નાચનાનો વિચાર કર્યો એ જોઈ તે નાનિ ા તેને વિનવતી બોલી મામા! આજે વાત નહિ ્ઠો'’

પેના યુવાને પુસ્ત- મ ન ્ગી દીધુ બાનિકાના આતૂર ન ન સામે જોઈ તે બો ા "આટના વખ શુ ્યુ ' મનુ' ના તે ાઠ વાનો ગાભળવાનો નખન છે'

'સારે ્ વ ્ ' મામા' બાનિ ાએ પોનાની મસ્ત્લી ગ્લુ ્ી "બાએ મ ે ાગા મમાગ્મા બેસાડી ૨ની એટને મો્ થઈ ગયુ

પેલો યુવાન હસ્યો, "એમ કે? તને બટાકા કાપતાં આવડયા? કકડા કર્યા કે કાતરી?"

પોતાની શક્તિમાં મામાને શ્રદ્ધા નથી એ બાલિકાથી જોઈ રહેવાયું નહિ. પોતાની પ્રવીણતા પૂરવાર કરવા તે અધીરી બની. એક લાંબુ ભાષણ મારવાની તે તૈયારી કરતી હતી એવામાં કોઈએ જોરથી બારણું ખખડાવી રંગમાં ભંગ પાડયો. કોઈએ બહારથી જ બૂમ પાડી, "પ્રભાકર ઘેર છે કે?"

"કોણ હરિવદન!" યુવાન ચમકી ઉભો થઈ ગયો, "અંદર આવને?"

એક યુવાને અંદર પ્રવેશ કર્યો. ખાટલામાં લંબાવી તૂટેલા પંખાથી તે જોરથી પવન ખાવા લાગ્યો, "તું તો લોકોને હેરાન હેરાન કરી મૂકે છે." તેણે રાડ નાંખી, "આખા શહેરમા તને બીજું કોઇ વિશ્રામસ્થાન જડયું નહિ કે આ ખૂણાની ગલી શોધી કાઢી! તને શોધતાં શોધતાં તો મારો જીવ નીકળી ગયો."

હવે તો પેલી બાલિકાએ વાર્તા સાંભળવાની આશા છેક જ મૂકી. નવાગંતુક પ્રતિ રોષ ભરી દૃષ્ટિ નાંખતી તે બહાર રવાના થઇ.

મિત્રને ખૂબ જ અકળાયલો જોઈ પેલો યુવાન પ્રથમ તો જરા હસ્યો 'મને મળવા તુ આટલો બધો અધીરો બની જશે એની મને શી ખબર?" તે બોલ્યો, "નહિ તો રાજમાર્ગ પર મહેલ બંધાવત. ઠીક. હવે તારી વાત કહે. તારે ઘેર બધાં કેમ છે? સર્વ કુશળ તો છે ને?"

"અરે, બધાં ય લહેર ઉડાવે છે.' પંખો જરા પણ થંભાવ્યા વિના હરિવદને કહેવા માંડયું," બાને સહેજ તાવ આવ્યો હતો પણ હવે ઠીક છે. આટલી ગરમીમાં લોકોને પરણવાનું મન કયાંથી થઈ આવતુ હશે એ જ મને તો નથી સમજાતુ.'

'કોણ તે ?" પ્રભા ? આશ્ચર્ય પામી વચમાં જ બોલી ઉઠ્યો "તું ના પાડે ચરનો નથી ને ?"

' હજી મેં તું તો ઓના ને જેના જ ગ્લો ' પ્રભા ... કતા ... ને ' ગલો આપ્યો, " પરંતુ ... ' પણ એ વિચાર ... નામ સારું નહિ ... તું તો હજી ... ને ગ્યાર્થી જ ગ્લો ... તું ... નહિ ત્યાં સુધી માનવી એ વિચાર પણ ... ગ્યાં ... જ્યાં જોઇએ ત્યાં નાગી આઝાદીની ... જ

... અનીગઈ ... જગ ... પણ તું ... પગજ્ઞાનની વાત ... હતા ' પ્રભાએ ... વાત તાજી કરી

પોતે ... હરિ ... ઓળખું ... લાગ્યું કે તારું ... ગામ ... ની આમંત્રણ આપવા જ આ ... કે તરી ... પરમીજિયાનો એ ... મહાન ... તપાગના ... આખી પથારી પર પરમીજિયા પાથરી છે, ... ધમાધમ ... તેમ પ્રભાકર ... તરી ... આપી

' ને હવે ... જ્યા ... માટે ... ફરી ... ચક્રને ... વૈરાગ્યમાં પગજ્ઞાન ...

' પણ આ ... ' પ્રભા ... તરી ... હતો ત વચમાં જ બોલી ઉઠ્યા ... પગજ્ઞાનો કે ... વિચાર છે ?"—

' એ ... થઇ ગયું ... પ્રયાન ... તેની વાત જ ... એના ... ગામથી ... જેટલે એ વિચારો ... ... પાછા ... ... વિચારન

ભાગી જઉં, એમ એની વાતોનો પાર આવે તેમ નથી. માટે મોડુ થાય છે. જો આવવાનું ચૂકીશ નહિ. તુ નહિ આવે તો એને ખૂબ જ ખોટું લાગશે. તારા વિના તો એ પાણી પણ પીતો નથી ' હાથમાં ગુલાબી પરબીડિયાનો થોકડો પકડી તે ખડ બહાર દોડયો.

હરિવદન બહાર ગયો કે પેલી બાલિકા અંદર આવી. પ્રભાકરને લાડ કરતી પૂછવા લાગી, "કયા જવાનુ છે? મામા!" તેની આતુરતાનો પાર નહોતો, "મને તમારી સાથે લઇ જશો? હુ નવુ રેશમી ફરાક પહેરીને આવીશ."

પ્રભાકરે વહાલથી એનુ માથું પસવાર્યું, "મને એકલાને જ બોલાવ્યો છે. બેન! કાંઇ ફિકર નહિ. કાલે આપણે બાગમાં જઇશુ હો! તુ નવાં લુગડા પહેરીને જ આવજે."

બાલિકાના વદન પર સંતોષ પ્રસર્યો. એવામાં અંદરથી બાલકનુ રૂદન સંભળાયુ, "ભાઈ ઉઠયો." કહી બાલિકા અંદર દોડી.

પ્રભાકરે ફરીથી પુસ્તક હાથમાં લીધુ પરંતુ આજ વાચવાનુ નિર્માયુ નહોતું. "પ્રભાકરભાઈ!" બારણા આગળ કોઇએ ફરી ધીમો સાદ કર્યો

"કોણ? નિરૂ!" ઉચું જોઇ પ્રભાકરે જવાબ વાળ્યો, "મને કેમ બોલાવ્યો?"—

નિરંજના વીસ બાવીસ વર્ષની યુવાન પ્રમદા હતી. જીવનભાર વહેવા તેને અસહ્ય થઇ પડયો જણાતો. એના યૌવનના ઉલ્લાસ ઓસરી ગયા હતા. એના વદન પર વિષાદછાયા તરવરતી. એનાં વસ્ત્રો કંધાવણ પડી ગયા હતાં. તે થાકેલી ને નિસ્તેજ જણાતી

' જમવાનુ તૈયાર થઇ ગયુ છે." તેણે પ્રભાકરને ઉત્તર દીધો. "તમે વાળુ કરવા આવશો? તાઢુ થઇ જશે તો તમને ફાવશે નહિ."

"અવિનાશ નથી આવ્યા?' પ્રભાકરે પૂછ્યુ.

"ના. એ વળી ક્યારે આટલા વહેલા આવે છે? એમનુ ભાણું ઢાંકી મૂકીશું. એમને માટે તમારે બેસી રહેવાની કાંઈ જ જરૂર નથી.'

અવિનાશ નિરંજનાનો પતિ હતા.

પ્રભાકર ઉંચો નિરંજના આગળ કરે મારના મે મ જ નડ । જેના વાનર હતા અ ના ખડા તો અ નાગિયા ના મિમે પણ લીધા વિના અ ર જરા રા ણુ નહિ એટલ આગળના મ ગમાજ આ ગરીબ ટુકુસ જેમ નમ લાગ દાતું મ ના ઓ મા પગ ુ ણુ મરસામાન પડી રહેતા

ગેર હાજરીનો ઝાંખો દીપ-પ્રકાશ ગમાડને અજવાળતો ચનાનો જેતા લગભગ સુઝી ગયા હતો પેલી નાનકડી મધુએ માતાન પીગમી મ ખુ હતુ નિગજનાએ પ્રભાકરો પાટના નકયા જોયુ ને' આનુ મા અમે ર ગ ગએ ડીએ એ તો આનુ મપુ ખાવા પામતા નથી ગમનુ માત ુ ને નમુ મની નમ લાગે પાસ એમો આપવાની હુગમ મગ તા મળે નુ ીએ' જેના નમીમ! હતો ૧૦ વાજ છે' પ ા તમઅમારી માટે આ ખ થ ગ્યા ભોગના છે' મો તમારી આ ીત જગ ન મમજાતી નથી એટનુ ગોનતા ગોનતા તો નિરંજનાનો દ વાઇ ગયા

ટેમ નિ ! પ્રભાકર હમીને વાત ઉડાવી મા ગમના ન થી પડે છે મને ગાના થઇ જવા ાજ ડચના આપ્યા દ છે''

મને ગેરી હતની માનો છો નિરંજનાએ આવેના માનુ નાટી નાખ્યા, તમારા ઉપ ાગનો ગોબ નો નાગી ન મેમ હુ'

એ પછે મધુ ગતા માન ને ઉંચકી અ ર આની, મા નાઇ નથી ગએલો જોને ેવા ગજા ચયા છે'

ગેથી પ્રભાકરો નિરંજનાને ઉત્તર દેવા પ ગો નહિ એણે જમવાનુ ગ નુ મધુ માન મમી એનુ જાપણુ ાળવા લાગી

પ્રભાકર જમી ગએ તે પહેલા જ અવિનાશ આવ્યો માનાનુ ચર્ ગયુ છે નુ'' માગણામા ઉભા ઉમાજ નેટો પ્રશ્ન દા આમા ખનુ નાતાવરણ એના શ્રામાનૃમે ભાર ધનુ જણાય

"આવી પહોંચ્યા ?" પ્રભાકરે પૂછ્યુ, "આમ કેમ ! શું થયું છે ?"

"કાંઈ નહિ. આજે ઓફીસના કારકુનો સીનેમા જોવા જવાના છે એ લોકો મને પણ સાથે ઘસડી જવા માગે છે. પાછા ફરતાં બહુ જ મોડું થઈ જાય એટલે વહેલા વાળુ કરી લેવા વિચાર થયો. ચાલ બચુ ! ખાવા પીરસ હુ આવુ છુ." કપડા બદલવા અવિનાશ અંદરના ખંડમાં ગયો.

નિરંજનાએ ખાવાની થાળી તૈયાર કરી. એના ખોળામાંનું બાળક હજી યે કલ્પાંત કરી રહ્યુ હતું. પ્રભાકર અર્ધેથી જ હાથ ધોઇ ઉઠી ગયો "કેમ મામા ! તમે બરાબર ખાધુ નહિ ?" બચુએ બૂમ મારી.

"શું ખાઉ ? તેં બટાકા સાવ બગાડી નાખ્યા છે" પ્રભાકરે મજાક કરી. તે રસોડાની બહાર નીકળ્યો.

અવિનાશ હજી કપડા બદલી રહ્યો નહોતો. પ્રભાકર એના ખંડના ઉમરા આગળ આવી ઉભો અવિનાશે એના સામુ જોયા વિના જ વાળ ઓળ્યા કર્યા. પ્રભાકર અંદર આવ્યો. "આજે પગાર થયો ?" તેણે પૂછ્યુ.

"કેમ પૂછવુ પડયુ ?' અવિનાશે અકળાઇને સામો પ્રશ્ન કર્યો.

"મારે જરા મારા ચાલીસ રૂપીયાની જરૂર હતી. આપી શકો તો ઠીક" પ્રભાકરે શાંતિથી પોતાની વાત કરી.

અવિનાશનુ વદન પડી ગયુ "પૈસાની એટલી બધી શી જરૂર પડી ? તારે કયા છોકરાં ભૂખે મરે છે ? વળી આજે મારો પગાર થયો એ તેં શી રીતે જાણ્યુ ? તું ય જબરો માણસ છે !!!– તને ચાલીસ રૂપીઆ આપી દઉ તો આ બધાનુ નભાવીશ શી રીતે ? મહિનાના ઘર ખર્ચનુ શું ?'–

અવિનાશ પત્ની અને છોકરાનો કેટલો વિચાર કરે તેવો છે તે પ્રભાકર સારી રીતે જાણતો સ્વાર્થની વાત આવતી ત્યારે એમના અસ્તિત્વને તે છેક જ વિસારી મૂકતો. એટલે લાંબી પીડા કર્યા વિના જ પ્રભાકરે પલગ પર પડેલુ અવિનાશનુ પાકીટ હાથમાં લીધુ.

તેમાની મ ત્મની નાનુ તોગ ઉપાડી ' ન્ સાર આ વગ્ગ
, નીમ પાગથી નલાનીન એમ ી તે પમાર થઇ ગયો
અનિાન તો આવ્યો જ બની ગયો થાડી પગ પછી મનમા જ
પ્રભાત્ને મે ચા ચોપડાની તે નાગુ ના ગ્મોડામા ગયો

" આટની ગને કસ જવાના છો' પતિને જોના જ નિરંજનાએ પ્રન કર્યો આજ નશ નિમ થના છે ના તાન ... તે ખબર નથી' અમને મવાને માની નામા છોડી નાખ્ક ગનિેમા જોના જના શરમ નથી મારની' મો એ પૈમો પાર મા'યો છે" માન ની માનજત માટે નનગણ ી નહુ'

મ થયુ છન અનિનાગે ...નાઇથી ગર્જના કરી ' મારી પાસે પમા નથી તને ાય આપી નકુ તેમ નથી જેટલુ કમાઉ તટલુ માગે તમારી પાછી નરી માગવાનુ મમે જાઈએ તો ય જગ આન પણ ની શપ્થ નહિ તમારી પાસેથી તો પ્રભુ તોબાર મા તે ને છે ગએ જગા ય જ પના દીના નહિ કમાઉ છુ ને મ ચીન ના જોઇતા હોય તો તારા ભાઇ છે માગે અના ખાર તો તેણે નાગો ન ત ની લીના છે

નિરંજના ય બોલી નહિ તેણે ગના માન ને ગાન મામા મન પરોવ્યુ અનિનાગે જેમ તેમ માટે લીધુ હાથ ના. પી નીગ ને ઝટપટ નિ ન થ. ગયો

ગયો' પ્રભાગ ગ્માડામા આ યો નિ ' આમ આન

નિરંજના તની ન.. માની ઉની અનિનાન પાસેથી લીનલી ... પિનાની ... નિરંજનાના હાથમા મની લ ગાગનીને તાની પાસે ગણી મ જ પ્રભા ર સૂચના ની, અનિનાશ પાસેની મ. મહેનત એટના પ ા ચા કે ... નનીનચન્દ્રને મે ના ા શુ કે ાને મના તે માન ને તપામી ના મો નગે જ નિ . ન ના ગાટ ન ીશ અનિનાગના વચન ઉપર આવુ ના ગા વા'

પરંતુ નિરંજનાનાં આંસુ ખાળ્યાં ખળાયાં નહિ. પ્રભાકરને સ્ત્રીઓને મનાવતાં ફાવતું નહિ. એટલે નિરંજનાને શાંત થવા એકલી જ મૂકી તે પોતાના ખંડમાં ગયો "આવાને સારી પેઠે અડાવ્યો હોય, તો ય પાપ ન લાગે " અવિનાશ પર રોષે ભરાઈ પ્રભાકર બબડ્યો.

પ્રકરણ ૨ જું.

નિરાળા પંથ

બપોરે સખત ગરમી પડ્યા પછી હમણાં જ મંદ વાયુ લહરી શરૂ થઇ હતી. ગલીને છેડે આવેલુ ચંપકવૃક્ષ પ્રફુલ્લિત શાખાઓથી અજાણ્યા સહચરોને આમંત્રણ આપી રહ્યું હતું. બચુ નાના ભાઇને ખોળામાં લઇ આગણામાં રમાડતી બેઠી હતી. બાલકને ઉલ્લાસમાં જોઈ બચુ પણ સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવી રહી હતી

એવામાં સળંગ રેશમી કપડામાં સજ્જ થઈ હરિવદને દર્શન દીધા. "પ્રભાકર ઘેર છે કે ?" બચુને જોઈ તેણે પૂછ્યુ.

બચુએ જોરથી માથુ ધુણાવી ના પાડી. થોડા જ દિવસ પહેલા એને વાર્તા સાંભળવી હતી ત્યારે હરિવદને આવી રંગમાં ભંગ પાડ્યો હતો. એ વાત બચુ જરા ય ભૂલી ગઈ નહોતી.

"મારે નાહક ખોટી થવુ પડશે." અકળાયલા અવાજે હરિવદન બબડ્યો. તે બહાર ગલીમાં જ આંટા મારવા લાગ્યો. નાનકડી ઓરડીમાં તો બફાઇ મરાય એટલી ગરમી હતી.

સદ્ભાગ્યે થોડી જ વારમાં પ્રભાકર પાછો વળતો જણાયો. "જરા જલદી મરને." હરિવદન બબડ્યો

પ્રભાકર હાથમાં દવાની બાટલીઓ લઈ નજીક આવી પહોંચ્યો. "શું છે તે ?" તેણે સામો પ્રશ્ન કર્યો, "આજ કેસરિયા વાઘામાં સવારી ક્યાં ઉપડી છે ?"

કેમ ન Cપડે? હરિન પોતાની જ ધૂનમાં હતો. … ના તારી પેઠે યોગી બની જવાનો નથી આપણે તો … ન ? Cજવવાના ચાન હત ઝટ … તો લગવા વા … ના … તો કરી લે થોડી ભભૂત પણ લગાવી ન તારે આગ … આખો નિયમ યોગી થવાનો નથી. તે નિયમે … મન આ થો' પૂછ્યાન તે હવે ખરાબ લાગ્યું? આજે નાત કે એ પગ … તો ભૂલી જ ગયો હોત?

… એટલા વિરાગી તો નથી બન્યા પ્રભા રે હસીને Cત્ત … હજી મનમાં જ તોફાન માગ … જીવનમાં ચોક્કસ સ્થાન … ઊભો ગ૯, જગ … આ આ … તે આ … આપી … એટલી જ વાર

હરિ તની અદીગાઈનો પાર નહોતો … ની યોગી થાઉં ' મધુ ' મન ' આમ આવ આ … મ … ની … રી … ?

મધુને પગાણે આવવું … એને હરિ ન … મમતા નહિ પ્રભાકરે એની અનાબાદિન … સ્મિત … તે તારી … આ … આપજે તે … જમવાનો નથી એમ … તેને મધુને સૂચના કરી

મધુના ચ … મોટ … ઉત્તર નહિ ગંભીર … તે … આ … જી ? ।

પ્રભા … ની લીધા … ચોમેર … હરિ ન … પ્રભા … ના … માં … ' મને તો … જગ … મમતનું નથી … ના ઘરમાં … મ … ' … એનું મધુ … આ … ?

… જ તે ' ' પ્રભાકરે એની આતુરતા દ્વિગુણિત … ' તને મધુ જ … ?'

'માગ … નહિ ' ' હરિ નથી … ન … , ' મને

એટલુ યે નહિ કહે ‘ પૂર્ણાનંદના લગ્નમા પણ અમારે આની ભારે ચર્ચા થઈ હતી. દરેકને તારા વર્તનમાં કાંઈક ઉંડા ભેદ જણાતો હતો. તુ દેવાળિયો કે ગુનેગાર તો નથી ને ‘ આમ છુપાતો શું કામ ફરે છે ? કોઇ અગમ્ય નાદ તો તને પ્રેરણા પાઇ રહ્યો નથી ને ? તારા હૃદયમંદિરના સિંહાસને કોઇ ગરીબડી હૃદયરાણીને સ્થાપવા તો તુ મથી રહ્યો નથી ને ?”

“ કાંઈ ધંધો છે કે નહિ ?” પ્રભાકરે તેને એક ધપ્પો લગાવ્યો, “ જો. હુ અહી એકલો રહેતો નથી. નિરૂ ને મારી બાનુ વતન એક છે. એના હૃદયનાથથી એનુ રક્ષણ કરવા મારે અહી રહેવાની જરૂર છે.”

“ વાહ દોસ્ત ! ” હરિવદન તાળી પાડી ગાજી ઉઠ્યો, “એ પણ ઠીક. બાલ્યના બેનપણાં. દારૂડિયો વર નિસ્વાર્થ પ્રેમ—સંપૂર્ણ નવલકથા ! ! ! ”

“અરે ચક્કર ! એ તો મારી બ્હેન થાય.” પ્રભાકરે ધડાકો કર્યો.

“કેવો ખરાબ માણસ છે ?” હરિવદન બોલી ઉઠ્યો, “આખી બાજી બગાડી નાખી. હવે પટીયાં પાડવાં રહેવા દે. તારા પર વારી જવા કોઇ નવરૂ એઠું નથી. તારી આ બહેન સાથે તુ કોઇ સારા ઘરમાં ન રહી શકે ?”

“હવે ઝાઝી પંચાત ન કર. મને મારૂ સંભાળી લેતાં આવડે છે. યુવાન ને છીછરા હરિવદન સાથે ચર્ચામા ઉતરવાનુ પ્રભાકરને જરાય મન નહોતુ.

એ સારા મકાનમા જરૂર રહી શકત. પરંતુ એથી એના કર્તવ્યમા અડચણ ઉભી થાત. ખરી રીતે એ જ નિરૂનું ઘરખર્ચ નભાવતો છતા ય તે નિરંજનાનો મહેમાન હોય એવો દેખાવ કરતો. જે લોકોને સારા મકાનમાં લઇ જાય તો એની બનાવટ બીલકુલ નભે નહિ કારણ કે એટલુ ખર્ચ ઉપાડવાની અવિનાશની શક્તિજ હતી નહિ. નિરંજનાનું સ્વમાન ઘવાય એ પ્રભાકર સાંખી શકે નહિ.

એમને તેણે પોતાની શક્તિ સામું જોવાનું નહોતું અવિનાશ ગણું વિચારીને જ તેણે પગનું ભરવાનું હતું

પ્રભાને જેવું પહોંચતાં જ તે સામો ગોઠી આવ્યો પ્રભા એને જોઈ તે પૂર્ણ જ ગામમાં આવી ગયા હતું ... છે' તે સાથે ... મા પણ ગાયો નહિ ... એના તે ... બની ગયો કે ... વ્યવહાર તરફ નજર ... નથી.

પૂર્ણાનંદની સામે નજર જોઈ ... મન ચાર એમ હતું સામાન્ય ગુજરાતી યુવાન હતા એનું ... મનમાં હતું એ ... નિશ્ચય પણ એના ... જ હતા

હજી જમવાની વાર હતી એમને નવાનો ... સગારીએ ... હતા ... જાતની ... એનું ત્યાં ... હતું ... ગીતાની ત્યાં ... પત્તાની જોડીઓ પણ ... હતી ... પાન સોપારી ... હતી ... ગામની ... તો આ ... જ ...

આટલી ... હતી' પ્રભાને ... ... 'હવે ... માગીશું' ... તો ...

35,200

'... જાતના ... પડે ... નથી'

પ્રભાએ નીચે જઈ બીજા ... માંડ્યો તો ... ધમાલ પણ ... નહોતી 'ચાલો ...' તો ... જોઈએ ... શુભ માર્ગ

... બોલ્યો ... 'રઘુનંદન ... છો તમે?

મને મિના બહા ૦૮ની આવ્યા પ્રભાકર ૮િવ નને તેના
ન્ ગુધી મની આ ા ૮વે અની જ મઇ જ ને' ' કહીને
કહ્યું, પા ા જાવાની ાઈ જ જ ? નથી અગાનીમા નહ પડો
અરા ાઇ નહિ સાગી જરા પણ ચિંતા કરવાની જ
નથી તારી ાા કલેજે કાન   જમવા આવવાનો .

બીજે ૧વાર પ્રભાકર પૂર્ણાનંદને ઘેર જવા નીકળો ગ્નામા
વિદ્યાર્થીના ઝાત્રાનરમા જરા ગાા એક મિત્રનું તેને ામ ૮નુ
ત્યાંથી સીધા પૂર્ણાનંદને ત્યાં ગયો નીચેની જ રૂમ માની તે
ઓરડીમાં જ મે ા એન્સ પરાસા ન્નાણી નન્નામા ગન્ન થ
પૂર્ણાનંદ પ્રવે ા કર્યો જન ા કે શ્રીમતી ૮ ૭ ૪ા ા ન ને કે

પ્રભાક ે ાામા વાસા નહોતો પૂર્ણાનંદે પાન મોપારી
ભગા ા જોરથી પ ા નાખતો નાખતો ત આમ તેમ ગ્ના ના તો
ચોકી ાગે તે પ્રભાકર પાસે જઈ પૂછવા ના ો કેમ' પ્રભાકર ા
નું ાીણું'

કેમ' કેમ '' પ્રભાકર ૮ગ્યો   ાઇ દિવસ નહિ ને આજ
આમ કેમ' આમ મુઝારનો કેમ જણાય કે' મ   શ્રીમતીને
જરા નારાજ રાઝ થયા વિનય વિનય થ્ો તો પછી ઝમી
પાડવાનો પત્તો નહિ આર'

પૂર્ણાનંદ મ ૮ ગ્યો પ્રભા ો ઝાડ મોટી વસ્તુ પ વ્યુ નહિ
ાાડી જ ાાગમાં નવ પતીના દર્શન થયા નવરવાને ઘેર તપ મીરિા
ગની સ્ના સી માડી પરિધાન કર્ી હતી અગો સાભૂષણોની
ચમ તા પ્રભાકરે Cર્તા નજ નાખી "કેમ' ારી વાતુ
મોટ ' તે ા પૂર્ણાનંદે પૂછ્યું

પૂર્ણાનંદ એકે મ૮ા વઈ ગયો   તો ગમે ત   તે મો મગાડી
મો યો, 'પ્રભા ા આ માગનારી તુગ તો ભાગે જોયો ? અગે
  ા ૪ 'મને ના ગમી પડાવી પણ ામની નથી"

પ્રભા   ન મડાટ હસી પડ્યા ૮ન ા થાય' ભના માપુન '

મને કાંઇ સ્ત્રીઓને સજાવતાં આવડતું નથી. પણ ચાલ તો. છબીવાળાને ત્યાં લુગડાં બદલવા ખાસ ખંડ હોય છે. ત્યાં તારી મરજી મુજબ સજાવટ કરી લેજે. છબી પાડનારની અમુલ્ય સલાહ પણ આપણને મળશે.”

પૂર્ણાનંદ સજોડે ગાડીમાં બેઠો પરંતુ એનુ વદન પડી ગયેલુ જ રહ્યું. છબી પાડનારની દુકાન જરા દૂર હતી એટલે ગાડીમા પણ વધારે ટકવું પડયું. એ ગાળામાં પ્રભાકરે નવવધૂને બરાબર નિહાળી લીધી. હિંદુ નવવધૂની પેઠે એ સાવ બાલક નહોતી. ઓછામાં ઓછાં એને સોળ વર્ષ થયાં હશે. એનાં નયન વિશાળ હતા. એનુ વદન મનોહર નહિ છતાં ય સોહામણું હતું. પરંતુ એના પતિના ચમકતા સૌંદર્ય આગળ એ તદ્દન ગ્રામ્ય જણાતી

અંતે છબી પાડનારની દુકાન આવી. બીજે માળ જવાનુ હતુ એટલે તેઓએ દાદર ચઢવા માંડયો. દાદર પૂરો થતાં જ એક વિશાળ ખંડમા જવાતુ. એની દિવાલ પર અસંખ્ય ચિત્રો ટંગાવી દેવામા આવ્યા હતાં. એક ચબરાક છોકરો દાદર આગળની બેઠકે બેઠેલો હતો. પ્રભાકરને જોઇ તેણે હાસ્યભર્યો મીઠો આવકાર આપ્યો. પછી તે પૂર્ણાનંદની પત્નીને અંદરના ખંડમાં કપડાં બદલાવવા લઇ ગયો. વળી પાછો પૂર્ણાનંદ મુઝાયો. “આ છોકરો એને શુ કરશે?” ન પ્રભાકરના કાનમા બબડયો. ‘ મારવાડી પોશાક તો જાણે ઠીક પણ અજાણ્યાના દેખાવ તો એથી યે ખોટો!”

પૂર્ણાનંદની ગભરામણ કાંઇથી પણ પ્રભાકર અડગ રહ્યો. શાંતિથી તે એક વિરામાસન પર વિરાજ્યો, “હવે જ પીશ’ તેણે પૂર્ણાનંદને કહ્યો, ‘ એને પોતાની ફરજનુ ભાન છે. કેટલીયે સ્ત્રીઓ અહીં છબી પડાવી ગઇ છે. જોતો નથી?’

છબી પાડવાની તૈયારી થતા સુધી તેઓ વાતે વળગ્યા. પૂર્ણાનંદ દિવાલ પરના ચિત્રો જોવામા મશગુલ થયો.

પૂર્ણાનંદની પત્ની બહાર આવી. એના દેખાવમા ખાસ

-> પ-મો નહોતો ત્ના ૨ નગણા ઓગ ગી નાખનાર્રી
તે પોશાક મુર- ગાવી હત એનુ મા ૨ કઇ- પરખાતુ ગ્મ
ક્ના ય પ્રણાન ને ના અમતોપ જ ગ્યો ૭૨ો નહોવાથી
એને ક્મને પણ નમીમને આધીન થવુ પ યુ

ને છમી નેવાર્ઈ ગઈ 'હવે તમારો વારો ચાલે?' ત્મી
પા-નો પ્રભા ગ્ને પ્રશ્ન ક્યો

થોડા જ વિસમા પ્રભાને ત્મીને ઉત્તર દીધા

'એમની યાદ જોઓ તો ત્યાંજ નાત્રાત્રા વખત આવે'
પ્રણાન મનમા જ મમ-યો

ત્મીઓ પર ચચા કરતા નઓ નીચે ઉતરવા લાગ્યા
"જગ ઉભા ગો નીચેના આગણામા આવતા જ પ્રભા ? માલી
ઉ ઠયા, [illegible] ગાડી નઇ આવુ'

'જગ જનરી ગ્કે' પૂણાન? તાળી ગી 'ગાના
રગે ઝાટ ભાના ઈન્ઝ નથી હો'"

પાસે જ ભાડૂતી ગાડીઓ ઉભી ગ્હેતી એ- ગાડી ભા- ગી
પ્રભાગ્ ત્મી પા-નાગ્ની [illegible] ન આગળ મા ગે ત્યા સામેથી એક
નોકર આવી તેની સામ ઉભી ર । મેક સ્માન રે એ- સ્ત્રી તેમાથી
નીચે ઉતરી ત્મી પા-નાગે ત્યા જતા જણાયા

પ્રભા-ને એમના તરફ ઝાઝુ લક્ષ્ય આપ્યુ નહિ પ તુ
પ્રગાન તે બોલાવગા તે તેમની પા [illegible] ગ્ યા ગે ઓરામા એ-
આણુનાયો મનાવ મન્સા પ્રાન- એની પત્નીને ધમડી ગાડીમા [illegible]
પ મો ગાડીવાળાને એજે એવો તો પ ાર ક્યો કે તેટે પનમા જ
ગાડી હ ારી મૂની ક્ષણ મે ક્ષણમા તો ગ્ર દ્ગ્ય ત્વત બની ગયુ

પ્રભા ? તો આગળા આ ાળ જતાજિ ગયો અણધાર્યા ગનાવ
ત વિસ્મૂચ ગન્યો પૂણાને આમ દોડાવી મ કરી મૂની ? ખરુખ ાર
ક્મતાનો અવાજ ાાે પ તા તેણે પાછ ગ્ નેયુ પતી સુખાન મુમન છે
ત ી ન્યો ત તા પેના ગ્રની મુખના ત ે વિસ્તાનને અટેલી ઉભી

હતી. પ્રભાકરની નજર પડતાં તે યુવાન હસતો બંધ પડ્યો, "કેમ સાહેબ! મને ભૂલી ગયા તો નથી ને? છેલ્લી મેચમા આપણે સાથે રમ્યા હતા."

પ્રભાકરે એને ધારીને જોયો. તુરત જ પુરાણી પીછાન તાજી થઈ. "કોણ સુદર! ગયે વર્ષે પ્રભાકર એની સાથે રમતમાં ઉતર્યો હતો. પ્રથમ પરિચયે જ એમનો સંબધ દઢ થયો હતો. સુદર ખૂબ જ આનદી ને ગમતી હતો એટલે પ્રભાકરે જાતે જ પીછાન વધારી મૂકી હતી. પરતુ લાબા સમયથી તેઓ મળ્યા નહોતા એટલે પ્રભાકર પહેલી નજરે એને ઓળખી શક્યો નહિ

"આટલાં વર્ષ ક્યાં ભરાઇ બેઠા હતા?" સુદરે પ્રશ્ન કર્યો, "તમે તો પછી દેખાયા જ નહિ. મેચ રમવા ગયા જ નહિ હો. નહિ તો આપણે મળ્યા વિના રહીએ જ નહિ. ચદ્ર છૂપે નહિ બાદલ છાયો"—

"ખરી વાત હમણા હમણા હુ રમતમા ઉતર્યો જ નથી." પ્રભાકરે ખુલાસો કર્યો, "હુ જરા બીજે રોકાયલો છુ પણ તમારી શી ખબર? મઝામાં છો ને?"

"આપણે તો રોજ મોજ છે જૂઓ બેન! આ પ્રભાકરભાઇ! અહીંના જાણીતા ખેલાડી છે. ને પ્રભાકર ભાઈ! આ મારા બેન આનદી —

પ્રભાકરે વદન કર્યું. તે બાલાએ પ્રતિહાસ્ય કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ વ્યર્થ. પૂર્ણાનદની ધમાલથી પ્રભાકર એટલો તો મુઝાઇ ગયો હતો કે સુદર જોડે રોકાવાનું તેને ઘણુ ય મન હતુ છતાં તે તેમ કરી શક્યો નહિ. પણ એમ બારોબાર ચાલ્યા જવાય શી રીતે? "તમે છબી પડાવવા આવ્યા છો?" એણે મોઢે આવ્યો તે પ્રશ્ન પૂછ્યો. "આ લોકો સારૂ કામ કરે છે હો! વળી ભાવ પણ અલ્પ જ છે"

"ખરી વાત" સુદરે વાત ઉપાડી લીધી "ચાલો બેન!

આપણે મો_ થશે ” તેઓ ન ગ ત ગ નવ્યા આનંદી ન ગ સુધી જત થની સુ ' ચાલ, પાછા જઇએ મારે ભમી નથી પ નની

અર, ત્ત ગ ત્ત સુ ગ મેતને ઉતે ત્ત કરી ' માનતા હોય તે ભાગી ત્તર ' પણાન ને દેનો ઉચ્ચારાયતા વચનો પ્રભા ને સ્પષ્ટ માલમ પડયા

પ્રભા ગ ત્રધા માણસના ઉમો ગયો નહિ તે બહાર ની જ્યો પૂર્ણાનંનની ઘમાલનું રહસ્ય તને તેને સમજાયું એનું નિ શરમથી ભરાઇ ગયું તે કૌપ ભરાયો

પૂર્ણાનંદે એક સુવરેના કુટુ બની કન્યા પમ ી હતી કન્યાના પિતા પરદેશ જઈ આવના હોવાથી પૂર્ણાન ના કુટુમ્બીઓ એ વાતથી બાત્ર વિરુદ્ધ હતા એમાએ પૂર્ણાનંદે એ ધર્મિ કુટુમ્બની કન્યા સાથે તન ના પે । કન્યા સાથે લડયો વિવાહ કરવાની એનામાં હિંમત નહોતી સુ ગનુ હાસ્ય તે પૂર્ણાન ની ગેડધામનો બીજો શો અર્થ હોઈ શકે '

મહાર આવી ત પ્રગથી પ ઉભો હો તેણ એક વાર પાછી નજર કરી આનંદી ગ આગળ જ ઉભી હતી સુ ગ પણ પાછો વળી એનો પ્રભા ન નજ ની લીધી ને ટ્રામની વાટ જોતો તે ઉભો અ ગાડી આવતી જણાઇ ત્યા સુ તેની નજીક આવી મા યા જ । મેન પાસ ઉભા કેવો મેગ લઇ આવું

પ્રભાનો ગાનાયા વિના સિદ્ધિ નહોતી ટ્રામ આવી ને પસાર થઇ ગઈ આનંદી ગ પગ ઉભી હતી વા ગી વસ્ત્રોમાં કુપાયલુ ગેનું ચ ન ન આરસ પ્રતિમાશુ ભોળું ગયું ત સુ ગ ગાડી લેવા ગયો એટલે એ એ તેણ પ્રશ્ન યો તમે પૂર્ણાન જોડે આવ્યા હતા ને ' એ તમાર શુ સગા થાય ?

' કંઇ સગા નહિ પ્રભા ગે ખૂલાસો યો હુ મો તેમની માન અર્ધા લઇ આ વો હતો એટલુ જ પરતુ પાછા વળતા એમને મારી ગરજ નહિ રહી હોય '

આનદીના વદન પર ફિક્કુ હાસ્ય છવાયુ. પૂર્ણાનદની ધમાલથી એનાથી હસી જવાયુ હશે "એ ક્યારે પરણ્યા ?" તેણે ફરી પૂછયુ.

"ગયા બુધવારે." પ્રભાકરે ટુંકો જ ઉત્તર દીધો.

સુદર મોટાર લઇ આવી પહોચ્યો. બેન સાથે અદર બેસતાં તે બોલ્યો, "પ્રભાકરભાઈ! ઘેર આવજો ને. અમારૂં ઘર તો તમે જોયુ છે."

"જરૂર. જરૂર." પ્રભાકરે સંમતિ દર્શાવી. આનદીએ એક મીઠી નજર નાંખી. ગાડી ઉપડી એટલે બહાર જોઈ તે બોલી, "અમારે લીધે તમારી ટ્રામ ગઈ. તમારે મોડું થશે–નહિ ?"

પ્રભાકર હસ્યો. "કાંઇ નહિ. મારી જરા ય ચિતા ન કરશો. હમણાં બીજી આવશે ને ફરવાનો તો મને શોખ છે. બાગે મોડા થવામા તો હુ ટેવાઈ ગયો છુ."

મોટાર અદસ્ય થઇ. પ્રભાકરને ટ્રામની ચીઢ ચડી. ને ચાલતો જ ઘેર જવા નીકળી પડયો. પેલુ મનોહર વદન ઘડી ભર એના મનોમદિરે વિરાજતુ ને અલોપ થતુ.

પ્રકરણ ૩ જું.

હિલના ડંખ

સુંદર મહા પરાણે પથારીમાંથી બેઠો થયો સાડા આઠ વાગી ગયા હતા તોય એને પથારી છોડવાનુ દીલ થતુ નહોતું. 'અરે! બેન! આગે કાસંક ક્યા' બીજા ખડમા ડોકિયું કરી તેણે પૂછ્યુ.

સુદરની બીજી બેન અંબોજ પોતાના ખડમાં ગાદી પર બેસી ભરત ભરી રહી હતી. ચાંનર કપડ ને રેશમની વિવિધ રગની

આડીઓ નગરની પરી હતી એ મ ચિનગોનીઓ પ નજ
વતની એનો દેશ નાપ ગ લવાથી એના વાગ ન પગ
વિખ કના હતા માથાની પી ગન નમ રાખી હતી
તોનાથા તેને અવા નતા ખવના ન તુ વેલી થવાની પ તેને
મ લાન નમ જણાનુ નહિ ના મટ ગાથી ને
તુ તાન મન મ ર નાગ એગ નાજ
તારે કામ ગોઠવવાનો લાન માન ન ગમીએ માર નાની
કાનની જ્યાં નથી ને નારો મ અહા નાનુ?

મુનીના નાની લાન મ ે નીન ગી બીઓથી પ્રભુ
લાસા ટ વસ્તુ ણિ ગરજાજ ન ખાન જેના મને મ
ગોવી આપ તો માર નર વારે મહાર જવાનુ છે

મોજ સુર ેગુની મગન મગી ના હતી જામ નજુ
મન્યા વિના જ તે નાનિથી એની તા મહાર જવાનુ છે તના
માર શુ ત દન અહીંથી નને જવા?

સુ ર નો મારી તના નગ પર પ તો મગજની નોય
જઇ પરી એ થપાટ નારી મગજ ગાઉ ઉગી ન ઠે નહિ
આજે આ દમજે તેમ થઇ જ જવો જોઇએ સુનીના આ
ચક્કરને મહાર ઠાર તા

મુનીનાએ હાથના મુન નછ એ ખ મા કોઈ કુ મુ એને
મતરે વર્ષ ક્રમ હતો તેનુ નગીર એ જ હતુ એટલે સુર એને
ાજ ચીજનો એ જગ ામણી પણ મોટામાંગી હતી મ
આની મુ રે એ ીન તેના પ ન નારો ામો
ના નાખશે

એટના માટે માર માનમે મને ગોનાની—નહિ સુનીના
ઠેઠ ગોજ તુ ગ રી કે વારની હતી તે તુ નરોતા
નસુની? માર એના કામ યુ ગો હતો? તના મનાને સાગા
નહિ એટને બન્ને ન ડગે છે

"ઓ હો! મોટાં ભણનારાં થઈ ગયાં?" સુદરે તેને વધારે ખીલવવા માંડી, "ભણી ભણીને શા પાટલા ફાડશો બેન!"

હવે સુશીલાથી ઝાઝુ ખમાય તેમ નહોતુ. ધડાકાબધ બારણુ બધ કરી તે પોતાના ખંડમા ભરાઈ ગઇ. પોતાને ખૂબ જ વાચવાનુ છે એમ જણાવવા તે કદી ય ચૂકતી નહિ

સુદરને બહાર જવાની ઉતાવળ હોય એમ જણાયું નહિ. સરોજ પાસે બેસી એ ગપ્પાં હાંકવા લાગ્યો. સરોજ એનાથી એક જ વર્ષ મોટી હતી. એટલે તેઓ એક બીજાથી વારે વારે રીસાતાં ને મનાતાં. રોજ રોજ એમની ધીંગામસ્તી ચાલુ જ હોય. સુશીલા એનાથી ત્રણ વર્ષ નાની હતી. એટલે સુદર ને સરોજ એને તદ્દન બાલક ગણી કાઢતા. સુશીલાને એ જરા ય ગમતુ નહિ.

"સુદર! ભાઈ!" સરોજ ભરત ચાલુ રાખી બોલી, "તે દિવસે પૂર્ણાનંદને જોઈ મોટી બેન અકળાઇ ગયાં જ હશે હું ત્યાં હોત તો કેવુ સારૂ થાત! એના માથામાં એક પત્થર જ લગાવી દેત. એવા બદમાશોને તો ફટકારે જ છૂટકો."

"તે રસ્તામા જોવા જેવા થાત" સુદરે એની વાત વચમાં જ કાપી નાખી "એ તને ગમત—નહિ? તારા કરતાં પત્થર ફેકવામા હું જરા ય કાચો નથી. એવી જરૂર પડી હોત તો હુ જરા પણ પાછો ન પડત પણ એમ કહે કે તુ ત્યાં નહોતી. મોટી બેન હતી નહિ તો એના પર નજર પડતા જ તુ તો બેભાન થઇ જાત. મોટી બેન જરા કઠણ છે. એટલે જરા ય અકળાયાં નહિ. બાકી પ્રભાકરભાઈ આગળ આમારી રેવડી દાણાદાણ થઇ જાત

પ્રભાકરભાઈ કોણ?" સરોજે વચમાં જ પ્રશ્ન કર્યો.

"એ તો મારા એક દોસ્તદાર છે" સુંદરે ગૌરવ બતાવ્યુ, "એક અચ્છા ખેલાડી છે. રમતગમતમાં એમણે નામ કાઢ્યુ છે."

"એ કેવા છે?" સરોજે પૂછ્યુ.

"મને શી ખબર?" સુદરે મો બગાડ્યુ, "પૂર્ણાનદ સિવાય

બીજું કોઈ તારી નજરમાં નહિ આવતું હોય? પ્રભાકર તો ગમશે જ નહિ [illegible] મને તો એ પ્રધાનજી કરતાં ઘણા ગમે છે કેવું ઉંચું ને [illegible] એમનું શરીર છે? એમ [illegible] આપણે [illegible] આવતા મેં તેમને જોયું કે મેં આવ ત્યારે જોતે

પણ સુ[illegible] [illegible] વાત પડતી તમને જોઈ પ્રધાન તુરત જ ભાગી ગયા? તમને ઓળખ્યાં પણ નહિ? [illegible] [illegible] કે નહિ?

અમને ઓળખે? સુ[illegible] [illegible] એનામાં એટલી હિંમત જ ક્યાં છે? અમને જોતાં જ તે [illegible] [illegible] ના[illegible] બીજી નનવવૃને તો એણ [illegible] જ [illegible] ને [illegible] [illegible] શું હર્યો? [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

એમાં તને [illegible] શું આવ્યું? [illegible] છે [illegible], મોટી બેન માટે તો [illegible] [illegible] ન થઈ

શું [illegible] ન હતું? સુ[illegible] બોલ્યો મને તો એની મોટ [illegible] પણ માનતી નથી એને તો [illegible] પ્રથમથી જ [illegible] [illegible] ઓળખતો હતો એ [illegible] મોટી બેનને પણ એ ચેનવ્યા [illegible] પરંતુ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમણે [illegible] [illegible] મને [illegible] [illegible] [illegible] એમના [illegible] [illegible] પણ માનવાની નથી. મને એમનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે [illegible] જુઓ એમના વિશ્વાસનું પરિણામ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મહાભાગ્ય માનો ને? એ [illegible] ભાગ્યો [illegible]?

સુ[illegible] ફરીથી [illegible] [illegible] [illegible] પ્રધાન ને એ [illegible] જ [illegible] ભાગતો ન જોતો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તને [illegible] જુએ તો મોટી બેનને [illegible] લાગે? ને [illegible] [illegible] મે [illegible] [illegible] ગયું છે?'

એવા [illegible] એટલો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સાથે

એ મોજ માણે ને બીચારી મોટી બેન અહીં ઝુરી મરે. હું તો એને જરા ય ડહાપણુ લેખતો નથી."

"પણ એ નવોઢા કેવી લાગતી હતી?" સરોજે એકાએક આતૂરતાથી પૃછ્યું, "એણે ખૂબ સરસ લુગડા પહેર્યાં હશે!"

"જોઇ ને સ્ત્રીઓની જાત!" સુંદરે ટકોર કરી, "ગમે તે પ્રસંગ હોય એમનુ દીલ તો લુગડામાં ને લુગડાંમા જ."

"ચાલ, ચાલ હવે" સરોજ છેડાઇ, "એમ છે તો સ્ત્રીઓ પાસે બેઠો છે શું કામ? રસ્તો માપ ને. નવ વાગે બહાર જવુ હતુ ને? સાડા નવ તો થઇ ગયા."

"એમ! એમ?" સુંદર કચવાયો, "ગપ્પા હાંકી તુ રોજ મારો વખત ગુમાવે છે." એમ કહી તે ખંડ બહાર દોડ્યો.

સરોજને વાત લંબાવવાનુ જરા પણ દીલ નહોતુ એ નવરી હોત તો સુંદર પાછળ દોડત. એને જંપવા પણ ન દેત. પરંતુ કબજો પૂરો કર્યા સિવાય એનાથી ચસકાય તેમ હતુ જ નહિ. સાંજે એની બેનપણીનો લગ્નોત્સવ હતો. હાથે ભરેલો કબજો પહેરી એ પ્રસંગે મહાલવા તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. એટલે એ પોતાના કામમા ગૂંથાઈ.

ભરતકામમા મન લાગ્યુ કે કોઇનો અવાજ આવ્યો, "સરૂ! મારી કાતર જોઈ?"

સરોજે ઉંચું જોયું. આનંદીએ એના ખંડમા પ્રવેશ કર્યો. 'હા બેન! તેણે ઉત્તર દીધો "મારે કામ હતુ એટલે મે લીધી હતી તમારે જોઇએ છે?"

"ભલે.' આનંદીએ માંડી વાળ્યુ, "અહી જ છો રહી. હું મારૂ કામ લઈ અહી જ આવુ છુ. એટલે આપણ બંનેને ચાલશે તુ બાના ખંડમાં કેમ ન ગઈ? સંચો ત્યા છે ને?"

"આજે સંચાની મારે જરૂર નથી' સરોજ બોલી, "સંચાથી મારૂ ભરત ચુંથાઇ જાય ને મારી મહેનત ધૂળમાં મળે. તમે તમારૂં કામ લઇ અહીં આવો.'

આનદી નામ લાવી તા મેટી બને બેનો લગભગ સરખી જ આતી માટી જગ કરાટે મોહમતી, નાજુક ને નાનકડી હતી એની મા તા વિલાતરેખાએ ચમકતી એના રૂપમા ગાઢ્વ નીતરતુ પ્રથમ દર્શને એ મોગરમાં ન લાગે જ્યારે એ ભ્રમણમાથી તો ન જ ખમે નાગીન્ય પે એ જાગતી જાત હતી

મ જ એવી ન હતી એની માટી મેના કરતા એ ઉંચી હતી નહિ પણ મરજી તુ એન વ ન માદ મધુર ને માગણયુ તુ નયન સ્યામ ને વિશાળ હતા ન નાપ મોહમહો લેહ એ નામ ત્રમાટે આવી હતી જ્યારે મધુરને એ મુ ી લાગતી જ નહિ આનદી એ ગ ચાલી હતી મ જ જે ટોર તેની માટે ભગી જતી એની મેન પ ત પુસ્તકોલી નાતી એને મગીત, ભરત ને ગોપા માગવાનુ ખૂબ જ ગમતુ

આનદી મજની ઓરમાન મેન હતી એની માતા એના જન્મ પછી તુરત જ દેહ પામી તી થોડા વખત એને એની ાદીની મભાળ નીચે રાખવામા આવી હતી આ વર્ષે મુકી એ લા જ રો એ શાળામા એના પિતા ી પરણ્યા નવી માતા સુલોચના મોગી ને માયાળ હતી એટલે એણે આનદીને પાળી તડ્ડી પ તુ તાત્કાલિક નમ બની ગ તેમ નહોતુ એટલે જ્યારે આનદી પિતૃગૃહે પાછી ફરી ત્યાર કરુમમા ના ચાર મતાનોનો રસા ો થઈ ગ ા હતો એક અજાણી વ્યક્તિને માતા ડેલા ી તી એના પિતાને પણ તે જેની તી જ ઓળખતી તી કેટલા માટે તા એ તુરત જ ળી ગઈ પરતુ માતા પિતા તો એના રુદા નજરમા આવી જ શક્યા નહિ

થોડી વાર બને મેનો પોતપોતાના કામમા ગૂથાયેલી રહી પછી મ જે બને હાથે પોતાનુ ભરત પહોળુ કરી પ્રછ્યુ "જો એન આ કેવુ લાગે છે?"

"સુંદર." આનંદીએ નિરીક્ષણ કરી ઉત્તર દીધો, "સરલાના લગ્નમાં પહેરવાની છુ કે?"

"હા." સરોજ બોલી, "તમે પણ આવશો ને?"

"જરૂર." આનંદીએ કહ્યું. "પહેલાં સરલા ને હું સાથે સાથે ભણતાઃ પછી એ પાછળ પડી ગઈ એટલે તમારે બેનપણા થયાં."

ચાર પાંચ દીવસથી સરોજ બેન સાથે વાત કરી શકી નહોતી. આજે આનંદી સહજ ઓછી ગંભીર જણાઇ. એટલે સરોજે તક સાધી પોતાના દીલનો ભાર ઓછો કરવા માંડ્યો. "એ સરલા શાળામાં આપણી સાથે હતી ત્યારે કેટલી બધી જાડી હતી? તને યાદ આવે છે? બેન! એ કેવી રીતે એવી નાજુક થઇ ગઇ હશે? મને પણ એ વિદ્યા શીખવે તો સારૂં. હુ પણ દિવસે દિવસે જાડી થતી જાઉં છું."

"એમ?" આનંદી હસી, "મને તો તુ જરા ય જાડી જણાતી નથી."

"પણ મને એમ જણાય છે તેનુ કેમ?" સરોજે પોતાનો કક્કો ખરો કરવા માંડ્યો, "મારી ઉમરના પ્રમાણમા તો હું ઘણી જ જાડી છું. મોટી થઇશ ત્યારે તો હું કેવી યે લાગીશ! પણ બેન! આનો બાંધો કેવો સરસ છે? કોઇ એમને આપણી બા ધારે જ નહિ. સરલાનો વર તો મારાથી પણ ક્યાંય ચઢી જાય તેવો છે. એવો જાડીઓ તો મેં કદી જોયો જ નથી."

એવામાં કાંઇ ઘરકામ માટે આનંદીની બૂમ પડી. એટલે સરોજના પ્રવાહને આપોઆપ થંભી જવું પડ્યું. પોતાનું ભરતકામ ઠેકાણે મૂકી તે પણ ખંડ બહાર ગઈ.

સાંજ પડી. સરોજ બહાર જવાની તૈયારી કરવા પોતાના ખંડમાં આવી તો આનંદીએ ત્યાં નીરાંતે લંબાવ્યું હતું ને સુશીલા

આનંદ લાગી "' સામ નગ્ન થાઓ ગયા ત્યા । તાર ઉત્તનું મારું નહિ થાય–સમજી ? ?'

"મ ! આનંદી રચમાં જ બોલી ઉઠી '' તો પરણીને બેઠી છુ મને સુનીના જોડે ન સરખાવીશ

સુશીલા પુસ્તક પડતી એ મ ઉ ભી થઇ ગઇ એની આગમ ને બેપરવાઇ ઓચીતી અલોપ થઇ ગઈ છે નામા ક્રી ઉમ ગેણી ગૂથવા તે નગેજને વિનવા લાગી ને બોગીબેન !' તે આનંદીને કહેવા લાગી, આજનો દિવસ તમારો સમમો મને પહેરવા નહિ આપો ' માગ નવા -સ્જતને એ સગસર સધમેત્તો આવે છે"

'બીજાના પોતાની તા રોજ શણગાર ગમતા–નહિ ? સરાજ બોલી, ને ટમણા હમણા બમમા પર જ પડી છે પણ આજે તો ' તને એના તુર । પહેરવા જ દેવાની નથી બોગીબેન પ્રૌઢાનો નશ પહેરે એટલે તુ પણ એમના જેવી થવા લાગી એટલે હુ એ લી જૂની પડુ ને લોકો મને ચૂડી ખાય આજે તારે ન ભી સારી પહેરવી જ પડશે '

નારે ૧૯ વનગીમાઇ સનજુનની 'સુનીના બો ચઢાવી બોલી એ જ ક્ષણે એમની માતાએ એ ખંડમા પ્રવેશ ર્યો ' તુ પુતળીબાઇ નહિ લાગે હો' બેટા !' તે બોલી તારની નામળા પણ બ ભી વસ્ત્રો પહેરે છે ત્યાર ' ગાનવી લાગતા '

'ને તુ 'મ પડી ર ી છે ?' એ આનંદી તરફ વળી બોલી

સરોજની માતા તેની વય રતા વધુ નાની જણાતી લોક એને પોતાના ઉ ગની બોગીબન જ માની લેતા પ્રભુએ એને અખ ડ યુવાની મલી હોય તેમ જણાતુ તો ત્રીસ વર્ષની વયનો એ અમરપણ વધી જ ન શકી હોય ' એવી બોગી બે ઠી પણ જણાતી નહિ મા ' તુ હજ બોગી થવાની જ નથી " એના ઉ ગ જ ઘણી વાર એને કહેતા અમે તો હવે મોટા થઈ '

મુલોચના સરોજના જેવી જ દેખાતી પરતુ સરોજ હસમુખી

હતી જ્યારે તેની માતા હમેશા ગભીરજ રહેતી તે ખૂબ જ સૌજન્યભરી ને મળતાવડી લેખાતી. પરતુ ઉલ્લાસભરી તો કોઈએ એને દીઠી નહોતી. તેમ દુ ખવિહ્‌વલ પણ તે કદી યે નહોતી બની. હમેશા તે સયમ જાળવતી. એના દિલની વાત કોઈ પીછાની શકતુ નહિ છતા ય એની રીતભાત દરેકને ગમતી. એના પતિને નવા નવા ઓળખાણો કરવા ગમતાં પરંતુ એ પોતાની પત્નીને જરા ય પલાળી શક્યે નહોતો.

આજ આખુ ય કુટુબ એક લગ્નમા હાજરી આપનાર હતુ. કેટલી ય વાટાઘાટ પછી ત્રણે એનો શણગાર સજી તૈયાર થઈ. સુશીલાએ બદામી વસ્ત્રો પહેર્યા. સરોજે બસમો પહેર્યો. આનદીએ સફેદ સાડી પહેરી. તે માટે તેને ખૂબ ટપાટપી થઇ. એવામા સૌથી નાનો બિદુ ત્યા આવી ચઢ્યો. એ સુશીલાથી બાર વર્ષે નાનો હતો. આખા કુટુબમા સૌથી નાનો હોવાથી એ ખૂબ જ લાડકોડમાં ઉછર્યો હતો.

લગ્નમડપમાં પહોંચતા જ બધાં વેરાઇ ગયાં. સરોજને બેનપણીઓની ખોટ નહોતી એટલે એ તો પલકમાં જ અલોપ થઇ ગઈ. સુશીલાને સહાધ્યાયિનીઓ મળી ગઇ.

' ઓ હો ! આજ તો કાઇ બનીને આવ્યા છો ? પહેલી નજરે તો ઓળખાયાં પણ નહિ. મને તો લાગ્યુ કે નવવધૂ જ હશે. આજે તો વર પણ એવી જ ભૂલ ખાઈ જાય એવુ છે, હો ! "

" પણ હુ ક્યા એવી ભૂલ કરવા નવરી છુ તે. " સુશીલાએ નાક ચઢાવી ઉત્તર દીધો.

" આનદી ! તુ મારી સાથે રહેજે. " સુલોચના ને આનદી ગાડીમાંથી ઉતર્યાં કે સુલોચનાએ કહ્યુ. " લોકોને મોઢે કાંઇ તાળાં દેવાય છે ' એમની વાતો કાને ધરવી જ નહિ '

આનંદી મુગી મુગી સુલોચનાની પાછળ ચાલી પરંતુ એનું દીલ ઉકળી આવ્યું હતું. એને ખાત્રી હતી કે લોકો બોલ્યા વિના રહેવાના જ નથી તેની હાજરી જ એ માટે બસ હતી. તે ખુશીથી

ર ા ની વાત, પરંતુ ાઈને ચલાવું મના હતો , એમ આર ા માની ા ીજ નહિ અને ઉલ્લેમાર તમા ગે ા એવી એનુ ગાગર ાલાનુ ાનુ એમ વાત માને ને માણી રમા તે તમા નાની ના ાની બનાવી મનાવવાનો મુનાસનાનો પ્રમ ન એને જગ ર ગે ા નહિ બીજના મ સિવાય ન પોતાનુ નનીમ ી નેમા ાભિમાન હતી

જમતી વગા માનવની મ મનપાઇએ ખૂબ વરાર Cમ ાઇ બન ત્યાર નમ ના ાોતાની પાસે બગા ી આવી હિ જમણોમા સમાનનો માગ ાોનો નવી એ વગાનમાજ મો ાવાન તે ાડી નેતાની નર માવી ગણાન પરન્ધો-નહિ ૮

આનદી મનમા મઝા સાઇ નવાયનુ ાુમાન મેન પ ત સાગ નહિ ની ન એમ તને નડીભર લાગ્યુ પ ત મન એ જ ા જ ામા િનના સાર Cાાડ પાડી ૈ તેવી નહાની મ ા વાન ે તબિ તદન નૈસર્ગિક ગીન Cતગ વાજતો

ર ન ના પેની ગેનપા ાીની આતગતાનો પાગ લો નહિ

તને તો બ જ ગગમ લાગુ હો તનાની પૂછ્યા વિના રહેવાયુ નહિ ' અમને મધાો ગરુ નાગી આ યુ હતુ ' આવુ તો એટ મદન ડ નહિ

આનગીનુ હૈયુ અગાગની ભભની ઉગ્રતુ જણાયુ એની મપી માટની હ મુવી જગે એમ એબો ાવ નહિ વાર્યું હોય આ મમા મા જન્મી એણે વા જ ઓડ નેહ થૈન કર્યું હતુ ઉ- નાનપણની એ એકનચાવી ઉછરી હતી મીઠ માનાઓ ગોમેગ વહાનથી નાહી ગેલી હોય ત્યા તે સ્વમાન માનનના વાપી હતી કે નેહે તેને વ ાર્ગ ગણી હતી તેને માટે જગ પણ ર ગ ગામ નેે ના ાપ નાગની જે માનક હતી ત્યારથી જગતને ત ઉત્તનમમાન નમતી મની ગઇ હતી એથી સ્વમાનને ગા વની ભાવના એનામા બ જ મને ર હતી બીજા એની ત્યા ભાય તે

વિચારે એનો આત્મા મુંઝવાઈ ઉઠતો. પરંતુ દિલના ઘાવ જગતથી છૂપાવવા શી રીતે? એમની દયા અને દિલસોજી વધાવવી પણ શી રીતે? એનું આખું અસ્તિત્વ આળું બની જતું. એના સ્ત્રીત્વના અવમાનથી એનું દિલ ખાટું થઇ જતું. પરંતુ સખીના પ્રશ્નનો જવાબ વાળ્યા વિના છૂટકો નહોતો. "તારો સદ્ભાવ આમ નકામો શું કામ વેડફી મારે છે? એમ અકળાવાની જરાય જરૂર નથી."

પરંતુ એની સખી પોતાને આનંદી વિષે કેટલી બધી લાગણી છે તેનો ઉલ્લેખ કરવા લાગી ગઇ. એનું પોતાનું અપમાન થયું હોય એમ તે બોલવા લાગી. આનંદીના નસીબે એક પિરસણીઓ લપસી પડ્યો ને ત્યાં કોલાહલ મચી રહ્યો. એટલે લાગ જોઈ આનંદી એની સખીનાં પંજામાંથી છટકી ગઈ. સ્ત્રીઓના ટોળામાં એ સુલોચનાની નજરે પડી ત્યારે એનું મોં ફાસ્ફોસ બની ગયું હતું. "કેમ માથું દુખે છે?" તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

"હા." આનંદીએ ટુંકામાં જ પતવ્યું, "તમે જમી લીધું? ચાલો આપણે ઘેર જઇએ."

એ જ ક્ષણે સરોજ ત્યાં આવી ચઢી. "અરે! હજી વાર છે. હું ને બા તો હજી જમવા બેઠા જ નથી. પરંતુ સુશીલા ઘેર જવા ઉપર નીચે થઇ રહી છે. મોટી બેન! તમે સુશીલા ને બિંદુને લઈ ઘેર જાઓ. અમે બીજી ગાડીમાં આવીશું."

એક જણ ગાડી લઈ આવ્યો. આનંદી રજા લઇ વિદાય થઈ.

ઘેર પહોંચતાં જ સુશીલાએ કપડાં કાઢવા માંડ્યાં. "મોટી બેન! આજ કેટલી બધી ગરમી છે!" તેણે પૂછ્યું, "આજે સરલા કેવી સરસ દેખાતી હતી! જરા શામળી છે તેમાં શું થઇ ગયું? નવવધૂ હંમેશાં સુંદર દેખાય એમ જ મને તો લાગતી હોય. હું પણ સુંદર દેખાઇશની હું!"

ખુરશી ન ાન માટે ગબડી ગઇ ડુસીના ચમની ॥ C ।
'મિ ' યુ તોફાન મા યુ છે

' એ તો અકસ્માત થયો અ સ્માત ' ગ ભીર બની મિ મે ઉત્તર દીધો માઠી ગાડી અટકી પડી છે

" અકસ્માત ' ઈ ામયોગ ' મ ાના અ ાડી મારી મારી મારી મન ' જન અ ી ભારી જુઓ તો ખગ ગા મિ મેનમાર નીચલની પરીની ની ના ની ે તે મારી નવી પરી ન મ ાં ન ી ગાડીને બાધવા નને બીજુ ુ ન જડયુ '

મિ મે વા માડયુ એની મનો નમ ાવા મ ી પરી । ાં મનુ અમજગ મમાગમ ગ્યા મારી અસાર કુશી યા મનગ નાતિ પ્રમ ી ગી ની ના માન એ ાએ નગ થન સુતા વના પા પધારીમાની C ી પુતો ગયાવવા લા ી માશી ાિના ખુર ાિ એવી નુત્ર ા વાચવામ ી પરી મેનુ મુ ન ાપાનવ કુ સ્વાર્ડ ઉઠયુ એની ની ાથાઇ જવાની મેના ાનો પાર ગણા નડાનો મ ાને જન વવા અવમ ાગ સા નો નીશાની પેટી Cપાડી ના તે આન ાસે ાં જુઓ મોગી મેન ' મિ એ આગ ગેરીની ી ના ગી નળી નાા મિવા ગી

આન ાએ પધારી પગ મેલી ગી આમ નજર ગી ાન નામી ગી નાખી તો નુ નવી ની ' તે ા ' ખરીરા હતા '

નવા નેવી ની વા નવી ' ાનાજ ાિ ન શનમારી મે ખરીરા હતી

પરી વાત આન ા માલી ઈ ડ હમણા ન ીશી ાિ મિ િઉમે િનમ ખુમ ન ના ાની મનના જાર છે

ગ્યાની ન ાનના C નમની આન ાનો િચરનાર ુરીને િઆમા વનો એ ન િનમાન િનના ય ના ગ્નિ ાં નથમ નગી ની એ ન ાનમા પ્રુાન ન મનન હતો

સુંદર એને સહેજસાજ ઓળખતો હતો. એટલે એણે જ પોતાની બેનોને એનો પરિચય કરાવ્યો હતો. એનું સુંદર વદન ને આકર્ષક રીતભાત આખા કુટુંબને ગમી ગઈ. ગૃહપતિ સન્મુખલાલ પણ એનાથી એટલા બધા અંજાઈ ગયા કે સુંદર આગળ રાતદિવસ એના વખાણ જ કર્યા કરતા. "કેવો સારો છોકરો છે ?" તે વારવાર કહેતા, "તું દિવસે દિવસે તોફાની બનતો જાય છે: એના જેવા શાંત બનવું જોઈએ "

સુંદરને આ સરખામણી જરા ય રૂચી નહિ પિતા આગળ એ કશું જ બોલ્યો નહિ પરંતુ સરોજ આગળ જઈ એણે મન મોકળું કર્યું. ' બાપુજીને પૂર્ણાનંદ જેવું બીજું કોઈ જ જણાતું નથી." તે બોલ્યો, 'મને તો એ છોકરી જેવા લાગે છે. એની ચીકાશથી ભલભલાને ચીઢ ચઢે.'

સુંદર ગમે તેમ બોલતો છતાં ય ઘરમાં બધાયને પૂર્ણાનંદ ઘેર આવતો તે ગમતું. છોકરીઓ તો એને વીટળાઈ જ વળતી. સન્મુખલાલ પણ ઘણી વાર એમની સાથે બેસતા. સુલોચના પણ અવારનવાર એ મંડળીમાં ભળતી પૂર્ણાનંદમાં કેટલાક ગુણો બહુ સારા હતા. એ આમાના દિલ ઢળી જતો ને બધાં રાજી રહે તેમ વર્તતો સન્મુખલાલ જોડે તે કાયદાની ચર્ચામાં ઉતરતો સરોજ જોડે વસ્ત્રાલંકારની વાતો છેડતો ઘરમાં દરેક જણને એમ જ લાગતું કે પૂર્ણાનંદ તેને જ મળવા આવતો હતો.

પરંતુ એ માન્યતા એક દિલમાં તો વધારે ને વધારે ઘર કરતી થઈ ગઈ હતી. પૂર્ણાનંદે આવવા માંડ્યું એવામાં તો આનંદી બહુ ધ્યાન આપતી નહિ. પરંતુ નાનપણમાં જે સ્વાભાવિક વાત્સલ્ય બીજાં અનુભવે છે એટલું સદ્ભાગ્ય પણ એને નહોતું સાંપડ્યું. [illegible] આ ઊણપ તેને સાલતી. કોપમાં ને રોષમાં જે સ્નેહથી એને [illegible] રખવામાં આવ્યાં હતાં તેનાથી એને પ્રેમ નહોતો એમ તે માનતી થઈ [illegible]. પરંતુ એ તો કેવળ રોગ જ હતો એમ તે સારી પેઠે

મમતી સ્નેહની અગાધ તૃષા એના અંતરમાં જાગી હતી કોઈનાય જીવનમાં તને અગત્ય અપાવાના નહોતી એવું ત વણતા એ માન્યતાને લાવેજ પોતે કોઈના હૃદયમા પ્રથમ પ્રણયપાત્ર બની રહે તો સારુ એમ તે ઇચ્છતી એના એ અજાણ્યા પ્રયાસો માટે એણે પોતાના યુવાન જીવનનો તમામ સ્નેહભર્યો પ્રેમ જ ઠાલવી નાખી ગયા હતા

ઓજની ગમતી રીતે પ્રણાનંદ આનંદી માટે પણ હળી જવા પ્રયત્ન કરી જોયો પરંતુ એને એ ઐર્ય જોઈએ તેવું સરળ જણાયું નહિ પોતાને અત્યાગની જ છે એવું જણાઈ ન જાય તે માટે આનંદી જાગ્રત રાખતી બીજી તરફ માયેના પરિચયમાં પોતાની હૃદય ભાવના પરખાઇ ન જાય તેની ત ખાસ સંભાળ લેતી જગતને એના વિના ચાલે તો એને જગત વગર કેમ ન ચાલે આવી વિચાર પરંપરાથી એ જરા અતડી લાગતી કેટલીક વાર તો એના પરિચયમાં આવનાર પણ કોઈ પ તા અહીં જે રીતભાત ધારણ કરી હતી તે સ્વાભાવિક બની રહી હતી તેની એને ખબર પડી નહોતી

પરંતુ પર્યુષણ એમ સહજમાં નિરાશ થાય તેમ નહોતો નાનપણથી એના સ્વભાવોએ અને લાડ લડાવી બગાડી મૂક્યો હતો એટલે કશું પાર ન પડે એવું ત માનતા જ નહિ પ્રથમથી જ આનંદીએ એને આપ્યો હતો જેટલું એને માટે વખત બગાડ્યા વિના એને ચાલતું જ નહિ આનંદી તરફથી જવાબ મળતો નહિ એટલે અનુમાન કરાતું પરંતુ એની ઇચ્છા સ્વારે ને વધારે બળવત્તર બનતી જતી કોઈ પણ વ્યક્તિ એને તરછોડે એ તેનાથી સાંખી શકાતું નહિ અરણ્યના મુક્ત પ્રાણીને પકડવા એણે ઘણી પારધીની જાળ બિછાવી માંડી પરંતુ માલા ન મનુષ્ય પેઠે પોતાની જાળમાં એ પોતે જ ફસાઈ ગયો આનંદી જાતે પણ લાંબા સમય નિર્લિપ્ત રહી શકી નહિ

ધીમે ધીમે એને પણ એમ થવા લાગ્યુ કે આ મનહર યુવાન સાચે જ એને માટે લાગણી ધરાવતો હતો. જ્યારે જ્યારે તે દિવાનખાનામાં આવતી ત્યારે ત્યારે દરેક વખતે એ કોઈ અકસ્માતથી જ એના તરફ જોતો નહિ. તેમ માત્ર શિષ્ટાચારની ખાતર જ તે શાંત આનંદીની પાછળ ઘૂમતો નહિ. એને બોલ્યા વિના ઘડી પણ ચાલતુ નહિ. છતાં આનંદી સાથે મુંગે મોઢે એ કલાકોના કલાકો વિતાવતો. એના હૃદયરક્ષકો પોતાનુ કર્તવ્ય ચૂકવા લાગ્યા. વિજયી પ્રણયસંગીત એના દિલમાં વધારે ને વધારે ગુંજવા લાગ્યુ. એના દિલદુર્ગમાં શત્રુ પ્રવેશ કરી ચૂક્યો એના પિતાને જરા ય વાંધો નહોતો. એની બેનો તો આનંદથી ગાંડીતૂર બની ગઇ. સુંદરે પ્રથમ અણગમો બતાવ્યો પણ થોડી વારમા જ તે પલટાઈ ગયો પછીથી તો પ્રણયીઓને અભિનંદવામાં એ વધારે પડતો ભાગ લેવા લાગ્યો. માત્ર લગ્નતિથિ જ નક્કી કરવાની બાકી રહી. આનંદીના આનંદનો પાર નહોતો. એનુ જીવનસ્વપ્ન સફલ થવા આવ્યુ હતુ. પૂર્ણાનંદનો હૃદયવેગ પણ ગજબ હતો. વિજયનું ગુમાન. હૃદયતૃપ્તિનો આનંદ ને કોઈ અજાણ્યો ઉદ્વેગ એના દિલને સતાવી રહ્યા હતા.

પરંતુ પૂર્ણાનંદનો ઉદ્વેગ ધીમે ધીમે વધતો ચાલ્યો. એનો ઉલ્લાસ ઓસરી ગયો. એનુ કુટુંબ એ લગ્નગાંઠથી જરા ય રાજી હોય તેમ જણાયુ નહિ. આવો મનહર યુવાન! ભણેલો અને પદવીધર! એને પહેરામણીના પંદર હજાર તો રમતા મળે. ભલભલા ધર્મવીરો એને કન્યા આપવા પડાપડી કરે. ને એક પાઈ પણ લીધા વિના એક નાસ્તિકની કન્યાને વરે!!! એનાં તમામ સબંધીઓ એટલી વાતે વિરુદ્ધ પડ્યા. ઘર આંગણાના જ પૂર્ણાનંદ અગ્નની ઝડીમા ફસાઈ ગયા. એનો પડતો બોલ ઉપાડી લેનાર સબંધીઓ આમ વર્તશે એવુ એણે સ્વપ્ને પણ ધાર્યુ નહોતુ. એની ગમે તેવી નજીવી માગણીઓનો પણ આજ સુધી કુટુંબીઓ તરફથી મુંગે મોઢે સ્વીકાર કરવામા આવ્યો હતો. સમસ્ત જીવન પર્યન્ત એને લાડ લડાવી લાલના જ ઉછેરવામા આવ્યો હતો. એની એકે એક

ઽ ા મ લાપવામા આવી હતી માન િ નની નાન ન ન ક નાની મ
માની ગ્હની અધગ્ધનો ઝટ થતા એની ઞ્જા અમનમા મ તી
પરિણામ એનુ ચાર ન-ન નાં થયુ હતુ પોતાના પ્રણયપાન
માટે નકી નેહા એ નાના ડતા અના ટુમીઓના C ા ન ના
ને અશ્રપાને એનુ નિ ોગાદ ા ન ને ટુમીઓની ન ના
ગીલ મુસાઈ આ લ

પરંતુ મુસાઇ કાઇ નહોતુ એના માનનિના ને બીજા
ન્ટુમાઓ એની પાછી મુસાઈ આ ા ીથી આનંદે ને અનુપાનો
ર થતા સ્ત્રીઓની ા ને નાગેનની નીખામણોની પ ા
આની જ ગરબીના ન થી મસ્તાને માટે મનગ ા ટ પાર ગોની
નામામા આ ો મ ાહથી ને લઇ પ ા ની ા

એક રીમન આ મનમાની પ ગામની ાન પ્રકટ થ
કટપટ નન નવાઇ અમ ન ન પ ાગનો મ નન્યો

મીયા ા યણાન ા નિશ ની સ્થિતિમા ને મુકાઇ ા માનનીને
મેળવતા જતા એને નવન્યનો ત્યાગ કરવો પડે એમ હતુ આનનીનો
ત્યાગ કરતા એનુ ઝનમમન્ત્ર ખાર મની જતુ જણાતુ આરી
મુઝવણમા એ ી પણ મ ો નયોના ોના ટુમીઓની નાગણી
ભારવાની એનામા કિત નહોતી મના ટુમીઓના આનંદે એને
ગાડો મનાવી નચો હતો ધીમે ધીમે માનદીના વિયોગે પ્રત્યે
એને અણગમો થતા ના ો આ ા ગે મે ી ી
મ વીમોમા તાણી નચો ન ા પોત ર અગત્યનો ભગ ભર્યો
ોનો તે વાત હવે મ માનાહથી વિ ી ો

આનંદી એને પ મે ન ના એનુ મ ગીરનુ નિ પ્રતિ
અનુભવન એના અમી ા ના નણનો તે મધુર સ્વર મનાના
ન સુખ ન પરિસ્થિતિ આવીનો ગત આણવા તે ામ
અગી ા મની ન નન પ તુ મનમીમે હર એનાવી આન ને
અગી ાતુ નહિ ી ની મે આ ા ા માન ને

એના માતામહને ત્યા જવાનુ થયુ. પ્રથમ તો પૂર્ણાનંદ એને નિયમિત પત્રો લખતો. પણ થોડા જ દિવસોમાં તે બેચેન બની જવાથી સાવ કંટાળી ગયો એક બે મહિના કુટુંબીઓ સાથે તેણે ખૂબ જ ધમાલ મચાવી. છેવટે તેણે નમતુ મૂક્યુ. અંતે એના કુટુંબીઓએ પસંદ કરેલી કન્યાને પરણી તે ઘેર આવ્યો. આનંદીને આ વાતની ખબર આપવા તે હિંમત કરી શક્યો નહિ. એની એ કાયરતા હતી. આનંદીને આઘાત પહોંચાડવાનું એના કોમળ દિલને રૂચતુ નહિ એમ તે મન મનાવતો. પ્રથમ તો લગ્નગ્રંથિથી એણે ઝાઝો ઉલ્લાસ અનુભવ્યો નહિ. આનંદીનુ સુંદર વદન એના દિલમાંથી એકદમ ભૂંસાઈ શક્યુ નહિ. પરંતુ લાંબી ખેંચતાણ પછી એ મનનું સાંત્વન મેળવી શક્યો.

આ બધો સમય આનંદી કાંઈ જ જાણતી નહોતી. પૂર્ણાનંદ છેક જ મૌન સેવવા લાગ્યો, ત્યારે સાચી વિગતથી માહિતગાર થવા એણે સુંદર પર પત્ર ઉપર પત્ર લખ્યા. સુંદર ઘણો વખતથી ગામગપાટા સાંભળતો હતો. પરંતુ આનંદીને સીધી વાત જણાવી દેવા એનુ દિલ ચાલતુ નહિ. પરંતુ એના પત્રમાં આડકતરી રીતે તમામ વિગતોનો સમાવેશ થતો, એટલે દાદાના કુટુંબીઓના ભારે આગ્રહ છતા આનંદી ભારે દિલે પાછી વળી. થોડાક દિવસો એણે ખૂબ જ મુંઝવણમા કાઢ્યા. પછી એકાએક એ સર્વનો અંત આવ્યો. આચાનક તો એવો બનાવ બન્યો કે એનુ આખું જીવન હચમચી ગયુ.

પછી તેના થોડા દિવસો સુષુપ્તાવસ્થામા પસાર થયા એ ભૂલી પણ શકતી નહિ. સત્ય પરિસ્થિતિની એને પ્રતીતિ પણ થતી નહિ. એના આપ્ત જનોને એને માટે ખૂબ જ લાગતુ. પરંતુ એ લોકો એનાથી અળગા જ રહેતા ગુજરાતીમાં બીજાને સાંત્વન આપવાનુ સુઝતુ જ નથી. સુંદર પૂર્ણાનંદનુ માથુ ફોડી નાખવાની વાતો કરતો: પરંતુ એકલી સરોજ સ્પષ્ટ જ. એને ધમાલ પસંદ ન હોવાથી તે પોતાના વચનો અમલમા મૂકી શકતો નહિ

થોડા દિવસ પછી બાહ્યદૃષ્ટિએ આનંદી સ્વસ્થ મનની જણાતી એના હૃદયની મોએ નિગતનો પ બેસ્યો પરંતુ એનું ઉપ વગાન અ ૦૧ ગમુ ગુહ્ બની ગયુ ક્રોધમાં ને ઢોધમાં તેણે પોતાના આમુ સૂકવી નાખ્યાં મિત્રના માહ્યામા ભાઇ જે દુશ્મને એના જીવનને દુઃખ ને ન મયી મુઝવી નાખ્યુ હતુ એના વિર પરિતાપ હતા તેને શરમ આવવા લાગી ગતા ય આઇ ... વાર એનું દિલ હાથમાં રહેતું નહિ એથી તો એને ગેર વધતો બાહ્ય જગતની યા ને આત્મનો મળતામા વીહોમતા બના ન તે પ્રણાન ને છેક જ વિસરી શકી નહિ ભસ્તની મા ... હરદમ યથાવત ભમતા એવા ... ને મ... થી યુવાનને એમ મહેનાઇથી ની રીતે ભૂલી શ ... ? એણે ભય ... ો ... હતો એ વાત હ... પણ તે માની શ તી નહિ

ધીમે ધીમે સધ્યા પડી સયોગની શાન્તિને સ્થાને માજની ધમાલ ને ... જામી સરોજ મતર જવા માટે તૈયારી કરવા ઉઠી મરીના પુસ્તક બાજુએ મકી વણી ... છેલ્લી ... નિરે એની ચારે ચર્ચાએ ચ... ... ની ધા...ધમળ ભૂલી જઇ સિદ્ધુ પણ એ ખડમા ચ્યારી ચ... ... સયોગની ઉ... કાંઈ લખવા મો અસખ્ય મિત્રોની દયાવના એને ગોજના ગેર જવાબ લખવા પડતા

એણે શરૂઆત ... ને ... ને પેડ પ...ુ મ... ને મો ... ‘મોરી મેન! બેનપણીને ... રીતે સબોધન કરાય?”

‘... બેનપણીના ભાગ્ય ઉઘડયા?’ સરોજે ટકોર કરી

સુરને સધા ય સબોધનો આવડતા માત્ર મેનોને લીકવા જ એણે પ્રશ્ન ...ો હતો સુરીના પણ બોલ્યા વગર નહિ રહે એની એને ખાત્રી જ હતી ... ! આ તો માગણી ... કે? કેમ સુરીના! તુ ... મ ... નથી?”

‘મોરી બેનપણી!” સુરીનાએ મા મ ... ... સાચેક

વર્ષની ચીબા નાક વાળી હશે બાજી તો એનો કાગળ હાથમા પણ ન ઝાલે ને."

હવે જ સુંદરને નિરાંત વળી. વદન પર સંતોષ દાખવી તે ફરીથી લખવા બેઠો. સરોજ વેણી ગૂંથી આનંદી પાસે આવી, "ચાલો, બેન ! હું તમારી વેણી ગૂંથું."

આનંદીને ઉઠવું પડ્યું. હૃદય ચીરાઇ જતુ હોય કે માથુ તૂટી પડતુ હોય. તેની જગતને પીડા નથી હોતી. કાળચક્ર તો હંમેશાં ફર્યાં જ કરે છે. મનુષ્યે પણ નજીવી વાતો પડતી કાં ન મૂકવી ? નિજાનંદમાં જ સંતોષ કાં ન માણવો ? હૃદયની ઇચ્છાઓ કદી યે પોપાતી ન હોય તો એ તરફ ધ્યાન પણ શાને આપવું ? પ્રેમ માત્ર ખાલી કલ્પના છે. માત્ર મૂર્ખાઓ જ એ કાલ્પનિક પુષ્પોની માલાઓ ગૂથે છે. દુનિયાના ડાહ્યાઓ તો એવા પર ફીટકાર જ વર્ષાવે છે. આનંદી તે હસી પડી.

સરોજ ચમકી. "કેમ ! કેમ ! શુ થયુ ? બેન ! આજ કેમ મનમાં ને મનમાં જ હસવા માડ્યુ છે ? " તેણે પૂછ્યુ.

"જો સરૂ !" આનંદી બોલી, "કોઇ તને પુષ્પમાળા ને હીરાકંઠીમાથી પસંદ કરવાનુ કહે તો તુ શું લે ?"

સરોજ પ્રશ્નનો મર્મ સમજી છતાં ય ન સમજી હોય તેવી સરલતાથી જ તેણે ઉત્તર દીધો, "મને તો ફુલ જ ગમે."

"તારા જેવુ મૂર્ખ કોણ ? " આનંદીએ નિર્ણય આપ્યો, "ફૂલના મૂલ્ય શા ? "

સરોજ શાન્ત રહી. આનંદી એનુ મૌન સહન કરી શકી નહિ હજી પણ તેને ખોટ સાલે છે એમ માની બીજાં શા માટે દિલગીરી ધરાવતા હશે ? "હુ રોષથી બોલી એમ તને લાગ્યુ ? તેં એમ કેમ ધારી લીધુ ?"

"જો બેન ! આવી વાતોમાં લોકો હંમેશા છેડાઇ પડે છે" સરોજે ખુલાસો કર્યો, "એ સ્વાભાવિક જ બને છે."

કોઈક કોઈક પડે એમ—નહિ!' આનંદીએ કહ્યું 'કોઈક પડે કે તુરત ગના મા ક ે કાગળ ગતુ એમને કુ તી નાો છે એમને વાંચુ છું? નહિ ત તપાસવાની તેઓ તસ્દી જ લેતા નથી. પણ એમ જ નતા હું નહિ' પરંતુ હવે મને લાગે છે? મો એવી ના બીક ઝમ થઈ જ નથી. ઉતરુ નાગમા જગ નાં ડાપણુ આવ્યું હવે એવી મૂર્ખ બનતા વિચાર કરી.

પરંતુ એ ડાપણની તને નાતિ નથી નથી મોકો સાચી વાત ના!

સગેજ'—ોહએ નીચેની અમ પાડી એમના પિતા ોર્ટમાની પાઠ કર્યા હતા

પ્રકરણ ૫ મું

માતાની વાત

આજ ઘણા વખત પછી પ્રભાકર પોતાને વતન માતાને મળવા જતો હતો. વિધવા માતાનો એ એ નો એક પુત્ર હતો. વપની નાચી નર એણે પિતાનું શિરછત્ર ગુમાવ્યું હતું. એમના ટ્રુ ગીઓ ઘણા હતા એટલે એ નગા માતાપુત્રને આવ નહિ લાગેલું. પ્રભાકરની માતા હરિયા બાન ના ભનાો માટે જ સાસરે ગઈ. એના પિયેરીઆએ ઘણા ઘણા નાના ચા લો ન તે એની મે થઈ નહિ. ગામઠાનો અભ્યાસ પૂરો કરી પ્રભાકર આગળ ભણવા મુંબાઈ ગયા ત્યા એણે રડી રડી આંખો સુઝાડી દીધી. પુત્રવિયોગે એને આખું જગત વેરાન થઈ ગયેલું જણાયું. પ્રભાકર ઉમર લાયક થયો, એટલે એણે પોતાની માતાને મુંબાઈ આવી રહેવાને ઘણું ઘણું સમજાવી પરંતુ જેનું જીવન ગામડાની લહેરમાં ગયું હોય તેને શહેરી બધિયાર જીવન આ જ લાગે. એટલે તે પોતાના

વતનમાં જ રહી. છતા એનુ દિલ તો પુત્રની સાથે જ ગયુ. જ્યારે જ્યારે અનુકુળતા મળતી ત્યારે ત્યારે તે તેની માતાને મળી આવતો. એક પાઇ પણ કમાતો નહિ છતાં એને એક ઘડીની પણ ફુરસદ મળતી નહિ ઉલટું પરગજુ પ્રવૃત્તિમાં તે પોતાની મિલકતનો વ્યય કરી રહ્યો હતો. એનો મિત્ર હરિવદન પણ એના પૈસા ક્યાં જતા તે સમજી શકતો નહિ. હરિબા એના ખર્ચાળ પુત્ર સાથે ઘણાં ય માથાં કુટતી છતાં ય કાંઇ વળતું નહિ.

સંધ્યાકાળ થયો હતો. હરિબા હંમેશ મુજબ માળા લઈ ધ્યાનમા બેસવા તૈયારી કરી રહ્યાં હતાં. એવામાં આંગણામા કોલાહલ થયો. "મોટા ભાઇ આવ્યા." મોટા ભાઇ તે પ્રભાકર. એટલે હરિબાનુ ચિત્ત માળામાં લાગ્યુ જ નહિ. થોડી જ વારમાં ધૂળધોયો એનો પુત્ર હાથમાં બેગ લઇ ત્યાં આવી ઉભો.

"ચાલતો આવ્યો? ભાઈ!" હરિબાએ પ્રશ્ન કર્યો. "હા." જોરથી પવન ખાતા પ્રભાકરે ઉત્તર દીધો.

"આવા તે ગાંડાવેડા કોઇ કરતુ હશે?" તેની માતાએ તેને ઉધડો જ લેવા માંડયો, "પહેલેથી લખતા શું થતું હશે? સ્ટેશન પર ગાડી ન મોકલત? કોણ જાણે તુ ક્યારે ડાહ્યો થઇશ?"

"હું તો જીંદગીભર ગાંડો જ રહેવાનો" તેના પુત્રે લાગલો જ ઉત્તર દીધો, "હવે એ વાત રહેવા દે. મને ખૂબ ભૂખ લાગી છે."

એની માતા ઉઠી. એ જાતે તો સાજે વાળુ કરતી જ નહિ. એણે ચૂલો સળગાવવા માંડયો. ત્યા તેની એકાદ નણદ આવી ચડી. "આ શું ભાભીજી! તમે તો ચૂલો પણ સળગાવી દીધો! ભાઈ તો અમારે ત્યા જમવાના છે. એ કહેવા જ હું દોડતી આવી. આજ બીજબાની ગોઠવેલી છે. શશી ને નવીન તો મોટા ભાઇને સંભાર્યા જ કરતા હતા. કેવો કર્મસંયોગ કે તે વખતસર તેઓ આવી ગયા. ચાલો ભાઈ! હાથ પગ ધોઇ નાખો. રસોઈ તૈયાર થઈ ગઇ છે.

તમારે જરા પણ મોડી થવું નહિ પડે. છેડેથી ચાલીને આવતાં કો
એટલે તમને ભૂખ પણ કકડીને લાગી હશે.

વાહ ! હું પણ તુરત જોઇને નીકળ્યો. રોહણ નમાલો બોલ્યો : 'બગમાં પગ મૂકતાં જ મોઢામાં મને મીજમાનીમાં નોતરું છે. મુખાઠમાં મીજમાની ઉડાવવામાં મોજ પડતી જ નથી. તગી આગ જેવા નમાલિયાને તો લહેર કરવાની ફુરસદ જ ક્યાંથી મળે !'

છતાં ય તારે મુખાઠ તાગની છોડાતું નથી. રગિમા પુત્રની પાસે આવી બોલ્યાં : 'તું અહીં ગયો હોત તો તને ત્યાં પીડા વેઠવી ન પડે ને માના મનને પણ નિરાંત વળે. પણ તારા નસીબ જ એવાં છે કે મારી વાત તને પરખાતી જ નથી.'

'પણ બા ! મેં એના પેટની જ પૂજા કરવા ધારી હોત તો તારા કહેવા મુજબ હું અહીં જ પડી રહેત. પરંતુ સમનસિબે ભગવાને મને જુદી જ બુદ્ધિ આપી છે. એટલે અંતરના અવાજથી પ્રેરાઇ મારે પેટની પૂજા પડતી મૂકવી પડે છે.'

એની માતા ચૂપ રહી. પણ મોઢે બોલી : 'જોયું ! ભાઇ ની વાતો કરે છે ? છોકરા મુખાઇ જાય એટલે એમને પોપટની પેઠે પટ પટ બોલતાં તો આવડે જ. બીજું કશું શીખે કે ન પણ શીખે. મારો હરિ ન પણ એવો જ નીકળ્યો છે. ચાર બાઇ ! વાત ની ડી થઇ જશે.'

મીજમાની ઉડાવવા પ્રભાકરને સભાપણું અતુર ગણાતું. પરંતુ પ્રભાકરના પિતાને ટકુમીઓ જોડે નિખવા થયો હતો. એટલે અત્યારે એમનું ટકુંબ અતિભક્ત નહોતું. પરંતુ વડીલો એમનો નિખનાર એમની માટે જ લઇ ગયા હતા. નવી જનતા મોઢ મીજ માટે મરી પડતી. આવે મીજમાની ઉડાવવાનું તો ઘણી વાર બનતું. પ્રભાકર વતન જતો ત્યારે ઘણી વાર કોઇને ત્યાં મિષ્ટાન્ન જમી આવતો. વળી કોઇના વખાણ કરી તેમને એવા તો ઠપકે ચડાવતો કે એને બોલાવ્યા વિના કોઇને ચાલતું જ નહિ.

જમી રહ્યા પછી પ્રભાકર એકદમ જવા ઉભો થયો. "મારે બહુ જણને મળવાનું છે. શશી! નવીન! તમે ક્યાં જવાના છો?"

"આજ રાતે અમારે સંવાદ કરવાના છે." છોકરાંએ ઉત્તર દીધો, "થોડા દિવસમાં અમે એક જલસો કરવાના છીએ."

"એમ કે?" પ્રભાકરે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું, "કયુ નાટક ભજવશો?"

'પ્રતાપ!' શશિએ ઉલ્લાસમાં આવી જઇ ઉત્તર દીધો, "તે મોટા ભાઇ! હું 'પ્રતાપ' બનવાનો છુ."

શશી સત્તર વર્ષનો ઉંચો ને એકવડો યુવાન હતો. પરંતુ મુખ્ય પાત્રમા એ બરાબર દીપે તેવો નહોતો એટલે પ્રભાકરથી ન રહેવાયુ. "કોઇને નાટક બતાવવું છે કે નહિ?"

જરૂર. જરૂર." શશી બોલી ઉઠ્યો, "એક વાર મારૂં કામ જોજો પછી ચર્ચા કરજો. તમે મુંબાઇમાં કરો છો એવું થોડું ઘણું અમને પણ આવડે છે. હોં! ચાલ–નવીન! આપણે મોડું થશે' એમ કહી તેઓ વિદાય થઈ ગયા.

વતનનાં બધાં વડીલોને પગે લાગી પ્રભાકર ઘેર આવ્યો. એ પાછો ફર્યો ત્યારે માર્ગમા કોઇ ફરકતુ નહોતુ. દૂર દૂરના ખેતરોમા તાપણા જણાતા ને શિયાળવા રડતા. બાલકો જ્યા ફાવ્યુ ત્યા ઉઘાડા આંગણામા ગોદડીઓ લઇ પડ્યાં હતા. છેક નાનાં બાળકોને પરાણે વાડામા પૂરવામાં આવ્યા હતાં. છતા પણ તેઓ માતાના અન્યાય સામે તીણો પોકાર ઉઠાવી રહ્યાં હતા માતાઓ તો મોટાં છોકરાંને પણ અંદર સુવાડવા મથતી. પણ કોઇ ગણકારતુ નહિ

પ્રભાકર ઘેર આવ્યો ત્યારે એની માતા મહાભારત વાચતી હતી. પ્રભાકરને આવતા જોઇ તેણે પુસ્તક બંધ કર્યું. "આટલી બધી વાર ક્યા ગયો હતો? મારે તારી સાથે કેટલી યે અગત્યની વાતચીત કરવાની હતી. ચાલ, હવે મોડુ થઇ ગયુ છે સૂઇ જા. હું મારી વાત કાલે કહીશ.'

"પણ બા! ઓરડાની અંદર મારાથી નહિ સુવાય. ઓશરીમાં

માદરી પાથરી પ્રભાકરે લગાવ્યું એની માતા આનંદ થઈ ગાતી "લે માડી તને ફૂલ પડશે '

પ્રભા ગની કઈ પોતાના ઘરના બારણામાં માન ને ગનું રાખવા મથતી હતી. રિવાજને અનાજ માનીને તે માની, પાંચ વર્ષના ને પચાસ વર્ષના બધા ય ઘરમાં એ જાણે થવાના જ નહિ. એમની સભાળ રાખવા કોઈ બેઠતી જરૂર તો પડવાની જ

' તમારે માટે એટલું પણ કામ કરીએ છીએ તે માટે તમારો આભાર માનવા જોઈએ 'પ્રભા ને મનાવવા સ્ત્રીઓની જાત એટલી બધી ખાલી કે અલી પડે તો એમનો ડર પણ ન જાય. મહૂભાગ્યે પુરા ઠાઠ ને ઠાઠ પ્રમાણ મળ્યા નથી કે આટલો વખત તેમને કામ પહોંચે પણ તમને એવું નથી ગમતું ' ખાલી ડોળ આ કામ કરો છો '

પણ તમે તો તમારી ડોશીને પણ એવી જ રીતે પ્રસન્ન રાખો છો ને? ' કીને વાત વાળી 'ડોશીમાને કંઈ માની આપો તો શું થાય. તમે પરણો તો ગમને પણ નાના મળે

પ્રભાકરને એનાએ ઉત્તર આપી. ગઈ કોઈ લગ્નનું નામ છે ? પ્રભાકરને ઉત્તર આપી જતી ' 'મા ઉઠી ગયા ? ' ' એની માતાએ પ્રશ્ન કર્યો

પ્રભા જવાબ જ ન દીધો. ખરતું છે પણ ઉઠી ગયું. આટલે તે પાછા ઘર ચાલ્યા ગયા. પ્રભાકર એની માતા તરફ જોયા. શું હતું ' મા! '

ગઈ તેને માગ ઉપર એક વાગ્યો આવતા છે " રિવાજે વાત કહી, 'માગી માગી રાખે છે કે તેમને જનારાએ જવું છે. એમના ઘરની સંભાળ રાખનાર કોઈ નથી '

'તો ભાભીઓની શા ખોટ છે? ' પ્રભાકરે સામો પ્રશ્ન કર્યો. ગ નહિ ના મીઠું

એટલે શું મળ્યું જે હોય તે પણ આ થઈ જાય ? " ટકિાર

' પણ એથી એની હાથે કરી વધારે દુર્દશા શું કામ કરવી ?"
પ્રભાકરે પૂછ્યું, " જીવન કેટલું સુંદર ને ઉલ્લાસમય બની શકે છે એ તુ જાણતી હોત તો તારા બાલકને માટે તુ આટલુ અકારૂ જીવન ન બનાવી દેત પરંતુ નાનપણથી જ બાલિકા પ્રત્યે નિષ્ઠુર બનવાનુ જગતે તને શીખવ્યુ છે. એને ખાવા પીવાનું મળે તો ત સદ્ભાગી લેખાય છે. પછી એ ખોરાક ભલે નાખી દેવા જેવો હોય. પછી સ્ત્રીઓની હીનદશા ઉપર આપણે ભાષણો મારીએ. તમને બધાને મરવાની રટ તો લાગેલી જ હોય છે. તેમાં વળી તમારી બાલિકાઓને પણ તમે એ જ માર્ગે પ્રેરો છો. ધાકધમકીથી ગુલામીમાં સડી મરવાનુ જીવનધ્યેય તમને શીખવાડો છો. "

ભણેલા પણ અણસમજુ માણસો આવુ જ બોલે છે. સમજુ પણ અબળ સ્ત્રીઓ માનભેર એમની વાતો સાંભળી રહે છે. પરંતુ એમનું કર્યુ કરે છે કોણ ? નિરંજના એની વાત સાંભળી રહી પછી તે ઓરડામાં વિદાય થઇ. બચુ ચિત્રપોથીમા લીન બની ગઇ હતી. બાલક ઓરડાના ખૂણામા નીરાંતે રમતુ હતુ

'શું...ને છે કાંઇ ભાન!" તેની માતા તડૂકી, " ભારે કામમા પડ્યા ' ભાઇને રમાડવાનુ કહ્યું હતુ તે ભૂલી ગઇ ? સાસરે જશો ત્યારે તમારી શી વલે થશે ?"

એક જબરદસ્ત આંચકાથી બચુને જીવનની કરુણાર્દ્રનુ ભાન થયુ એની મનોરથસૃષ્ટિ વણસી ગઇ.

પ્રભાકર મિત્રોને મળવા ઉપડી ગયો. એક છાત્રાલયમા જઇ એણે એક બે વિદ્યાર્થી મિત્રોને શોધી કાઢ્યા. તે એમની ફી ભરાવતો ને પરીક્ષા વખતે શીખવતો એમની સાથે વાટાઘાટ કરી તે હરિવદન પાસે ગયો.

હરિવદન ઘેર જ હતો. "કોણ પ્રભાકર!" તેણે પ્રભાકરનુ ... કર્યું." તુ જાદુગર લાગે છે. આજે અહીં જણાય ને ... ક્યાંય

પકડી આણી ખેલ પણ કોઇ નહિ કરાવે. આજકાલના સજ્જનોને આવુ કામ કરતાં સુગ ચઢે છે. તારા જેવા ફક્કડ યુવાનને ગંધાતાં છોકરા–છોકરીઓને લઇ સિનેમા જોવા જવાનું કહુ તો તુ બેભાન જ થઇ જાય.”

હરિવદન કાંઇ જ બોલ્યો નહિ. પ્રભાકર ઉઠ્યો. “ કાંઇ નહિ ભાઈ! તેં મારે માટે ઓછું કર્યુ નથી. બીજુ બધુ હું આવીશ ત્યારે ચાલુ કરીશ.” એમ કહી તે વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૬ ઠું

દાદાજીના ધામમાં

હરિબાએ પીયેર જવાની તમામ તૈયારી કરી મૂકી હતી. પ્રભાકર મુંબાઇથી પાછો ફર્યો ત્યારે હરિબા તેની જ વાટ જોતી જણાઈ. એણે મકાન વાસી પરચુરણ સરસામાન નણંદ ભાભીઓમાં વહેંચી માર્યો. ગાય પણ એક વિશ્વાસુ માણસને ત્યાં બંધાવી દીધી. તદ્દન સ્વસ્થ ચિત્ત એ પીયેર જવા ઉપડી.

પ્રભાકરમાં એની માના જેવા ઉત્સાહ નહોતો. એના મુંબઇના કામકાજ માટે એ સંતોષકારક વ્યવસ્થા ન કરી શક્યો એથી એનુ મન બેચેન હતુ. પરંતુ એની માતાના ઉત્સાહે એને પણ ઉત્તેજીત કર્યો. એનુ દિલ જરા હળવું થયુ.

હરિબાનુ પીયેર પ્રભાકરના ગામથી બહુ દૂર નહોતું. ધીમી ચાલની પેસેંજર ગાડી પણ ત્રણ કલાકથી વધુ વખત લેતી નહિ. પ્રભાકરે એની માતાને ઈંટરમા બેસાડી પોતે ત્રીજા વર્ગના ડબામા ચઢી બેઠો.

એક પાટિયા પર જ્યારે સાત માણસો ગોઠવાયા હોવા છતાં પોતાને

નમીસ ૧૦ માનના એટ ઝુ ાની હે ગી ડનુ માગ- નઈ ખૂણામા સપાર્ટ હતી એનો વડીન લાગનો એ- નોજે પરેજો થઈ નિશ્નિ ચતન ટનો હનો માન ના નાા પુ ાના ગપાટાએ ને બીમા ના નનડાં આમો ય ાેા ગા નો હતો

પ્રમા ે જ્મા માટે ચોમે નજ ી ૧૮ પાટલી ખીલોખીા ભ્યાયેલી હતી પેલી છો ગી એ ા હતી ત્યા ચોડી જ ા હતી મે- માડાન ખુ ીસી મ મા ાં મેમી િ નન ૧નુ પરંતુ ત્યા મેમના પ્રભાનુ િ ચાન્યુ નહિ. ના એ ાાહને નએના વડીનને એની ઝુમાણુવિદ્યા ન પ વડે નો પેનુ માનટ ડી ડી થા યુ અટન પોનાનો ાપ ને અમ્નોન લાવગ નાનો નારગ ના્યુ પેની માનિનાના તેને જાનુ ગખવાનો પ્રયન ક્રી ડી ાટાણી ઉપર એને જ્મીન પર ામડનુ નયુ ત્યા પડ્યુ પડ્યુ પણ ન નાનો નાખના ને માડના નાય્યુ

પ્રભા ર મા ાા આ ા Cનો ાનુ અપનોન ગી લીે હતો પેનુ માન ગમડનુ ગમ તુ મેના પ ેઅથડાટુ એટલે તેને Cચગ ન પ્રભાને એના વડીલોને ગ્માનીન ક્યુ પેના વડીલના ૧ે C ાના વગી માવા ભાઈ મેમો આમ Cના ુ ચ વા ગ્ના છે ા પ્રના ર મેની માજમા મે ી ગયો ચોડી ના પડી ને ા ૪ભ્યુ આપનો આ પોન છે ૩ ૪૦

મેના પ્રત પેનો પ્ર ા ૧ની પડેલો ના ગ ા ચરેરમાન ા પે નો નાિ પુન છે ગે Cન્ર દીધો

પ્રમા ર તો ના જ મ આન્નચન્નિ જ મની પો નધા ાન ઉના મેની ઝન જ Cપડી નહિ. ચોડી જ ામા ચાણા આ ઝુ ે ને Cત્રી પડ ગે

ત્રોન વાાજ નાનુ હતુ પણ ામ તેનુ નાનુ ામડાના પ્રમાણમા વ્ગી ૧- ી- હતી મેના ચ્ડવા- આગ નાજમોએ પણ ગમદાટ ાેા ૧ેા જ્મીન ૧૦ ાા ત્યા જ મેના એટલે

આની પહોંચ્યા કેટના છોકરા હાથમાં ગેડી દડો કે પતંગો લઇ રમવા ગયા હતા કેટલીક છોકરીઓ પોતાના નાના ભાઇ બેનોને કેડે બેસાડી ત્યાં આવી ચડી પ્રભાકર ને તેની માતાને એ સર્વ આતુરતાથી નિહાળી રહ્યા ગામની બહિનાઓ પણ મે ભરી ત્યાંથી પસાર થતી તે તેમના તરફ નજર નાખ્યા વિના રહેતી નહિ

સામાન સગાસગ તપાસી લીધા પછી પ્રભાકર બોલ્યો મા! તારી ચીજો ગોઠવી દે અહીં તને મદદગારની ખોટ નથી હું જરા બહાર આંટો મારી આવું

'જોયું ? જોવો છે?' તેની માતા બોલી 'બપોરે આવા તાપમાં એને ફરવા જવું છે? આટલી મુસાફરી કરી તોય એને થાક નથી લાગતો જરા આરામ લે સાંજે ત્યાં જવું હોય ત્યાં ફરવા જજે થોડો નાસ્તો કર.

પણ મા સાંજ પડી ગઇ છે હવે તાપ પણ ક્યાં લાગે છે હું જરા ફરી આવું પછી નિરાંતે પેટ ભરીને નહિ જમું ? બા! ગોધાઉં? ઝૉ. તો આ છોકરામાંથી કોઇને મારી બેનીને માટેના સવામાં ખરેખર અભળાઇ ગયો છું એની માતાને બોલવાની તક આપ્યા સિવાય તે રમાવી બહાર ભાગ્યો

સ્ટેશન પરથી તે ગામમાં ગીચ વસતી જણાતી પણ નજીક આવતાં એટલી ગીચતા માલુમ પડતી નહિ હમણાં થોડાં નવાં ઘર પાસે પાસે બંધાયાં હતાં તે સ્ટેશનથી આવનારનું પહેલું ધ્યાન ખેંચતાં બાકી જૂના મકાનો વચ્ચે તો થોડે થોડે અંતરે બારેના હતા જૂના ઘરને ઓટલો ઘણો હતો વચમાં માર્ગનું સ્વરૂપ ઉભું કરવામાં આવતું જણાતું એક બાજુ ખેતરની ગમાણ ને બીજી બાજુ થોડા કૂબા નજરે પડતા પરંતુ એ સૌની પાછળ ઢગલો રાખતું હોય તેમ જણાતું નહિ જમીનદાર Cમોભાદ? સાહેબનું ઘર ગામની બરાબર વચ્ચે હતું તેની પણ ઘર મકાન નીચાણના

નહિ. વળી એમને એક પણ પુત્ર નહોતો, એટલે વતન છોડી શહેરમાં જવા પણ કદી એ લલચાયા નહોતા.

જમીનદારના મકાન આગળ એક મોટો કુવો હતો. ગામનાં બીજાં જળાશય કરતાં એનું પાણી વધારે સ્વચ્છ રહેતું એટલે ગામના તમામ લોકો એ કુવાનું પાણી જ પીવાના કામમાં લેતા. કેટલાક સ્ટેશનની ચકલીએથી પણ પાણી ભરી લાવતા. એ કુવાને ફરતો એક વિશાળ બગીચો હતો. એની બરાબર સંભાળ લેવાતી ન હોવાથી તે ગમે તેમ ફાલ્યો હતો. કેટલાંય ખેતરોમાં તે પથરાયેલો હોવાથી વેરાન મયદાનમાં એ લીલોતરી આકર્ષક થઈ પડતી. ધોળે દહાડે પણ તેમાં શિયાળવા આમ તેમ રઝળતાં ને સાપોલિયાં કાળી વીજળીશા ઝબુકતાં. કોઈક નીડર યુવાન વિના બીજું કોઇ એમાં આથડવા હિંમત ધરી શકતું નહિ.

જમીનદારના બંગલાથી થોડે દૂર હરિજનોનો જુદો વાડો હતો. એમના માટીનાં ઝૂંપડાની દશા જોઈ દરેક માનવદિલમાં દયા ઉભરાતી. એમનાં છાપરાં બેસી ગયેલાં હતાં ને દિવાલો ખખડી પડી હતી. ગરીબાઇ ને રોગચાળાએ એ વસતીમાં કાયમનો વાસ કરેલો જણાતો. એમાંના ઘણાખરા મજુરી કરી ગુજરાન ચલાવતા. કેટલાકને ત્યાં રડ્યા ખડ્યા ઢોર નજરે પડતા પણ તેમની હાલત પણ ઘણી જ દયાજનક હતી. હાડપીંજરની દશા ભોગવવા છતાંય આ લોકો પોતાનું વહાલું વતન છોડવા નારાજ હતા. ગરીબાઇની સાથે એમનો માતૃપ્રેમ પણ વધતો જ જતો.

આખું ગામ ખુંદી વળી પ્રભાકર આ ગરીબાઈ ને વિષાદના મંડળ આગળ આવી ઉભો. સાંજ પડી ગઇ હતી. ઝૂંપડીઓની ફાટમાંથી તેજ-કીરણો વેરાઇ ગાઢ અંધકારના વક્ષસ્થલ પર નૃત્ય કરી રહ્યા. કેટલાક ઝૂંપડાના અંદરોઅંદર આક્રંદ ઉઠતા. નાગાં બાળકો આંગણામાં રમી રહ્યાં હતાં. તેમની માતાઓ કંટાળાભર્યા પગલે પાણીના માટલાં

ઉપાડી આવતી હતી ચોમેર ના અવગમારી પડી દાખી પુતળીઓ જેવી તે ગામગી ને ઉ નામદીન જણાતી ગો આધ્યનાટ ભજવાતુ હોય તેમ લાગતુ દ્દાય મ સાક્રના આન્રા તાપમા વિપરિત દશ્ય દેખાય પ્રભા એ ૮ાાગ દેખાવ મ્અ મની જમીન માગે જડાઈ ગયો

થોડી પગમા એની ત ઉડી એ મુસાફરમા નહોતો એની તેને પ્રતીતિ થઇ ગામની ગલીઓમા દીવા નહોતા કે એને માર્ગ સુ ટ્રામ ગાડી મોટરો નહોતી થો નાને જનદી રેગ પહોચાડી અહીં તો ગરીબ કે શ્રીમત દરે ને ચાલનાતી જ દ્દ પની ધીમે ધીમે તે ર લગ પાઠો નજો સૂર તો ત્યારનો ન આથમી ગયો હતો ઝગહળાની ઝીણી ઝીણી પ્રકાશ રેખાઓ પણ મ સાના અભરમા અને પ થઇ જવા લાગી એને માર્ગ પણ સુઝ લીએ જડનો એટલામા ટેનનના દીવાનુ અજવાળુ થયુ ને એ માંડ્યાઇથી રેગ પહોચ્યો

આગણામા પથરાયલો સામાન અનોપ થઇ ગયો હતો દીવા પ્રગટાવી દેવામા આવ્યા હતા ઓરડામાથી મનગમતી સુવાસ નીકળી રહી હતી ચોરી ઓટલીઓ સિવાય તેમનુ સ્વાગત કરવા ભેગા મળેન મર્દ હત વિખરાઈ ગયા હતા એમના નાના ભાઇ બેન ૫મા ફ઼ઈ ગ્યા ા ઠતા તો ય આ ત્રાસ્ય વાઓ મહિનાઓની અગતા પ્રતિપા ન ટરતી હ પણ ત્યા ઉભી હતી

પ્રભા ના પગના ચાપળી હરિમા ઓરડામાથી બહાર આવ્યા આટલી વાર તુ કે સા ગયો હતો તેમણે લાગનો જ પ્રશ્ન કર્યો મને તો નિમા હાગ પડી હતી આતે ઝાંઈ સુસાઇ ઉ તે મોડી ગાન સુધી પાઝો ન આવુ તો ય ચાને ગતિના અધારે ગો ગોધવો પણ અહીં તો મુશ્કેલ પડે પડી છે નાનપણમા તુ અહીં આવ્યો હતો પછી અહીં ફર્યો પણ નથી

એમની ભર પના પર પ્રભા રહ્યો પણ આ ...

જરા પણ ખોવાઇ જાઉં તેમ નથી. તેમાં મારા દાદાના ગામમાં ભૂલો પડું તો તો થઇ જ રહ્યું ને, હવે ચાલ, મને ખૂબ જ ભૂખ લાગી છે."

તે જમવા બેઠો, પેલી છોકરી હજી પણ ત્યાં ઉભેલી જ હતી એક બે કોળીયા ભરી પ્રભાકરે ધીમેથી પ્રશ્ન કર્યો, "બા ! તારા પીયેરમાં ખાવાની પણ મનાઈ છે કે શું ?"

"એમાં શુ થઈ ગયું ?" હરિબાએ પીયેરની બાલકન્યાઓનો એકદમ બચાવ કર્યો, "નાનાં છોકરા છે. તે જુએ પણ ખરાં. એમાં શો વાંધો છે ? અમારા ગામમાં કોઇ તમારા શહેર જેવાં સુધરેલાં નથી. એમને બીચારાંને જોવાનુ થોડું મળે, એટલે જ્યારે નવીન જોવા પામે ત્યારે જોયાજ કરે."

"પણ મને વાંધો છે એવું મેં ક્યારે કહ્યું ?" એના પુત્રે હરિબાને શાંત કરી, "હુ તો એમ કહુ છુ કે, આપણા ગામડામાં મોજમજાહનુ એક પણ સાધન નથી. મને એ ઉણપ પૂરવા ઘણુ જ મન થાય છે. મને જમતો જોવામાં એમને આનંદ પડતો હોય તો મને કાંઈ પણ વાંધો નથી."

જમીને પ્રભાકરે પોતાને માટે એક ખડ પસદ કર્યો ને પોતાનો સામાન છોડી તેમાં ગોઠવવા માડ્યો. એમા મુખ્યત્વે પુસ્તકો હતાં. પછી કેટલીક સ્લેટો પેનો ને કાગળો જણાયા. એક ચિત્રો બતાવવાનો જાદુઇ દીવો ય ત્યાં હતો. એક ગ્રામોફોન ને થોડીક થાળીઓ પણ દૃષ્ટિગોચર થઇ.

આ બધુ જ પેલી કન્યાઓ આશ્ચર્યમુગ્ધ નયને જોઇ જ રહી હતી, "તમારે ગીત સાંભળવુ છે ?" તેણે છોકરીઓને પ્રશ્ન કર્યો.

પેલી છોકરીઓ તો એવા પ્રશ્ન સાંભળતા જ વેરાઈ ગઇ. હરિબા અંદર આવતાં હતાં તેમણે ઉત્તર દીધો, "આટલી મોટી રાતે એવી ધમાલ કરવાનું શુ કામ છે ? આવું બધુ અહીં લાવવાની જરૂર પણ શી હતી ? ગામડિયે આવુ કદી યે જોયુ હોતું નથી

એમને તો કામે જવાનું હોય કે આમ રમતમાં વખત ગુમાવવા એમને ન પાલવે

"ત્યારે માગ જેવા રમતિયાળ છો ગને તું અ (શું ક ગ મેચી લાગી? તો આ મોટેરાને સાવ નકામી જેવા માનું છું મને તો લાગે છે કે મે લોકો કામની ધૂનમાં ખાવાનું પણ ભૂલી જાય છે એ લોકો હસવાનું પણ ભૂલી ગયા છે" મ એ મા લાગ્યું કે

એની સાથે થાકીને વિના છોડી દીધો પણ મહેરબાનીની તાગ પ્રયોગો ર ન ન રજે આજે જગ મૂકી જત ન મહારગની

પ્રભાતે પણ એની માતાનું માન રાખ્યું છે તું મન એમન એમ રહેતા હઇ તેણે સુવાની તૈયારી કરી પથારીમાં પડ્યા પડ્યા પણ એણે આતુરતાથી સારી પેઠે નજર કરી પણ એનું અવનો ન કરનાર કોઈ નજરે ચડ્યું નહિ

બીજે દિવસે આમ Cવતાજ તે ચમકીને પથારીમાં બેઠો થઇ ગયો પુ ળ પ્ર ાશ એના ઓરડાને અજવાળી રહ્યો હતા ચોમેર અજબ ચેતન આવી ગયું હોય તેમ જણાતું હતું એણે ઓબારીથી રળિયાળ ારી જોયું ત્યાં પણ વાત્યા નહોતા ચોટી વાર એને ભાન આ યું ગામ ામાં ગરીબના ઘર તર ન ઉગ્યા સૂર્યો વિશાળ મહાનયો ઓળગવા પ તા નહોતા ઘરમાં સૂર્ય પ્રગટ થતા જ ચોમેર પ્ર ા પ્ર ાશ થઈ રહેતો કોઈ પણ એ પ્રભાતને મે વળ દના પાછું એના પ્રયત્ન કરતું નહિ ામી માની નહોતી કે નગની વાર હતી એમ મહાનું જાણી કોઈ પણ પથારીમાં પડી રહેતું નહિ ગામડામાં નામ કરનારીના દિન જ વાના ાાના હોય? ો પાણી તો કૂવેથી હાથે ભરી વાસણ આત્માવીન મેવ પ્રમાણે ચોક્કસ સમો તે મેળામાં હાજર થતું નહિ

એ ની પણ સવારમાં આળસુ બેસી રહેતો નહિ પણ આદા નો થ કરવું તેની જ એો સમજ પડી નહિ ગામમાં તે કોઈને પ ઓળખતો નહોતો દરિયા વગડામાં ગ થાક ગયા હતા નભાનવાળુ

ઉઘાડાં બારીબારણાં વાટે ગતિ કરી દરેક ગૃહવાસીને બહાર આવી જ્યોતિર્મય પ્રભાતને વધાવી લેવા વિનવી રહ્યો હતો. પ્રભાકરે પણ એ આમન્ત્રણ ઝીલ્યું અને તે ફરવા નીકળી પડ્યો.

સ્ટેશન પર જવા કેટલા ય ખેતરવાં ગુંદવાં પડતાં. એ અર્ધે પહોંચ્યો કે સૂર્ય ઠીક ઠીક તપવા લાગ્યો. ખેતરો લીલોતરી વિહોણા ને વિશાળ હતા. ગતજીવનની પ્રતિમા સમાં કેટલાંક ઝાડના ઠુંઠાં માત્ર નજરે પડતાં. એ સ્ટેશને તો પહોંચ્યો. ત્યાં જ સહજ લીલોતરીનાં દર્શન થયાં. ખાસ ઉગાડેલાં લીમડાના વૃક્ષોએ એના તપેલા જીવને શાંત કર્યો.

પ્રભાકર પ્લેટફોર્મ પર જઈ ઉભો. સ્ટેશન સુંદર લાગતું: સ્વચ્છ ને સફાઇદાર સુબાઇની ધમાલનુ ત્યાં નામનિશાન નહોતુ. પતરાના છાપરાં પણ વેલવેલીઓથી વીટાયલાં હોઇ જીવને ઉલ્લાસ આપતાં. રાતી પથરીથી જમીન ભરી દેવામા આવી હતી. ઠેકાણે ઠેકાણે ફુલક્યારીઓમાં રંગબેરંગી ફુલ ખીલી રહ્યાં હતાં. પ્રભાકર એક પાટલી પર બેઠો. સ્ટેશને આવનારનુ નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો.

થોડા જ સમયમા એક ગાડી આવી ત્યા ઉભી રહી. એક ક્ષણુમાં જ સ્ટેશન માનવમેદનીથી ઉભરાઇ ગયુ. કોઇ જાદુઈ દંડના સ્પર્શે વેરાનમા વસતી ફુટી નીકળી હોય એવુ ઘડીભર લાગ્યુ. કેટલાક ઉતારુઓ ઝડપથી કુદી પડી, પોતાનો સામાન ઉતારવા મંડી પડ્યા. કેટલાક એટલી જ આતુરતાએ એમને ધક્કાઇને ગાડીમાં ચઢી ગયા.

પ્રભાકર નેમ વિના સઘળો દેખાવ જોઇ રહ્યો હતો. એકાએક એનુ હૃદય ધબક્યુ. એ ચમકીને ટટાર બેઠો. એક યુવતી ગાડીમાથી ઉતરતી જણાઇ. પણ એ અહીં આવી શી રીતે?

તે ઉઠ્યો. તેના તરફ ગયો. નજીક પહોંચતા જ બન્ને એ ઉચ્ચુ[illegible] [illegible] [illegible]

આવ' આજ ?! ગામડામા આનંદીને અચાનક જોઇ પ્રભાકર [illegible] બની ગયો. પરંતુ આનંદીનુ વદન તો એને જોઈ

લાલચોળ બની ગયુ થોડી જ વારમા એના મુખ પર રી ાસ પથરાઈ ગઇ એણે પ્રભા ર નુ વ ત ન ઝી'યુ, તમને આના બગા ના ગ્યા મળવાની જરા પણ આશા નહોતી તે બોલી

'હુ તો જન્મથી જ ભમરો છુ જ્યા જાઓ ત્યા નજર પ.. પણ તમે અહીં ક્યાથી '

' આ બાગ । ાનુ ગામ " આનદીએ હસીને ઉત્તર દીધા હુ હર માન અહીં આવુ છુ

કેના ચેગ' પ્રભાકર બોલી ઉઠ્યો 'મા । ।એ પણ અહી જન્મ લેવા યોગ્ય વારેલુ

એક ઉંચો પાતળો ક્દ પુ પ ને બે સુમન તાલી ઉભેલી ામી આ બન્ને તરફ ભસ્યતિ નજરે જોઇ ગ્યા । ના હવ પેના કદ નચ્ચે પ વુ ચૈ ન વાયુ પાનખી તૈયાર ૭ મે।! ચાના સૂર્ય ચઢતો જાય છે '

આન દી જરા નમી, ત્યા પ્રભાકરે નમી તેને રોકી તમારા । ાનુ નામ! મ । તેમની ઓળખાણ કરાવો ને!'

એમનુ નામ ઉભાભાઈ દેસાઈ આનદીએ ઉત્તર ીધા એગ ઓળખતા તમને જરા પણ મુશ્કેલી નહિ ન. આખુ ર ગામ તેમને ઓળખે છે

એમ ...ી તે પાલખીમા ચડી બોઇગો એ મ પાનખી ઉપાડી માર્ગે પ ચા

પ્રભાકરને એનુ માથુ તપી જતુ જણાયુ તે મ મ વર તર જ્યો પાનખી પણ થોડી જ વારમા અદૃશ્ય થઈ

પ્રભાકર જરા િમય પાન્યો આનદીને તે એ જ વાર મળ્યો હતો એટલી જ ઓળખાણે આમ હુમવુ તેને ી ન લાગ્યુ એ ો ના, તો નહિ લાગ્યુ હોય ? જેણે માન જનામો જ આપ્યા ના એ ો મળવાથી ઉ'લાસત બની ગઇ હોય એવુ એ. પણ ચિહ્ન દૃષ્ટિગોચર થયુ નહોતુ કાચ તે ઠ ।ડ જ પડી હતે

એવા પ્રસંગે તે પ્રભાકરને પ્રથમ મળી હતી કે એ સ્મરણે તો તે એને વધાવી ન જ લે.

જેમ જેમ પ્રભાકર વધારે વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ તેને વધારે ખરાબ લાગવા માંડ્યું. એ પોતાને માટે શું ધારશે? આવી વર્તણુંક તે કદી માફ નહિ કરે. એના દર્શને જ તે કેમ નજીક દોડી ગયો ને તેને ન સમજાયું

ઘેર પહોંચ્યો તો પણ તેનો સંકોચ દૂર થયો નહિ. એની માતાએ નાહી ને જમવા આવવા કેટલો ય ટોક્યો ત્યારે એ નિરાશ વદને ઉઠ્યો. "આવા વિચાર કર્યે શો લાભ?" તેણે વિચાર્યું, "કદાચ એને ફરી મળવા પણ નહિ પામું. વળી હું જરા ય અસભ્ય બન્યો નહોતો. જરા વધારે આતૂરતા દાખવી તે ક્ષંતવ્ય ન ગણાય?"

જમતા જમતા તેણે એની માતાને પ્રશ્ન કર્યો. "જમીનદારને બંગલે તું કદી ગઇ છે? એમના ઘરમાથી કોઈને તું ઓળખે છે?"

"ના બા." તેની માતાએ ઠંડું પાણી રેડ્યું, "એ તો મોટા લોક કહેવાય. આપણી જોડે બોલે પણ ખરાં કે? એકાદ બે પ્રસંગે હું એમને ઘેર તો ગઈ હોઈશ જરૂર."

પ્રકરણ ૭ સું.

કર્તવ્યની ધૂન.

સોમાભાઈ દેસાઈનું કુટુંબ એક વાર ઘણું જ મોટું હતું. એમના બંગલાની નજીકમાં જ એક દેવાલય હતું. તેના વહીવટ પણ સોમાભાઈના કુટુંબીઓ જ કરતા. એટલે એમને એટલું બધું કામ રહેતું કે જમી પરવારતાં છેક બપોરના સાડા ચાર થતા. [illegible] ટેવ પાડી રાખી હતી [illegible] હતા.

ડોકરીઓ પણ વગાઈ ગયા હતા જ્ઞાતિ પુરાણી પ્રણાલિકા તો હજી અમલમાં જ હતી અત્યારે પણ જમી પરવારતા તેમને બાર જ મોડું થતું

આનંદી અને તેની બેનો શાળામાં જતી હોવાથી વહેલું જમી લેવાને ટેવાઈ ગયેલી હતી સવારે દશ વાગતામાં તો તેમને પરવારી લેવું પડતું એવી છોકરીઓને વણ વાગે તો ગાજ પડતી એટલે વાસણના વગેરેનો આ રિવાજ આનંદીને ઘણો જ ભારે પડતો એની મુશ્કેલી નિવારવા એના બાપુએ એને માટે જુદી વ્યવસ્થા કરાવી રુસ્તમના બે છોકરાઓ શાળામાં જતા તેમને વહેલા જમી લેવું પડતું તેની સાથે આનંદીની પણ ગોઠવણ થઈ આનંદી એમનામાં ભળી ગઈ અને છોકરાઓને ખૂબ મઝા પડી કારણ કે એની એમનામાં લાગણી જ રંગ પડી ગયો

આનંદી જમી પરવારી એના ખંડમાં એકલી બેઠી હતી બીજી ડોશીઓને તો હજી નાહવાનો વખત પણ થયો નહોતો અંતઃપુરમાં આનંદી ઉપરાંત બીજી ત્રણ વિધવાઓ હતી બહારના ભાગમાં વૃદ્ધ જમીનદાર પોતાના મુનીમો વકીલો ને પટાવાળાઓની વચ્ચે ભભકથી વિરાજતા

આનંદીને અહીં એ નવાયું લાગતું એની વયનો એક પણ માણસ નહોતો એની વિધવા મામી ગૃહિણીપદે હતી પરંતુ એમનો સ્વભાવ ખૂબ જ ગંભીર હતો ઘરભારમાં ધ્યાન આપવામાં ને નોકરોને કામ કરાવવામાં તેમના દિવસનો ઘણો ભાગ પસાર થતો નવરાશનો વખત તેઓ દેવસેવામાં ગાળતા એટલે આનંદી માટે તેઓ બીજું કંઈ કરી શકતા નહિ ઉમાભાઈ કોઈ કોઈ જમવા આવતા ત્યારે આનંદીને મળતા એમને એની સાથે વાતચીત કરવામાં ખૂબ રસ પડતો તે પ્રસંગ આવે ત્યારે વાતો કરવાનું પણ ચૂકતા નહિ આનંદીની સગવડ સચવાય તે માટે તેઓ ખાસ કાળજી રાખતા એને કંઈ પણ વાતની ઉણપ સાલે નહિ તેની ખાસ ચીવટ રાખતા કારણ કે તેની

હતા ય કુમારીને મત્યાગ વિના ચાલતુ જ નથી એટલે આ અભગ એમત ન આતમા તો એને ખૂબ ખૂબ ચાલતુ મા ધખને તો એ મિત્રો ને સાથીઓથી દૂર થવા માટે જ પોતાને સ ભાગી ચે ગતી તપીતાવુ મો જોતા જ એ મ ાય અનુભવતી હતી

આ ાશમા વા ળો ચડી આ યા હતા સૂર્યનારાયણ પા પોતાના શામળા આવરણમાથી મનારનાર ડોકીયા ં તા પણ દે મા જવાની બીક પુન ર ન સતાડી દેતા નિર્મળ આકાશ ધીમે ધીમે રંગાતુ જતુ હતુ આન ી ઝરૂખામા માતી આ ાશ તરફ જોઈ ર ી

ધખત ારવા માટે તે ભીષણ સગીત ે પુસ્તકો મુગાઈરી લેતી આની ી પ ુ ૮ એ પણ ચીજને તેણે હાથ ગડ ો નહોતો નિર્મળ આકાશ ે નીચરણા ખેનરો રગથી નજર ખસેડી શ્રયના જ પાના પર નજર ઠેરવી મુશ્કેલ હતી પખીના મધુર સગીતે માનવિ તલ્લીન બની જતુ

થોડી વારે તે ઝરૂખામાથી નીચે ઉતરી ઘર ખાલી જણાતુ રહ્ જમીન ર તમની ઓરીનમા બેસી ન્યાર ચાપી લ્હા તા એની માની મદિરે ગયા હતા ો ા ઝરૂખામા આન તમ આશાદેશ લઈ ગ્યા હતા ચોમે એક નજર નાખી તે પાછલે બારણેથી બહાર પડી

પાછળ એક નાનકડો ો હતો મા રમતી શ્રીઓ આ ો જ વાપરતી મોટે ન સામાન્ય જનતામા ભેગીવાનુ તેમને ન નાવતુ નહિ રસ્તાન ઓળગી બહાર જવામા મયા નો નોપ થવા લે માતો મોટા ુવાનુ પાણી ાર હતુ ત્યા ર મોગલના ભમા તે નાના કુવાના પાણીથી નભાવી લેતા મા પાણી લેવા મોટે કુવે જઈ મામા ય જનતામા ભળવા ુ તેઓ પસ ન્તા નહિ નાના કરતો ફરતો પણ એક નાન ડો બાગ તો જેમા ખીલતા ગ ફુલ દેસમ રિમા રપગતા ગૃહિણી આ બગીચા પર ખાસ નેખ મ ાખતા એટલે અન્ત્યુ ાઈ પણ તેમા મરજી ન ુ નહિ મ ીરાને રજી

વાડ હતી. છેક આથે ખૂણે એક નાનો દરવાજો હતો. એની બહાર વિશાળ ક્ષેત્રો સાઇલોના સાઇલો સુધી પથરાઈ રહ્યાં હતાં. પરંતુ ભાગ્યે જ કોઇ એ બાજુએ ફરવા જતુ.

આનંદી બાગમાં ફરવા જ નીચે આવી હતી પરંતુ કોઈ નિલેસ્માતી મહેલના દ્વાર પેઠે પેલો બંધ દરવાજો એને આકર્ષી રહ્યો. એ કદી પણ ઉઘડેલો એના જોવામાં આવ્યો નહોતો. પરીકથાઓ સાચી માનવાની વય તો એણે ક્યારની યે વીતાવી દીધી હતી. છતાં યુવાની બંધનો દૂર કરવામાં હમેશાં આતૂર હોય છે. એટલે ધીમેથી દ્વાર ઉઘાડી તે વિશાળ ક્ષેત્રોમાં ચાલી નીકળી.

ચોમેર એના દૃષ્ટિપથે કુદરતનો બાગ પથરાઇ રહ્યો હતો. દૂર દૂર ગરીબ ગામડિયાનાં ઝુંપડાં દૃષ્ટિગોચર થતાં.

આકાશ ઘેરાવા માડ્યું હતુ. વૃક્ષોને મથાળે શામળાં વાદળો દોડાદોડ કરી રહ્યાં હતાં. તે ધીમે ધીમે આગળ વધી. દિવસના ગાળામાં ત્યાં ભય જેવુ કાંઇ હતુ જ નહિ. વચ્ચેનો દડવાળો પ્રદેશ ઓળગી તેણે લીલોતરી પર પગ મૂક્યો કે તૂરત તેણે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. નીલવર્ણાં પાનાં પર પગ દેતાં જ એને અજબ નિરાંત વળી. જાણે સાજ પડી ન ગઈ હોય તેમ અહીં તો લાગતું. વાદળામા આ લીલોતરીનુ મધ્યબિંદુ અજબ ભેદ ધરાવતુ જણાવ્યુ. કદાચ પહેલા અહીં અનેક પગથિયો હશે. પરંતુ વર્ષાના આગમનથી નીલવર્ણી વનરાજીએ એ તમામ ભૂસી નાંખી હશે. વર્ષોવર્ષ ખરતા પાનના ત્યાં થર બાઝ્યા હતા. કેટલીક વાર વંટોળ ચઢતો ત્યારે તેમને દૂર દૂર ઉરાડી મૂકતો. છતા ય તેમનો સમૂળો નાશ કરવાને હજી કોઇ સમર્થ થયું નોહતુ. પાના ફૂળ ને ફુલ બધાં ભેળાં થઈ કહોવાતા ને ધીમે ધીમે માટી બની માટી સાથે મળી જતાં. છતાં ય દર વર્ષે નવા પાથા ગઇ તેઓ નવીન સૂર્યોદયને સ્મિતહાસ્યે વધાવતાં.

મધ્યમાં એક વિશાળ થડ આડુ પડ્યું હતુ. આનંદી સા હદીક ચાલી ... કંઇક અજ્ઞાનમા એ નીચે તૂટી પડ્યુ હશે. એની

ડાળીઓ તો ગામડિયા બળતણ માટે કાપી ગયેલા જણાતા, છતાં કોઈ મહારાક્ષસના હાડપીંજર સમોવડ્ એ થડ તો હતા પણ જે હતુ ધીમે ધીમે એની નજીક જઇ આનંદી તે પર બેઠી ચોમેર લીલોતરી ઘુંવળ જથામા ઉગી નીકળી હતી હવે દૂર જવા એને દિલ થયુ નહિ

કોઇ પણ જીવતુ પ્રાણી અહીં નજરે પડતુ નહિ છતાં પણ એ અરણ્યમાર્ગ મધુર કોલાહલે ગાજી રહ્યો હતો મધુર ગીત ગાતા પખીડા આમ તેમ ઉડી, વનરાજીની અખંડ શાંતિનો ભંગ કરતા કોઇ વાર જોરથી પવન ફુંકાઈ વનવૃક્ષોને હલાવી મુકતો આનંદીને એ એકાંતમા પણ ઉદ્દામ મસ્તીનો મનુષ્યના ભય માત્ર કલ્પનાજાળ જ જન્મે છે એમ તે સમજતી એને તો આવા એકાંતમા પર્ણકુટી બાંધી શાંત જીવન ગાળવાનુ દિલ થઈ આવ્યુ એના મનને કોઈ ઓર પ્રકારનુ સાંત્વન લાધ્યુ

ઓચિંતો કોઇનો પગરવ સંભળાયો આવ્યો જે કોઈ તેના તરફ આવતુ હતુ આનંદી ચમકીને ઉભી થઇ ગઇ ગાઢ વનરાજીમાથી એક પડછંદ મનુષ્ય તેના તરફ ચાલ્યો આવતો હતો એનુ હૈયુ ધીમુ ધડકી રહ્યુ એના નયનમા વધુ ભયસંચાર થયો બીજી જ પળે તેણે દૂરનાગાનો મ એઓ આગંતુ તરફ તે આશાભરી નિહાળી રહી તે મનુષ્યે તેની નજીક આવી વંદન કર્યું કાય અહીંનુ એકાંત તમને ખૂબ જ ગમ્યુ હશે એવા એકાંતપ્રિય બીજા નહિ હોય એવુ તમે કદી ભર માની લીધુ હશે હું અચાનક અહીં આવી ચડ્યો તે ક્ષંતવ્ય ગણશો મને પણ મારા સિવાય અન્ય કોઇ આવુ એકાંતપ્રિય હશે તેનો બીલકુલ ખ્યાલ નહોતો

એના આગમને આનંદી જરાય નારાજ થઇ નહોતી 'બહુ સ્વમાનશીલ જણાવ છો" તેણે હસીને કહ્યું કેમ?' પ્રભાકરે સામો પ્રશ્ન કર્યો, 'આ સુંદર સ્થાનની તમે એકલા જ રક્ષા કરી શકો, એમ તમે માની રહ્યા છો તેથી આનંદીએ ખુલાસો કર્યો

ચરી માગ ગા.ના ગ્મગણુપ્રદેશમા રિહ્યા ૬- છુ નીનનણીં નનગાજીથી ડીટાપતુ આ મારૂ નતન નરી વાગ મા. આશ્રયસ્થાન નની ગ્હે કે પગ્તુ તમે પણ નાનપણમા અહી નહોતા રહેતા? તમારી માનુ પીંગ આ જ કે એમ મે આભગ્યુ કે ને?

હું તો એક જ વાર અહી આવતો ને ગમા ગૈગ- સર્વનો ઠેકાણ પ-તુ આ વખતે તો હુ મારી એ ગેરહાજરીનો ખપ વાળી નાખવાનો છુ '

આખી રજાઓ અહી ગાળવી છે ' શુ?' આનદીએ હસીને પૂછ્યુ

'રજા પાડુ ત્યારે મારે તો રજાઓ" પ્રભા ર હસીને ઉત્તર દીધો, 'આ વખત તો હુ ગપેનિયુ ગૈને જ ભાગી આવ્યો છુ '

'કેવી રીતે?' આનદીએ આશ્ચર્ય [illegible] ખ્યુ

એ તો લાબો ઇતિહાસ છે ત બોલ્યો 'મારૂ કામ મને ઘણુ જ પ્રિય છે એટલે એની વાત કરવા મડુ છુ ત્યારે મને વખતનુ ભાન રહેતુ નથી એટલે તમને કટાળો આવે તુરત મને રોકજો હો!"

'મારે પણ કશી જ ઉતાવળ નથી' આનદી બોલી 'એટલે મને અધીરાઈ આવશે એમ સમજશો જ નહિ કોઈની સાથે વાર્તાલાપ કર્યા સિવાય મૂગા મૂગા બેસી રહે હુ કટાળી ગઈ છુ

પ્રભા રે ગજમ આનુના અનુભ[illegible] ઠી ત્યારે એણે શરૂઆત કરી "તમે પગ્યાનની આપો છો એટલે તમને નામ આપતા સ[illegible]ચ નહિ થાય મારા કામની વાતો મે બહુ જગ આગળ કરી છ કેટલા મને ગાડો ધારે છે કેટલાક તો એથી પણ આગળ વધ છે કાચ હુ ગાડો ઠેકાણ પણ ખરા માત્ર એકજ ધુન પાછળ મે મારૂ જીવન-સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધુ છે હુ સયુક્ત

હિંદુ કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો. પ્રથમ જ્યારે એ સંસ્થા ઉભી થઈ હશે ત્યારે એના દરેક સભ્યો અન્યોન્ય સુખદુઃખમાં ભાગ લેતા હશે. પરંતુ અત્યારે તો મને તદ્દન વિરોધ જ જણાય છે. લોકોને સ્વેચ્છાએ વિહરવા દેવામાં આવે તો તેઓ મરજી પડે તેમ જીવે. બીજાની જરા પણ પરવા કરે નહિ. પરંતુ બધાંને પરાણે એકઠાં રાખવામાં આવે તો સંબંધીઓ માટે જે સ્વાભાવિક સદ્ભાવ હોય તે પણ ઉડી જાય ને સભ્યતાનો તો કેવળ દંભ જ રહે. અમે બાળક હતાં ત્યારે બાલસ્વભાવ સુલભ પ્રીતિથી અમો અમારા કુમળા હાથ લંબાવતાં. પરંતુ રોષ ને અસૂયાના કાંટા જ અમને વાગતા. અમારૂં હૈયુ હમેશાં શિક્ષાના ભયથી ધડકી રહેતું. છતાં એ શિક્ષા અમે નિવારી શકતા તો નહિજ એ રીતે અમે ઉલ્લાસહીન બાલ્ય વીતાવેલું. એવામાં મારા પિતાજી દેવલોક પામ્યા. મને ભારે આઘાત થયો. એમાંથી હું ઉંચો આવું ત્યાર પહેલા તો એક બાકી રહેલા પ્રેમપાત્રથી મને વિખૂટો પાડી મુંબાઇ છાત્રાલયમાં મૂકી દેવામાં આવ્યો. એક પણ આનંદરેખા વિહોણું મારૂં બાલ્ય ઓસરી ગયું. હું મોટો થયો. મને લાગ્યુ કે મારા જેવી ઉલ્લાસહીનતા વિરલ નહોતી. આખું જગત એવી ઉલ્લાસહીનતામાં જ ડૂબી ગયેલુ હતું. ગુજરાતનાં છોકરાં જન્મતાં જ શીખે છે કે જીવન જ જંજાળોથી ભરપૂર છે. અંધારી જેલથી પણ આકરૂં છે કોઇ અજાણ્યા પાપોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા જ તેમને અવતાર આપ્યો છે. એમના ભવિષ્યમા પણ ઘોર અંધકાર જ નજરે પડે છે. ગરીબાઈ, અજ્ઞાન, દુર્ગુણો રોગચાળા વગેરે એમનુ જીવનતત્ત્વ હરઘડીએ ચૂસી લે છે તેઓ જન્મથી જ વૃદ્ધ હોય છે. બાલ્ય કે યૌવનનાં તો એમણે સ્વપ્નો પણ દીઠાં નથી હોતા. તેઓ અનંત ભયથી ભરપૂર જીવન જીવે છે ભયભર્યાં દૃશ્યો જુએ છે ને ભયનિનાદો જ સાંભળે છે જગતનું તેમને માટે માપ લેખાયું છે. એમની વચ્ચે ભળેલા સ્નેહીઓ જીવવાની ખાતર દમાણું જ હસી લે છે. પરંતુ તેમને ખબર નથી કે તેમનું દાસ્ય મોરેશાના તમામ આગળ દમાઇ જશે. આ

પરિસ્થિતિનુ મુખ્ય મનિદાન માનિ ાઓ મને છે જન્મનામા જ તેમણે ભયકર ગુનો ર્યો છે, એવી માન્યતા એમનામા પ્રથમથી જ ઘર ઘાલે છે હમવાનો ૯ જ તેમણે ગુમાની દીધો છે એનુ તે મ । કાળને માટે માની લે છે

મને આ વાત ખૂબ જ ગમતી એટલે મારા વિદ્યાભ્યાસનો અભ્યાસ ખતમ થતા જ આ C નામહીનતાનો ભર- ગાર પડી ચીરી નાખી ત્યારે જ્યોત વેરવાનો મે નિશ્ચય કો એ કાર્યને મે મારૂ જીવનકર્તવ્ય બના યુ મારા મ મ ાીઓ રોષે ભરાયા મને ગાગે કરી તેઓએ હમી કાઢ્યો પછી નિરાશ થઈ તેમણે મારો ત્યાગ કરો અત્યારે ૃ એકનવાયો ત્યારનો ઇજારદાર થઇ ચોમેર ભટકુ છુ

આ બધો સમય એક ધ્યાન મની આનદી એના સામુ જઇ જ રહી હતી પ્રભા ર અટ-યો ત્યારે જ તે ધ્યાનભગ થઈ ઝડપથી આડુ જોઈ તે બોલી ' મારા જીવનમા પહેલી જ વાર આવી કાર્યવાહી સાભળુ છુ C ાર મનુષ્યો પગલે પગને ઉતરતા રહી રહેલા દીસ છે પરતુ વિધાતાના માનવમનુમા સ્મિત ફરકાવવા કટિબદ્ધ થયેલો મે કોઇ જોયો નથી હમવાથી કશુ ન મારૂં કર્યો એમ તેમને કદાચ નહિ લાગ્યુ હોય '

' ાચ એમ હશે પ્રભા ે એની વાત ઉપાડી લીધી પરતુ મો તો ધીમે ધીમે આથી ાે મળતા જ જાય છે હવે મારા કાર્યપ્રદેશમા ૃ એકવાયો રહેલા પામ્યો નથી આપણા દેશનુ વાતાવરણ મને પલટાતુ લાગે છે '

અત્યા સુધી તો તે ાગનુ ય પલગાદ જતુ જોઇતુ હતુ એના મુ ર માનીએ ની ા ઝી, પણ તમે ઇ રીતે કામ ઉપાડ્યુ છે' એનો મને જ ા ખ્યાલ આપશો?

'અને-વિધ પ્રવૃત્તિઓ અમે ઉપાડેલી છે પ્રભા ર ઉમગથી બોલ્યો, 'અમે ગાત્રિ શાળાઓ ાલી છે મજૂરમડળો સ્થાપ્યા છે C ાર મ જનોના ધર્મોને ટર- રીતે સ્વાની લીધા છે પણ અમારી

રીત તેમનાથી સહેજ નિરાળી છે. બને તેટલા મનુષ્યોને અમે મિત્ર બનાવી દઈએ છીએ. છોકરાંઓને વાર્તાઓ કહીએ છીએ. સીનેમા જોવા લઈ જઈએ છીએ. કેટલીક વાર સરકસ પણ બતાવીએ છીએ. મદારીઓ ને જાદુગરોને પણ અમે અમારા સાથમાં લીધા છે. ગરીબ બાળકોને તેઓ મફત ખેલ બતાવે છે. એમનુ ખર્ચ અમે વેઠી લઈએ છીએ."

"રોગનો અકસીર ઉપાય શોધી કાઢયો જણાય છે." આનંદી બોલી. "પરંતુ એમાં પ્રગતિ કેટલી થઈ છે? આપણા દેશબંધુઓની ભયંકર ગંભીરતા ભેદવી એ સહેલું કામ નથી."

"નાનાં બાળકો તરફથી તો ધાર્યા કરતા સારૂં પરિણામ મળ્યું છે. એમના અંતરમાં ઉલ્લાસઝરો ઉભરે છે. માત્ર એમનું મોઢું જ બંધ કરી દેવામા આવ્યું છે. પરંતુ જેમનાં હૃદયો જ સુકાઈ પત્થર બની ગયા હોય તેમની સાથે કામ લેવુ મુશ્કેલ છે. એમનામાં બને તેટલી મૃદુતા રેડવા હું તો પ્રયત્ન કરૂં છુ જ. ઉદારતા તો જેમની અગાધ [illegible] ઉતરી છે એવા દેશબંધુઓની ભૂમિમાં, પ્રજાજનોને હસાવવા માટે એક મનુષ્યને પ્રયત્ન કરવો પડે, એ વાત ભલભલાને નિરાશાની દશાની દેવા પરતી છે."

"મારા ઓળખાણની કુલીન બાઈઓ સાથે તમારો પ્રસંગ [illegible] એમ મને યાદ છે." આનંદી બોલી ઉઠી. "એ એવા તો [illegible] બની ગયેલા છે કે એમના દર્શને હાસ્યનો દેવ પણ આક્રંદ કરી [illegible]

"મને જરૂર એ સૌ [illegible] પીછાન કરાવજો." પ્રભાકર [illegible] નાની બાલિકાઓ જોડે બેનપણાં કરવાનુ કાય ઘણુ જ [illegible] પરંતુ [illegible] પગપેસારો કરવો એ તો હું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પી નાખીશ એ કરતાં [illegible] એમનામા

હાસ્ય રેડવાનું કામ તમે જ ઉપાડી લ્યો તો એના જેવું એ નહિ.
મને તો લાગે છે કે કાર્ય અઘરું પણ લાગે '

" તમારી પાસે રહેવાની માગણી નહિ હશે કે એમ તેની જ મને ગરજ નથી છે ' આનંદીએ ઉત્તર દીધો વળી તમારી સાથે કામ કરવામાં પોતાને ઉલ્લાસ બીજામાં રેડવા જેટલો તે પણ માનતા નથી

તે વચમાં જ અટકી ગઈ પોતાના રૂપા વિધાતાની તેણે અન્તઃકરણના ભુલત આપી દીધી હતી એ એને જરા ય ગમ્યું નહિ. પણ તુ પ્રભાકર એની મુઝવણ કળી ગયા વિના રહ્યો નહિ

એટલે એણે વાત વાળી લીધી 'મારી માતા મને એની મીલકતની વ્યવસ્થા કરવા અહીં મોકલી છે પરંતુ તો મારા કાર્યમાં જ મચ્યો રહેવા માગું છું આ કાર્યક્ષેત્ર અહીં પણ ચાલુ કરી લેવાનો છું એ માટે જરૂરી તમામ સામગ્રી હું અહીં લેતો આવ્યો છું

' એમ ' ? આનંદીએ આતુરતાથી પૂછ્યું તમે ક્યારે ના શરૂઆત કરવાના છો? તમારી શાળામાં દાખલ થવાનું મને પણ મન થઈ જાય છે

અહીંના લોકો મારા કામ પર જાય છે બપોરે ખૂબ જ તાપ પડે છે એટલે તાપ પણ કરવાનું દીલ થતું નથી સાંજના જ આ કામ માટે અનુકૂળ પડશે એમ મને લાગે છે તમે આવશો ? તમારો સોનાવવા આવું ?

આ સુગાઈ નથી ' આનંદી હસીને બોલી તમે મારે ત્યાં આવો એ અજુગતું ગણાશે હું મારી જાતે જ આવીશ તમે એની ફીકર ન કરશો '

પ્રભાકરને નીરાંત વળી સુગાઈ છોડ્યું ત્યારે આવા સાથ આપ તો એની એને કલ્પના પણ નહોતી પગાણે તે આ ગામડામાં આવ્યો હતો પરંતુ હવે તેનું આગમન મનતું જણાયું

આકાશ ઘેરાતું હતું. તેની આ યૌવનઘેલાંને ખબર નહોતી. એકાએક મેઘગર્જના થવાથી બંને ય ચમક્યાં. એક ઠંડા પવનનો સપાટો બંનેને ધ્રુજાવી ગયો. ભૂમિના ભેજની મધુર સુવાસ ચોમેર પથરાઈ રહી. ખરેલાં પાનાં ચોતરફ ઉડી રહ્યાં.

"હવે મારે જવું જોઇએ. હું કાલે જરૂર આવીશ. તમે તમારૂં કાર્ય ભૂલી ન જશો." આનંદી સ્મીત હાસ્ય કરી ઘર તરફ વળી.

એનાં ચપળ પદસંચારની પ્રતીક્ષા કરતો પ્રભાકર ત્યાં ઉભો જ રહ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું

કર્તવ્ય પ્રદેશમાં

આનંદી ઘેર પહોંચે તે પહેલાં તો વરસાદ ધોધમાર તૂટી પડ્યો. બાગમાંથી દોડતી તે પોતાની માસીના ખંડમાં પેસી ગઇ. એના માસીબા કંઈ સીવવાનું લઇને બેઠાં હતાં. "આવામાં ક્યાં ગઇ હતી ? બેન!" તે ઉંચે જોઈ બોલ્યાં, "મોટી બેન ફીકર કરતા હતાં."

"હું તો પાછલા બાગમાં ફરતી હતી." આનંદીએ જવાબ દીધો. "એમ કહોને કે હું ઝટપટ ભાગી આવી નહિ તો આખ પલળી જાત."

"પણ પલળવામાં બાકી શું રહ્યું છે? ઉપર જઈ કપડાં બદલી નાખ."

આનંદીએ ઉપર જઇ કપડાં બદલ્યાં પછી એક પુસ્તક હાથમાં લઈ તે બારીએ બેઠી. પરંતુ એનાં નયન કે દિલે પુસ્તકનાં પાનાં તરફ બીલકુલ ધ્યાન લગાડ્યું નહિ. બહાર નૃત્યઘેલાં વારિબિંદુ પર કેની નજર ઠરી ગઈ. અત્યારે વરસાદ જોરથી પડી રહ્યો હતો. ઘણા

દિવસની તૃષાતુર ભૂમિ ઝપાટાબંધ પાણી ચૂસી રહી હતી વચ્ચે વચ્ચે પવનના ઝપાટા વરસાદધારાને આમ તેમ રમાડી જતા. કદી કદી મોતીની માળાઓ હવામાં લટકી રહેલી જણાતી કદીક પાણીનું આવરણ બંધાઈ જતું

આનંદીનું મન પ્રભાકરના વિચારોમાં જ પરોવાયું હતું એના વચનો અજબ તરેહના હતા એ બીજા માણસો જેવો નહોતો આનંદી ઘણાય યુવાનોના પરિચયમાં આવી હતી પરંતુ એમાંના ઘણા ખરા એને પ્રતિકૂળ જણાયા હતા કારણ કે તે કદી વાત કરી શકતી જ નહિ. સમાજની પ્રણાલી અનુસાર તેઓ શિષ્ટ વચનો જ ઉચ્ચારતા નૈસર્ગિક વાણી પ્રવાહ ભાગ્યે જ નીકળતો આનંદી જાતે પણ અનેક વાર એવી જ રીતે વર્તતી પરંતુ પ્રભાકર તો એક જ ધક્કાએ એના મનોમંદિરમાં પહોંચી ચૂક્યો હતો એને નાના મોટા આવરણની પડી નહોતી સામાજિક બંધનો એની આડ આવી શક્યા નહોતા માત્ર બે જ વાર તેમની મુલાકાત થઇ હતી ત્યાં ય ત્યાં સજનજનની આગળ ... તેમ તો પોતાની ને પોતાના કર્તવ્યપ્રદેશની વાતો કરી હતી ને પણ તદ્દન સ્વાભાવિક રીતે જ એને જરા પણ સંકોચ અનુભવ્યો નહોતો વાત કહેવા એને આ રીત પ્રયત્ન પણ કરવો પડ્યો નહોતો

પરંતુ એની હાસ્યનાળાની મનાઇના લેબી રીતે? એને તો તે વચન આપી ચૂકી હતી જે ક્યાં રહેતો હતો, તે પણ તે જાણતી નહોતી વળી કેમ હતા કુટુંબીઓ એનું ગમન ... તે પણ ... શકે તેમ નહોતું માગીમાં ... આગળ વાત કેમ ...? તે પણ તને સમજાતું નહિ

કેટલી યોજનાઓ વડી તે ઉપર કટાળી તેણે એ વાત પડતી મૂકી પણ તો ચોપડીમાં ચિત્ત લગાડવા મથી વરસાદ ધીમો થયો હતો એને પણ જરા થાક લાગ્યો ન હોય? એવામાં એક

દાસીએ આવી ખબર આપી કે દાદાજી જમવા પધાર્યા હતા. તેથી તે નીચે ગઈ.

એજ ક્ષણે સુમિત્ર નિશાળેથી ઘેર આવ્યો. આનંદીને નીસરણી ઉતરતી જોતાં જ તે બોલી ઉઠ્યો. "બેન ! બેન ! આજે તો જાદુઈ ચિત્રો જોવાનાં છે ને થાળીવાજું વાગવાનું છે. સાંજે હું ત્યાં જવાનો છું.

'ખરી વાત !' આનંદીએ એની વાત ઉપાડી લીધી, "તારી સાથે મને પણ નહિ લઈ જાઉ ?"

સુમિત્રે એના જીવનભરમાં આવી માગણી સાંભળી નહોતી. દેવાલય સિવાય બીજે કોઈ સ્થળે સ્ત્રીઓને જવાનું મન થતું હશે, તેની એ કલ્પના પણ કરી શકતો નહિ. "બહુ દૂર છે." એ જેમ તેમ બોલ્યો. "તમે કેવી રીતે આવશો ?"

એ જ પળે ઉમાભાઈ દેસાઈ ત્યાં આવી ચડ્યા. સુમિત્રનાં વચનો સાંભળી તે પૂછવા લાગ્યા. "શું દૂર છે? તમારે ક્યાં જવું છે ?

આનંદીએ તેમને બધી વાત સમજાવી. "તારે જવાની [illegible] આપણે પાલખી મંગાવીશું એકાદ પટાવાળો તમારી [illegible] આવશે."

આનંદીને કોઈ વાહનની જરૂર નહોતી. એમ લપકાભેર જવું એને ઠીક લાગતું નહિ પરંતુ તેમ કર્યા વિના છુટકો જ નહતો. [illegible] તે કબૂલ થઈ.

[illegible] તો આકાશ નિર્મળ બની ગયું. છૂટામાં ફરવાની [illegible] તેમ હતું. પરંતુ જમીનદારની પુત્રી વતનમાં ચાલતી [illegible] મુખ્યના રાજમાર્ગ પર કોઈને ય ચાલતું [illegible] નહિ. [illegible] આવ્યા સિવાય [illegible] ગામધામા [illegible] [illegible] વિચાર કરે તે

ભયકર અપરાધ લેખાય એને અન્યાય થતો જણાતો ના
જવાની પરવાનગી મળી તેથી તેને આનદ થયો.

પ્રભાકરને રોગ પહેલાના તેને ઝાઝી વાર ના રી નહિ
પાનખીમાથી ઉતરતા જ આગળ માન માગે ઓથી ચિત્ર ભગાઈ
ગયેલુ જણાયુ કેટલાક લુવાનીઆઓ તો ત્યા ની ય પ્રભાકરની
મહેરબાનની મેળવી લીધી હતી એટલ અત્યા તેઓ જે તના
ખડમા દુરી ગયા હતા કેટલાક મહાર આમ તેમ ટહેલતા હતા
ઝોકા માથે ભગાવામા એમને સ્વમાનભગ થતો જણાતો કેટલા
ખેતો તે મજૂરા પણ ત્યા આવી પહોચ્યા હતા

પ્રભા કે હરિમાન આનદીના આગમનની વાત કરી નહી હતી
ગામીઆને આ વાત મ ચી નહિ પરંતુ સભ્યનાની આન
આનદને માનદાર આપ્યા વિના છૂટો થયો નહિ આનદીએ ના
એમને પ્રભાકરની આના ધારી તુરત જ પીછાની લીધા. બનેના વ ન
મળતા આવતા હતા તેથી ભાવભર્યુ વ ન કર્યુ હરિયા તેને
અ રના ખડમા લઇ ગયા ને બેમવા તૈયાર્જી નાખી આપી એના
મહા અર્થી બહુ ય જણાએ

આર્યે ઉત્સાહ ઝરમાથી આનદીએ બીજા ખડમા જોયુ કે
ત ખીચોખીચ ભરાઈ ગયેલો હતો મગમગ વચ્ચે ગ્રામોફોન ગોઠવામા
આવ્યુ હતુ આમેના ગાયન ય એક ચાર લટની ચેવામા આવી
હતી તે ન ગીવાના ય તી ગર્જ આગે એ ન ટ થતુ
આગતુકોમાથી ઘણા ખભા બીડીઓ ફુકી રહ્યા હતા કેટલા
પ્રભાકરને મ રતા કેટલાક ચાળીઓ નવાગી રહ્યા હતા

ગ્રામોફોન ચાલુ થયુ કે ડો ક અન્ય વખી આ સ
નાના માણસોની ઝાડીમા ને મોટેરાના ગાનિપ્ર તે નાખર આયો
ખડ ગાજી રહ્યો મગીન તો સભગાય જ શાનુ પ્રભાકરને મે ૧૯
લુવાનિઆઓએ મધાને ગાન પાડી ગ્રામો ન કરી ચાલુ કર્યુ
રની ઓમરી ગઇ ધીમે ધીમે દેશ ની ચિત્ર થવા લાગી

બારીમાંથી નાનાં બાળકો તેડી મોટેરાં પણ ડોકિયાં કરવા લાગ્યાં.

થોડી વારે યુવાનો ધીમે ધીમે વિખરાવા લાગ્યા. એમની જગા તો એક પળ પણ ખાલી પડતી જ નહિ. પ્રભાકરને કાને નુપૂરઝંકાર અથડાયો. વતનની વનિતાઓએ એને પધારી માન આપ્યું હતુ. એમને માટે તો બે ખંડ વચ્ચે એણે પડદો બાંધી લીધો હતો. પરંતુ ગ્રામોફોન ને ચિત્રો જોવા આનંદીને આવેલી જોઈ બધાં ય આશ્ચર્યચકિત બની ગયાં. એનું સૌંદર્ય, પોશાક, વય ને ખાસ કરીને કુમારિકાવસ્થા તેમની વાતોનો મુખ્ય વિષય થઈ પડ્યાં. વિવિધ મનમતાન્તરો આનંદીથી પણ અજાણ્યા રહ્યા નહિ.

કોઈક કલાક પછી કાર્યક્રમ ખલાસ થયો. બીજે દિવસે પણ એ જ કાર્યક્રમ ચાલુ રહેશે એમ જાહેરાત થઇ. આનંદભર્યાં વદને સૌ વિખરાયા. આનંદીના સાથીઓ પણ વેરાઈ ગયાં.

પ્રભાકર એના આગમનથી અજાણ હતો એવો દેખાવ તેણે અદ્યાપિ ધારણ કર્યો હતો. પરંતુ આનંદી સિવાય સહુ વેરાઈ ગયા એટલે પડદો ઉચકી તેણે પૂછ્યું, "કેમ? મારી શાળાનુ પ્રથમ દર્શન તમને કેવુંક લાગ્યુ?"

"મઝાનું." આનંદીએ ઉત્તર દીધો, "મને પણ ખૂબ હસવાનુ જડ્યું. તમે ટીકીટો કાઢી હોત તો હું જરૂર અર્ધો ભાગ માગત. કારણ કે તમારા સ્ત્રી મહેમાનોને મારામાં ખૂબ રસ પડ્યો હતો. તમારા ગીતો ને ચિત્રો તરફ તેમનું ધ્યાન પણ નહોતુ."

"ત્યારે તો તમે મને ખૂબ જ મદદ કરી. તમે [illegible] [illegible] ? કાલથી હું થોડું શિક્ષણ પણ શરૂ કરવા ધારું છું. પરંતુ પ્રથમ મારે ખાસ [illegible] પડશે. આ લોકોને થોડું [illegible] [illegible] ન [illegible]"

"પણ તમારા હાસ્યમંદિરમાં શિક્ષણની શી જરૂર છે?" [illegible] પૂછ્યું.

"કેમ હસવું ને સમજવા માટે થોડું શિક્ષણ પણ જરૂરનું છે [illegible]

ગામના યુવાનોને મારા સંગીતમાં મઝા ન પડી, એ તમે ન જોયું? ખરાબ કેળવણીનું જ એ પરિણામ. સત્ય ઉલ્લાસ અનુભવવા દરેકને થોડા શિક્ષણની જરૂર રહે છે જ.”

“પરંતુ આ લોકોને બીલકુલ જ શિક્ષણ નથી મળ્યું એમ તમે માનો છો?” તેણે પૂછ્યું.

‘છેક એમ નહિ. પરંતુ એમનું નિત્યજીવન એવા શિક્ષણથી જોઈએ તેટલું રંગાયલું નથી. નિશાળો તરફ એમને બધાને પંડિત બનાવી મૂકવા તો નથી જ માગતો. ખાસ જરૂર તો વિચાર કરવાની ને નક્કી કરવાની એમની શક્તિ ખીલવવાની છે. એમને કંઈ બાળપોથી કે આંક શીખવવાના નથી. એટલે મારા વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા કરતાં એમની સાથે હું વાતો વધારે કરું છું. એ વાતાલાપ દરમીઆન ઘણી વાર એ લોકો એવી વાતો કરે છે કે જેની એમને ખબર જ હોતી નથી. એમના પોતાના માનસના વણોખાયલા ખૂણા તેઓ જાતે જ આપોઆપ શોધી કાઢે છે. હું તો માત્ર તેમના માર્ગદર્શક તરીકે જ વર્તું છું.’

હરિબા તો બન્નેનો વાતાલાપ આનંદચકિત થઈને સાંભળી રહી હતી. અત્યારની શહેરની છોકરીઓ શિક્ષણ લેતી ને પુરુષો સાથે વાતો કરતાં આંખું ઓઢતી કે સંકોચાતી નહિ એમ તેમણે સાંભળ્યું હતું. પરંતુ અજાણ્યા પુરુષો સાથે તેઓ આટલી છૂટથી વાત કરી શકતી હશે એવો તેમને ખ્યાલ પણ નહોતો. આનંદી એમના આશ્ચર્યનો મર્મ સમજી ગઈ. એણે વાત ફેરવી: ‘મને મોડું થઈ ગયું છે. હવે હું જઈશ.’

‘મારા ભાષણથી છૂટવા જવા માગો છો?’ પ્રભાકરે હસીને કહ્યું, ‘હાસ્યના ઇજારદાર તરીકે લોકોને ત્રાસ આપવાનો મારો રિવાજ નથી. પરંતુ મારી વાત સાંભળનાર પણ ઘણા જ થોડા મનુષ્યો સભ્યતા બતાવે છે. એટલે એવા વિરલ પ્રસંગે ઘણી

વાર હું ભાનભૂલો બની જાઉં છું. એમના પર જુલમ વરતાવું છું. ક્ષમા કરજો-હો!"

"પણ મને ત્રાસ થયો હોય તો ને? મને જરા પણ અણગમો નથી થયો એ પૂરવાર કરવા હું કાલે પણ જરૂર આવીશ." એમ કહી આનંદી વિદાય થઈ.

આનંદી ગઈ કે હરિભા બોલી ઉઠ્યાં, "કેવી સુંદર છોકરી! આવી છોકરી હજી સુધી કુંવારી કેમ રહી હશે? દેસાઈને ત્યાં કાંઈ પૈસાની ખોટ નથી."

"મને શી ખબર?" તેના પુત્રે ઉત્તર દઈ ટુંકું કર્યું.

"તારે એમની સાથે કાંઈ પરિચય હોય એમ લાગે છે તેથી જ મેં તને પૂછ્યું. નહિ તો આપણે શું કામ પારકી પીડા કરવી પડે?" હરિભા વિદાય થયાં.

આનંદી પોતાના વિચારમાં જ ગુંગળાતી ઘેર આવી. આવી રીતે તે કદી પે બહાર નીકળી નહોતી. અત્યાર સુધી તે સ્ટેશને ઉતરી, પાલખીમાં બેસી સીધી દાદાજીને ઘેર જતી. ગામ કે ગામના લોકો સાથે એને કદી યે પ્રસંગ પડ્યો નહોતો. એકાદ બે મહિના દાદાજીને ત્યાં ગાળી એ જ બંધ પાલખીમાં વિરાજી તે ફરી સ્ટેશને જઈ, મુંબઈની ગાડી પકડતી. પરંતુ આ વેળા તો તે ગામની વચ્ચે જઈ ગઈ. એના આગમને ગામડિયા આશ્ચર્ય પામ્યા એ તેને રુચ્યું નહિ. પ્રભાકરને ઘેર જવાનું માંડી વાળવાનો પણ એક વાર તેને વિચાર આવ્યો, "શા માટે?" તેણે મનમાં વિચાર્યું, "હું કાંઈ એના પરસંહિતની શિષ્યા થવાની નથી. પરંતુ એથી પ્રભાકરને ખોટું નહિ લાગે. એ નહિ જાય તો તે નિરુત્સાહી નહિ બની જાય?" આ વિચાર આવતાં જ તે ઉદાસ પડતી. એમને ગમે કે ન ગમે તેમાં [illegible] એમનો પરિચય કેટલો?"

[illegible] નિર્બળતા માટે એ [illegible] આત્મમાં ઝુલાવવા લાગી [illegible] કંઈ [illegible] હોઈ [illegible] એમના જ [illegible]

દીધો નહોતો? પરંતુ આમ જાણ્યા સિવાય એ પ્રભાકરને પડતો શી રીતે મૂકે? એની ટીકા ન થાય? એટલે પરિચય હોય એમ વર્તવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો પરંતુ અંતરમાં ઉઠતા સવાલને પ્રશ્નના દેહ દેવા તે તૈયાર નહોતી આખરે વિચારમાળામાં ગુંથાતી તે નિંદ્રાધીન થઇ

એના ગયા પછી પ્રભાકર પણ એના જ વિચાર કરતો રહ્યો પોતાની સંબંધી ન હોય એવી પ્રમદા સાથે પહેલાં એ કદી પણ સંબંધમાં આવ્યો નહોતો પરંતુ રેક યુવાનમાનસની પેઠે એનું દીલ પણ એવા સંબંધ માટે તલસતું તો હતું જ અત્યાર સુધી એ તલસાટ પોતાના કર્તવ્યની આડે આવશે એમ સમજી તે સાંખ્યા કરતો હતો

પરંતુ આ બાળા જોડેના આકસ્મિક સંયોગે એની સુષુપ્ત વિચારો જાગ્રત થયા એના સુંદર નયન પર જ એના વિચારો ભ્રમણ કરી રહ્યા એ વાત એના દીલથી એ દૂર કરી શક્યો જ નહિ વારેવાર એજ વિષય પર એનું દીલ દોરાઇ જવા લાગ્યું છેવટે પ્રભાકરે પણ વિરોધ ઉઠાવવો છોડી દીધો એમાં તેણે આલ્હાદ અનુભવ્યો ને નિઃસહાય તે તેનું સ્વાગત કરી રહ્યો

પ્રકરણ ૯ મું

એકરાર

દેવગઢના વતનમાં સદ્‌ગુણ સલાહે પળાતો નહિ યુવાન નવાઢાઓ પણ સહજ આવું ઓઢી ગામ વચ્ચેથી પસાર થઇ શકતી પ્રૌઢાઓને તો આવું ઓઢવાનું હતું જ નહિ ટગિમા પોતાના પતિ કે ઘર ધૂમટો તાણતા અહીં એમનો તેની સીલ નજરે જણાતી નહિ અને તો ગિનામ ગ્રામે મહાલવાનો એમનો જન્મસિદ્ધ હક હતો

એટલે પ્રભાકરનાં સંધ્યાસંમેલનોમાં સ્ત્રીવર્ગની હાજરી ઓછી નહોતી. આનંદી પણ અવારનવાર આવતી. ધીમે ધીમે પોતાની જ ઉંમરની એ ત્રણ બાલાઓ જોડે તેણે સહીપણાં કરી લીધાં બીચારી ગામડિયણોએ જ્યારે જાણ્યું કે આનંદી વેણી ગૂંથી શકતી ને રસોઈ પણ બનાવી શકતી ત્યારે, એની સાથે વાત કરવાની તેમનામાં હિંમત આવી. આનંદીને એ વાત ગમી. પ્રભાકરને એ ઝાઝું રુચ્યું નહિ, કારણ કે એની જોડે એકાંત વાર્તાલાપ કરવાની તક હવે ઓછી થતી ગઈ. એની બેનપણીઓ એને ઘડી પણ વીલી મૂકતી નહિ. એથી એ ઘણો ય કચવાતો. આખા ગાળામાં તે એકાદ વાર ડોકિયું કરી લેતો તેથી જ એની નિયમિત હાજરીની તેને ખાતરી થતી.

ધીમે ધીમે ગ્રીષ્મના દિવસો પૂરા થયા. વર્ષા બેઠી. આકાશ ઘેરાવા લાગ્યું. ઝાપટાં પણ શરૂ થયાં. કેટલીક વાર તો દિવસોના દિવસો હેલી રહેવા લાગી. ગામડાના રસ્તામાં ચાલવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. કાદવ કીચડનો સુમાર નહોતો. તળાવડાં ઉભરાયાં. કોઈ કોઈ વાર ગામમાં પણ પાણી ધસી આવતું. ખેતરોમાં પણ પાણી ભરપૂર રહેવા લાગ્યું. સ્ટેશનની ચોમેર પણ જળાશયો બંધાઈ ગયા.

ચાલુ વરસાદ ને અનંત એકાંત પ્રભાકરને સાલવા લાગ્યાં. મુંબાઈમાં તો લોકો વરસાદને પહોંચી વળતા. અગવડતા ઓળંગી જતા. વિવિધ રમતગમતો દ્વારા ઘરમાં બેઠે બેઠે પણ ત્યાં આનંદ લૂટી શકાતો પણ ગામડામાં તો આળસુની પેઠે મૂઢ બની વરસાદ સામે જોયા જ કરવાનું ! શહેરમાં તો વરસાદમાં પગપાળા ચાલવું જ ન પડે. જોઈએ તેવું વ્યવહારનું સાધન તૈયાર મળે. ચાલવા જવું હોય તો પણ છત્રી કોટ વગેરે સાથે લઈએ જ અચાનક ઝાપટું પડે તો પણ આશ્રયસ્થાન તો જડે જ.

પરંતુ અહીં તો બધી જાતની પીડા સાથે લીધેલાં પુસ્તકો ફરી ફરી વાંચવા સિવાય પ્રભાકરને કશો જ વ્યવસાય નહોતો.

ગામડાના યુવાનોનો સાથ એને ભાગ્યે જ થઈ પડ્યો હતો તે ગા
માને જોગમતો નહિ એટલે ટોળે મળવા જવાનું પણ
મનતું નહિ ક્યાં જતો તો ટીંચણ સુધી પાણી ને ગારો ખુંદવા
પડતા એના અભ્યાસ મેનનનો પણ અનિચ્છાથી મુકાઈ ગયા હતા
નાટકીય સહવાર ની જવાનું મન થતું ગામ ના ગરીબ લોકો
સવાર નીકળતા તો ચાલતી ચાલતીને માગ આપતા એ ને લપસી
જવાય સ્ત્રીઓ તો ઘર બહાર ની જવા પામતી જ નહિ

એથી પ્રભાકરને આ ગ્રામજીવનનો કંટાળો આવવા લાગ્યો
માની ગીને કહીને એણે વિસા પસાર ના નહોતા આ એકાંત
નિવૃત્તિથી તે બેચેન બની ગયો ગામમાં તાવનો વાસ હતો એટલે
ઘરમાં એ માણે પડ એ બા થી એને બહાર ચમ ના જતા નહિ
એટ વિસ એની ધીરજ ખૂટી ગઈ હવે તો મુબાઈ જતો
માત તને અહીં ગમતું હોય તો ભને પડી રહે હું તો હવે છેજ
કંટાળી ગયો છું

માતા સાથે ઘણી ચર્ચા કરી ને સવાર ના ની ળી
પણ તેણે મનનું ધાર્યું ગમાનો નિશ્ચય કર્યો હતો છત્રી લઈ ને
તેણે પગરખાં પહેર્યા પણ જો પર્ગોને ચાલવું તો અશક્ય હતું
કાદવ પો જ તે ચાલી ની ક્યો

ચોક્કસ ગયે જવાના નિર્ણયથી તે સવાર ની ગ્યો નાળાનો
પણ જમીન ના ભાગની પાછળના ભાગમાં તે જઈ ચડ્યો તેની
અને જગ પણ આશ્ચર્ય થતું નહિ ગાનિ લીધે આ સ્થાનમાં જતું
મુશ્કેલ થઈ પડતું હતું ભાત જુના અગ્રણોને વશ થઈ ઝાડીમાં
ઘુસવાનો ને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા એ ઝાડ ઉંદી એ ગો આર
જવાનો હતો તે સમજાતું નહિ

હવે એણે જ્યો ક્યાં તો ખગ ભાતી જમીન ને નવી
લીલાતરીથી સુવાસિત મનના વાયુએ એનું સ્વાગત કર્યું વનવૃક્ષો
પાણીથી ઝગી હતા હતા પવનસપાટે વાગિરિં ટપતા વા ગતી

આથમાંથી છટકી કેટલીક તેજરેખાઓ પૃથ્વીને પ્રકાશ આપતી. નીલવર્ણી વનરાજીમાં જાણે હાસ્યના ફુવારા ઉડતા.

પ્રભાકર નેમવિના આગળ વધ્યે જતો. માર્ગમાં એણે કેટલાક ફુલ ચૂંટ્યાં કેટલાક કુમળા છોડ તપાસ્યા અચાનક એ ખિન્ન બની ગયો. કોઈ પણ કારણ વિના વિષાદઘેર્યા હૃદયે એણે પાછા વળવા માંડ્યું.

પણ થોડાં પગલાં ભરતાં જ એનું વદનમંડળ અજબ તેજથી દીપી ઉઠ્યું. વણમાગી વિષાદછાયા ક્યાંય અલોપ થઈ ગઈ. શાળાના વિદ્યાર્થી પેઠે એનો હૃદયભાર હળવો થઈ ગયો. પેલા પુરાણા થડ પર કોઇ બેઠું હતું. પ્રભાકર તરફ એ આકૃતિની પૂઠ હતી. એની સાડીનો એક છેડો છેક જમીન પર ઝુલી રહ્યો હતો. પ્રભાકરે વનદેવી દીઠી નહોતી. પરંતુ વર્ષાના આ પ્રથમ પ્રભાતે આ વસુંધરાની કન્યકા પણ એની નજરે ઓછી સોહામણી જણાઇ નહિ.

ઘાસને લીધે પદઘોષ સંભળાતો નહિ. એટલે આનંદીને એના આગમનની ખબર પડી નહિ પ્રભાકર છેક એની પડખે જઇ ઉભો રહ્યો એના અણસારે તે ચમકી. "તમે અહીં કેવી રીતે આવ્યા? અને તો પગલાં ય ન સંભળાયા."

"હું તમને ચમકાવવા નહોતો માગતો.' પ્રભાકરે ઉત્તર દીધો. "ઘાસથી પદઘોષ સંભળાયો નહિ તમને હરકત કર્યા વિના જ ચાલ્યા જવાનો મારો વિચાર હતો પરંતુ તેમ કરવા જીવ ન ચાલ્યો. તેં તો આમાંને છેક જ ત્યાગ કરી દીધો છે!"

"ત્યાગ એથી શો લાભ?" આનંદીએ પ્રશ્ન કર્યો.

"એમ માનો તો કંઇ જ નહિ." પ્રભાકરે ગંભીર વદને ઉત્તર દીધો.

એનો સ્વર આનંદીને વિચિત્ર લાગ્યો. વાત બદલવા એણે પ્રશ્ન કર્યો. "[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે."

' એમ ! ' પ્રભા ૨ મા'ગે, ' ત્યારે તો તમ ઙ્વે થોડા દિમ્મના મુસાફ જ્ગો

ા ૮ કાલેજ જ્વાની છુ તે ઓની સદ્ભાગ્યે તને આજે મળી ગયા મુસાફ આવશો ત્યાં અમને સુનાન આપશો ને? અહીં ૮ ો વાર તમારે પેગ આવી ા છુ એ મૂની ન જ્શો '

એના વચનો એને પોતાને જ ગુપ્ત તે શિષ્ટાચારભરા નાખ્યા પ્રભા ને કેવુ લાગશે એનો પણ તેન ખ્યાલ માવ્યા વિના રહ્યો નહિ પણ એ સિવાય એ બીજુ હે પણ શુ? એની વિ ાયની વાન સાભળી તમામ ૯ યવ્યથા પ્રભા રના નનનમા એની થયેલી જણાઈ તેને ધ્રાસકો પ ચો

થોડી વાર પછી પ્રભાકર જ શાતિ ભ ા કયો નમે મારે ઘેર આવ્યા એ વાતને ૮ માર ધન્ય ભ ા લેખુ છુ વળી તમારે ઘર આવવાનુ આમત્રણ આપો ગો એથી તો હુ વધુ આભારી છુ "

હવ આનદીને મેચેની લાગવા માડી એવા અણગમતા પ્રસગે પ્રભાકરનુ પ્રથમ દર્શન થયુ હતુ કે એ પરિચય વધારવા એને બીલકુલ ઇચ્છા થતી નહિ ગ્ના સોગે તઓ રી મળ્યા નમા ન નિશ્ચિત વાત તો એ હતી કે આનદીનુ દિલ એની ઇચ્છા વિ દ પ્રભા ર પ્રતિ આ ર્ષાવા લા યુ પરતુ સામાન્ય મૈત્રી સિવાય વધુ સ બધ કેળવવા ને માગતી જ નહિ. સદ્ભાવ પાછો વળે એવુ પણ તે ઈચ્છતી નહિ. માનવદીલ ઘણીય વાર આડે માર્ગે દોરાઇ જાય છે એ વાત તે બરાબર સમજતી એટલે દીલ ને બુદ્ધિ ને તેની લગામ ચલાવવા તે મથતી ગે વાર એ લગામ ઢીલ પામે જઇ પરી હતી અવમાન ને વિપા જ એના બ લામા મળ્યા હતા ર ૧ ફ્રીથી એ પ્રયોગ રવા તેને જ્રા ય ઇચ્છા નહોતી

પરતુ આજે તે ત્રી હતી, એમ તેને વધાર ને વધારે

પ્રતીતિ થતી ગઇ. એનો સહચર પુરૂષ હતો ને હોઇ શકે એ વાત પરખાઇ, એટલે તેમના વાર્તાલાપમાં નવીન ઓજસ રેડાયા વિના રહ્યું જ નહિ. તે એકદમ મુલાકાતનો અંત આણી શકે તેમ હતું. છતાં ય કોણ જાણે કેમ તેને એ વિચાર જ આવ્યો નહિ. તે વિવિધ વિષયો પર વિવાદ કરતી જ ગઇ, પરંતુ પ્રભાકર કંઇ જ બોલ્યો નહિ એટલે થોડી વાર પછી તે પણ મૂક બની ગઇ.

પરંતુ મુગાં મુગાં સાથે બેસી રહેવું પણ તેમને સહેલું લાગ્યું નહિ. કવિવરો ને લેખકોએ આવી દશાને ઘણું જ મહત્વ આપેલું છે. પરંતુ આ લોકો પણ લાંબા કાળ સુધી મૌન સાધી શક્યાં નહિ. પ્રભાકર ઝડપથી બોલવા લાગ્યો.

" આ વર્ષાએ તો મારૂં હાસ્યમંદિર છેક જ વેડફી માર્યું છે. ' તે બોલ્યો. " મારી શાળામાં એક પણ વિદ્યાર્થી નજરે પડતો નથી. સારી હાજરી થતી હોત તો પણ હું તેમને હસાવી શકત કે નહિ તે એક પ્રશ્ન છે. ઘેરાયલું આકાશ જ મને રડાવી પાડવા પૂરતું છે."

" પણ એમ કેમ ચાલશે ? ' આનંદી બોલી, "તમે તો હાસ્યના મંતરો લીધા છે આમ દેવાળું કાઢે કેમ પાલવશે ? મારી જેવીને પણ નભાવ્યા વિના તમારે છૂટકો છે ? '

પણ હાસ્ય હું કોની પાસેથી માગી લાવું ?" તેણે પૂછ્યું. "તમારી પાસે યાચના કરૂં પણ કંઇ ઉપડતી નથી."

"મારી પાસે હોત તો હું જરૂર વણમાગ્યું આપત ' તેણે [illegible] કર્યો મારી પાસે કશું જ નથી એ તો તમે સારી રીતે [illegible]

એની આવી કબુલતથી પ્રભાકર વિસ્મયવિમૂઢ બની ગયો [illegible] અગર [illegible]માં લોકો આગળ ખુલ્લું કરે એવી [illegible]. પ્રભાકરના એ વિશ્વાસ [illegible] !

પરંતુ [illegible] વચના વાણીપ્રવાહે તો એને વધારે [illegible] બની [illegible] કે આનંદ ને બોલી ઉઠી "પણ [illegible]

વાત કરવાથી શો મળશે ? મારે તમને કંઈ હેતુ કે પરંતુ અત્યાર સુધી મે એ વાત છુપાવી રાખી છે તમારા માટે મને બહુમાન છે તમારી મૈત્રી મને અમૂલ્ય થઇ પડી છે એટલે એ વિના હવે છૂટકો નથી મને આશા છે તમે મને નારીદ્વેષી કે અભિમાની નહિ જ માનો કદાચ તમને ન ગમતી વાત પણ મોટા આડંબર ને અર્થ વિહોણા આમાંડ રીતરિવાજથી ટાળી ગઇ છું મને એથી કોઇ જ લાભ જણાતો નથી જીવનમાં એ વાત જ મારી માન્યતા મુજબ વર્તવા માટે કડી બને ગમે તે પરિણામ આવે

ત રકીન થયેલી પ્રભાકરનો ઉદગાર દગીલો થતા હોય તેમ જણાયું આનંદીનો સત્કાર એને ખૂબ જ ગમતો એ વાત મનથી એણે કદી પણ છુપાવી નહોતી આનંદી પણ એ વાતથી અજાણી નહોતી માની એ પણ જાણતી હતી મધુર હાસ્ય ને મીઠી વાક્ધારા વગમાનની પરંતુ આ બે ના વિમના વિયોગથી શુન્ય બની ગયું હતું આજ મનુ મિલન થતાં જ પ્રભાકર ને લાગ્યું આનંદી એને ગમતા મથતી હતી પણ શા માટે કોઈ ગજબ શક્તિ એને આનંદી તરફ આકર્ષી રહી હતી એટલે આ આકસ્મિક તુચ્છકાર પણ એને ભારે થઇ પડ્યો માન એના કેના વચને એ વિદ્રોહ નીગન બળી એ નારાજ થઇ હતી એમ માનવાનું કંઇ જ કારણ નહોતું પરંતુ એ તેની માટે કંઇક સમજણ કરી લેવા માગતી હોય તેમ જણાયું જો આનંદીને અમસ્તો જ નાખવાનો હોય તો આવી નમ્રતા બેસાડવાની તેને કંઈ જ જરૂર નહોતી

તમારા જે ઉદ્ગાર છે તે બેનાર કહો ન બોલ્યો "તમો નારીદ્વેષી છો" શુમાની માન હું એનું ઝીલી નાખ્યો તમારે માટે માગ નિમાં જે માન છે તે ન બોલવું જ સારું એ વિષ ઉ દેખતી જ જરૂર નથી નહિ તો ... એમ

છુ. મારી મૈત્રીને તમે મુલ્યવાન લેખી છે એથી પણ તમારી મૈત્રી મને કેટલી વધારે મુલ્યવાન નીવડી છે, એ કહેવા મને શબ્દો જડતા નથી. કદાચ એમા મારી ભાવનાશીલતા લાગે. આપણે વાણીપ્રવાહ એટલો તો વેડફી મારીએ છીએ કે યોગ્ય કાલે જોઇતા શબ્દો પણ આપણને જડતા નથી. "

શું બોલવુ તેની આનંદીને થોડી વાર ગમ પડી નહિ. "મારે શુ કહેવુ છે તે તમે પામી ગયા જણાઓ છો " તે બોલી. " હુ આપણી મૈત્રી વિષે વાત કરવા માગતી હતી. સુંદરભાઇ જો તમારા મિત્ર હોય ને તેને તમે જેટલા હક્કો આપો, એ બધા ય હક્કો તમે મને આપી શકશો ' સારી સારી વાતો સાંભળવા સિવાય બીજા કશાને લાયક અમે નથી ' મને તે સિવાય ચાલશે. "

" મિત્રને જે હક્કો હોય તે તમામ તમે માગો તે પહેલા જ હું તમને આપી ચૂક્યો છુ ' પ્રભાકરે ખૂલાસો કર્યો. " કેવળ મૈત્રી કરતા વધારે સંબધ ન કેળવાય તે માટે તમે બનતો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છો તે સમજવાની મારામા જરૂર અક્કલ છે. " તે સ્વગત બબડ્યો.

" આ ખાલી વચનો તો નથી ને ?' આનંદીએ ફરી પૂછ્યુ. ' હુ સુંદરભાઈ હોત તો તમારે આટલી બધી મર્યાદા ન જાળવવી પડત.'"

પ્રભાકર હસ્યો. " ખરે જ ' તમે સુંદરભાઇ નથી એ વાત તો હું નથી જ ભૂલી ગયો." તે બોલ્યો, " પરંતુ એ વાત મેં ભૂલી નથી હોત તો તમે જ મને ક્ષમા ન કરત "

ન માની શકે, મૈત્રી સાર્થક ન કરી શકે. એમની વચ્ચે શું એ-જ તફાવતનો મર્મ સમજાવ? સ્ત્રી-પુરુષની મૈત્રીને એક જ દૃષ્ટિએ નિહાળવાની આપણને ટેવ પડી ગઈ હતી. એવી ઓછા ખ ને સંતાપ પરિણમે છે.

સામાન્ય રીતે અનડા જેતા મનુષ્યો જ્યારે બોલવા માંડે છે, ત્યારે તેને કહેતી નથી. પ્રભાકર આનંદીના અંતરનું ઉંડાણ પારખી શક્યો. એ મરીને વાત સમજતો થઈ ગયો તેમ નહોતો પણ આનંદી માટે એને પૂરું માન હતું. એટલે વિરોધ ઉભવાનું એણે સારું ન વાગ્યું.

એ શબ્દો એટલે સ્મિત કરી તે બોલ્યા: મને તમારી લગન ખુશ કે મારું પણ નામ પાડેલું છે એ વાત તમે જાણો છો પણ પ્રભાકર તમે એનો ઉપયોગ કેમ કરતા નથી?

નહિ જ, તેણે એક જ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. તમે સામેથી મરીને રીતે બોલો છો એટલે તમને નામ દઈ બોલાવું એ અજુગતું દેખાય.

ત્યારે તમારી મરજી. પ્રભાકર બોલ્યો. પણ ભલે તમને તમારી ફાવ્યા પ્રમાણે વર્તવાની છૂટ છે. પરંતુ પાછળથી મારો દોષ ન કાઢશો. મારી વાતો મનાવી એ તમારો વિશ્વાસ નપાવ ન હો કે એમ ન હોય. સીધી વાત કરવા માટે હું તમારો આભારી છું. મહાત્મા જેમ મજ ઉભી થતી તમે અટકી જાવ છો, પણ તમે જાણો છો, મિત્રો એક બીજાને આપે વિચારા માનતી વધતા નથી. એટલે હું આભાર ન માનું ગણ તોય તમા સમજી લેશો.

પણ તમે જ્યારે આભાર માનવા માંડો છો તેની મને ચી ખમ પડે. આનંદીએ હસીને પૂછ્યું.

પ્રભાકરના નયન ચમકી ગયા. જ્યારે ત્યારે તમે વાત ગે

ત્યારે ત્યારે તમારે માની લેવુ કે હું તમારો ને તમારા સરજનહારનો આભારી છું.”

આનંદી આ વેળા કાંઈ જ બોલી નહિ. એકાએક તે ઉભી થઇ. “કદાચ વરસાદ આવશે.”

“તમારે ઘેર જવુ છે, એમ ને!” પ્રભાકર એના મનની વાત કળી ગયો. બન્ને જણ વિદાય લઈ ઉતાવળે છૂટાં પડ્યા. પ્રભાકરનુ હૈયુ હિલોળે ચઢયુ હતુ તે આનંદીની સમીપ આવવા ઝંખી રહ્યો હતો. આજે એની ઇચ્છા ફલીભૂત થઇ, પરંતુ એના ધાર્યા મુજબ નહિ. જે હવાઇ કિલ્લા તે બાંધી રહ્યો હતો તે એક જ ફટકે ભોંય ભેગા થઈ ગયા.

સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચે જે એક જ પ્રકારનો મીઠો સબંધ બંધાઈ શકે તે તેના કિસ્મતમાં નહોતો. આનંદીએ એ વાત સ્પષ્ટ કરી દીધી હતી પરંતુ એના મગજે સ્વીકારેલી વાત એના અંતરે સ્વીકારવા ના પાડી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સીનેમા

ઘણો વખત બહાર રહી આવનારને મુંબાઈ નગરી ઘણી ગંદી જ જણાય છે. સ્વચ્છ રાજમાર્ગો, મહોલ્લાઓ ને વિશાળ મકાનો તેને ધૂળમાં ને અંધેરા બની ગયેલાં લાગે છે. નિર્મળ આકાશને બદલે એમા ધુમાડો ને ધૂળની મીલાવટ થયેલી લાગે છે. નરનારીના ચહેરા તે ઝાંખા ગયેલા દેખાય છે

જ્યારે જ્યારે આનંદી વતનથી પાછી ફરતી ત્યારે તેને આવો જ અનુભવ થતો. પરંતુ એનાં બાપુ એનો એ ઉપાય કરતા સમર્થ

હતા ૧૮ પણ સમજુ માણસ મુંબઇ મહાર એ. આ વાત માની નાર કેવી રીતે રહી ને તે જ મુ ગને મનમાનું ૧૮ ના મિત્રમ ન મજે નહિ સીનેમા હોય નહિ એવા ગ ામતા ગામડામા વિદ્યાનનું ન્હાનુ પણ ન્યાથી હોય ? નરેન્ની ગમતગમતોના એ ગામડિયા નામ પણ ન જાણે ૧૭ કૃતિ પામેલો શિક્ષિત મનસ એવ ન્યા જ ૧૪મા સામે મારવાડીના માગ્નો તે વૃ ત મા તો ન્ની જ મ ૧

એટલે માન ૧ પાડી વળી એમની નવમતી ત ૧ ના થઈ "પા મોટી મન" મુ ર ગાઢ C ચો ' ૮૨ મા તમને નવા ચમા લાવી આપવા પડશે ત્યારે ત્યાર તમારા વડાના વતનની તમે પાછા ૧ ત્યારે મે પહેરી ૧ખને એ વિના તમારી ગ્નનેત્રા ૨ થશે નહિ.

સુશીના પણ ગ બીર મની માયુ ધુણાવતી ' ખરી વાત છે મુ ગભાઇ ! મોટી બેનને જે ગામ ૧મા ૧૫ જાતો મુ ન ખાન છે એ વાર સાપડ આને ૨ ગઈ હતી પણ ત્યા વિષમ ગ ાના ના મને ડાબુ ડાઈ થઇ ગયુ ડ્ડિના તમામ સુખોનુ મને તો ત્યા અનદગ્થાન જણાયુ મારી સામ તાની ત્યા સિવાન એમને બીજા ૨ સા જ નહોતો વળી એ તો મા ઠીમાનો પાળ ન ખાઇ નાના આ ડોકીને આટલી નવી મોટી શુ ૧મ ની છે ૮૯ નરી એને પરણાવી મ નથી નણ ૧૧ પરના ૯ નઈ એટલી નવી નારી થ૦ ગ૬ નહોતી

' મોટી નામચા જેવી ના જણાય છે મુ ર બોલ્યો ' તારી C નર ન ૧મજે તેમા બીચારા ૧ ામડિયાનો શો રૂપ ? જે ના ૨ ો મુ મને સાગભાવ ન છે, એ ન તો મત્તર જ વર થવા ડે એમ માન્યા વિના રહો નહિ મુ ન હોત તો મને ૧૮ મોરા ચાપવી વધારે વપનો ન નહેત '

આમ ત નાર ખીજા ગઇ ને આનંદીનો નટ ૧ થવા મુ ર ને મુશીના એક બીજાના મો નવાર્ણનમા માન ભાન ભૂલી ગયા

માણુમ છે. સુવી સાથે હતો એટલે તેઓ ઝાડી પાસે ગી રા સા નહોતા ગાડી ઉપડી ત્યારે એનુ નિ ભા મમ ર્તી યુ હતુ તેમેજ તા લીલાનગી પેમ પ્રેશ આનંદ હતો ન્નાથ નામા મમર સુવી આનદીએ બાગી મહા જેવુ નાનુ નતની આ વિરહ ના માટે એને પશ્ચાત્તાપ પણ થતો નહિ એવી મનો શા સ્વાભાવિક જ હતી મિત્રની કહ્યા પછાતે હાથે તે મમ જ થાય. પ્રભા ને એણે મિત્ર મનાવ્યો નહોતો પ્રભા પણ જ ર ગર્ભિણ બની ગયો હતો ત ર મને પણ કહ્યા પછતા બાગી ાયુ હતે

એ એક આ ભય ર વિચાર તેણે ખચેરી નાખ્યા પુત્ર ના નિ પગરા એણે પ્રશ્ન યો ગેરી વારમાં જ પુસ્તક એના હાથમાંથી પડી ગયુ એ નિ ાવશ થઈ ગઈ

માત્ર પ રા આવી ઝેરગ વાગીનાની પાળ યા તેમની ઉર ટેગડી દીધી ' માજે તો ગણિતના માસ્ત એની લા મઝા ી ખુ ર જ આતુરતાથી સુવીના ગોતવા લાગી સુ ર તુ ર ભરી નજ એને આભગી રહ્યો પણ વાત પૂરી થવા સિવાય સાથી ર થયો નહિ મ ાન્જે ડટાગી તેન ખ સહાર ફેરી મ યે

આ પી નમે તેનો મધ્યાહ્નનીની લહેરે ભોગવવા અટાગી મ થી ન ર ડ્રૂટમેન રમવા નિનન થયો મિ ને તો ર ફરવા લઈ ા સુશોચના એના પતિને ઈ ૫તિ થી આવતો હોવાથી નાનખાનામા ગે ાઠ

ગુજરાતીના જીવનમા ભાગે જ વિવિધતા અનુભવાય છે અ ની એ ગીને નિમ પર નિમ પસાર થવા લાગ્યા ગુજરાતીને પોતાના માટે ખાસ જ વિચાર કરવાનો હોતો નથી પુરાણા ઋષિમુનિઓ અમને માટે બધા જ વિચાર કરી ગયેના છે કોઈ પણ વિષય માટે કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કરતા તેમને ત ફ્લીક પડે છે જેમ

ચાલતુ હોય તેમ ચાલવા દેવામા જ તે સતોષ માણે છે. આવા જડ જીવન સામે ઝરૂખામાંથી એકાદ જ વાંધો ઉઠાવે છે છતા થોડા જ સમયમા એ પણ મૂક બની જાય છે. 'બસ ! ઉંઘ્યા કરો.' ચોમેર એક જ સૂર સભળાય છે. ' આંખો ઉઘાડી વસ્તુઓને સાચા સ્વરૂપે જોવી એમાં અનહદ તકલીફ સમાયલી જણાય છે."

આનદીના દિવસો પણ આ જ રીતે પસાર થવા લાગ્યા. તે ઘરમા થોડુક કામકાજ કરતી, ભાઈએનો સાથે થોડાક ગપાટા મારતી કે વર્તમાનપત્રો ઉથલાવતી. એમના જીવનમા કાંઈ પણ વિવિધતા હોય તો કોઇ વાર સારા સારા લુગડા પહેરી તેઓ જમવા જતા કે કોઇ વાર સબધીઓને પોતાને ત્યા નોંતરતાં. આ પ્રમાણે જરા પણ અવાજ કર્યા વિના કાળચક્ર ફર્યા જ કરતુ ને ભૂતકાળના અનત ઉંડાણમા અદશ્ય થતુ કેટલીક વાર આનંદી આ સમય વહેણથી ચમકી ઉઠતી. "અરે ' એટલામાં ચાર પાચ મહિના થઇ ગયા ' ' તે બબડતી.

માર મગા_ ' મારે એના હાસ્યમદિરની વિગત જાણવાની શી પડી છે? નિયાથી ડઝનાને હસાવવા એ નથી રહ્યા કે તેમા મા" યુ' મોગી બેન! એ અવાચીન બુદ્ધદેવને તમા* લખવુ હોય તો લખજો ... નો હવે એવી નાહ- તની લેવાતો નથી

યુ...ના વચનો માટે માન... ઠપ ... આપવા... મન થઈ ગયુ પરંતુ એથી ...ઈજ વળશે નહિ એમ જાણી તેણે મન વાળ્યુ પુ પ પોતાની બેનપણીને અહેવાલથી લખી શ ... કે જે ... આનદીએ જાતિઅભિમાનતા ઉપર ... ભાષણો ... પ્રભા ... પુ પ હતો એ વાત તે ભૂલી શકી નહોતી એટલે તેમની શાંતિ અખ... રહી તે આમ બેપરવા બની શકી તેથી તો તેણે ગૌરવ ધરાવવુ જોઈએ પરંતુ આ મિત્રવિયોગ તે સંપૂર્ણ વિસારી શકી નહિ ત માટે તે જરા ... પાર થઈ નહિ તે પોતાના હૈયાને પથ્થર બનાવી દેવા પ્રયાસ કરી રહી હતી માનુષી આન... થી એના ... પર ... જોઈએ એમ તે માનતી ... બીજાના આ...ર્ષણે તે વ... ત્યા તે ... નીગતો ... ખેચતી

... તેઓ ... ગયા હતા ત્યાથી પાછા ફરતા ત્યાર ... ' તમે બહાર ગયા હતા ત્યારે ... આ ... '

મનોજ ... હતી તેણે ... પૂછ્યુ ... તુ ઓળખે છે'

ના બેન!" ... કહ્યુ "મે એમને પહેલા ... દીઠા નથી તે ખૂબ ઉચા ને ... હતા ... પણ તે પોતાનુ ... ગયા છે " તે ... લાગ્યા ... ગયો મનોજ પોતાના કામમા ગૂથાઈ

આનદીને તો ખાત્રી જ હતી કે પ્રભાકર વિના બીજુ કોઈ

' અમે બધા જ આવીશુ ' સરોજ ને સુશીલા બેઉ સાથે બોલી ઉઠ્યા

ટોટી નાર ઝટપટ કરી તે બધા તૈયાર થવા લાગ્યા મોટી બેન આવે એમ જણાતુ નથી ' સુશીલા મોના મિત્રદર્શન માટે આતુર નયનો ચારે ચોપાસને જોઈ ક્યા ગીત ઉલ્લાસ અનુભવે ' '

બહુ થયુ હવે આનંદીએ વચમા જ મ લરાવ્યા ' તમે ભાવે તેમ બોલો, એટલે ભાન બિંદુ પણ બોનના મા ગે એ જગા ન નહિ ચાલે ' એમ કહી તે સૌથી પહેલી તૈયાર થઇ ગઇ

સીનેમા શરૂ થવાની તૈયારીમા હતુ ત્યા બધા આવી પહોંચ્યા વખતસર આવી ગયા ખરા ' મોટારમાથી બહાર પડતા જ સુરને નિરાત વળી ફક્ત બે જ મિનિટની વાર છે ચાલો, હુ ટીકીટો લઇ આવુ

સખત ગીરદીમા પણ માર્ગ કરી તે ટીકીટો લઈ આવ્યા બધા અંદર ગયા કે દીવા બંધ થયા ને દ્વાર બંધ કરવામા આવ્યા ' ચાલો, લડયા ગઢ જીત્યા ' સુરે બોલ્યો

ફીલ્મ એ સુંદર નવલ કથા ઉપરથી ઉતારવામા આવી હતી સુશીલાએ એ પુસ્તક વાચેલુ હતુ તેથી સરોજ તેને વારંવાર પૂછ્યા કરતી આજુબાજુના લોકો પણ ઘુસપુસ કરવા લાગ્યા ફીલ્મ તરફ ધ્યાન આપવાને બદલે તેઓ પાડારીઓ તરફ જ નજર કરી રહ્યા સુરે ગભીર વદને જોઇ રહ્યો

પહેલો ભાગ પુરો થતા જ અજવાળુ થયુ પ્રેક્ષકો ચોમેર નજર ફેરી પરિચિત વ્યક્તિઓને શોધવા લાગ્યા છોકરાઓ લેમન આઇસ લઇ ફરવા લાગ્યા એમએક સુંદર નાગર થઇ ગયો ' મોટી બેન ! તમે અજબ નસીબદાર છો હો ! ' તેણે આનંદીના કાનમા કહ્યુ આજે નહોતા આવવાના ને આવ્યા તો જુઓ સામે

જ તમારા અર્વાચીન બુદ્ધ વિરાજેલા છે. એમના સાથીઓથી તો પ્રભુ તોબા.'

આનંદીએ સામે નજર કરી. એમના તરફ પૂંઠ હતી છતાંય ઓળખાણ પડ્યા વિના તો ન જ રહી. એમની આજુબાજુની પાટલીઓ પર છોકરાં વીંટાઇ વળ્યાં હતાં. એમનાં કપડાં ચીંથરેહાલ હતા છતાંય છોકરીઓએ પોતાના વાળ બરાબર હોળવા તસ્દી લીધી હતી. કેટલાકે લુગડા ઠીક પહેરવા પણ પ્રયત્ન કર્યો હતો પરંતુ ગરીબાઇને લીધે તેઓ દીપી ન ઉઠે તેમા તેમનો શો દોષ? કપડાની વિવિધતા ને બાલકોની વિચિત્રતાનો ત્યાં ગજબ શંભુમેળો થયો હતો. કેટલાકે પાટલુન ચડાવ્યા હતાં. કેટલાંક ધોતી પર રંગીન પહેરણ ચઢાવી લાવ્યા હતાં. કેટલાકે ટોપીઓ પહેરી હતી તો કેટલાક ઉઘાડે માથે મોજમા વિહરતા.

સુંદરે એમના તરફ નજર નાંખી ન નાંખી ને ફેરવી લીધી. "ઓ બાપ! આ બધા હાસ્યમંદિરના વિદ્યાર્થિઓ! ખરેખર! એમના દર્શને દેવાને પણ હસવુ આવે. પ્રભાકરભાઇને એમની હિંમત માટે એક સુવર્ણચંદ્રક આપવો જોઇએ. ડૉન ક્વીકઝોટ પછી કોઇએ આવુ ધૈર્ય બતાવ્યુ હોય એવુ સાંભળ્યુ નથી!'

મનોજ ને મુશીલા એ બાલકોના વિચિત્ર શંભુમેળાથી હસવાનુ ખાળવા બનતો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હતાં. છતાંય સુંદરનો વિરોધ કર્યા વિના તો તેમને ન જ ચાલ્યુ. "તારી પેઠે દરેક ચીજ માટ નાક ચઢાવવુ ને ફરતા ડૉન ક્વીકઝોટ બનવું શુ ખોટું?" તેઓ બોલી ઉઠ્યા.

જ્યો મોરી મેન' સુંદર બોની ઉ રો, તમારા મિન વિદ્ધ મા એક ગમ પણ હેનાનો નથી એની હિમત મારા પણ તમને નવા આપુ છુ આવા ટોળાની મધ્યમા આવવાની પણ તા હિમત ન કરી શકો હત

એમ કહેવાની કાઇ જરૂર નથી આનદીએ સભળાવ્યુ આપ કહવામા છો એ મારી ગણ બહુ નથી

એટલામા રીમ ચાલુ થઈ ને એમનો વિવા ... રીમ ખતમ થતા બધા બહાર નીકળ્યા એટલે મગરજે સુન્દરના કાનમા ફુંક મારી 'એમને જરા અહીં બોલાવી તો લાવ'

'ઠીક' સુંદર માથુ ધુણાવી એક ક્ષણમા માનવમેદનીમા ભળી ગયો

"સુંદર ક્યા ગયા?" આનદીએ પાછા જોઈ પૂછ્યુ

ગાડી લેવા મગરજે ટુકુ હમનુ ખાળવાનો પ્રયત્ન કરતા કરતા સુશીલા તો ભેગી થઇ ગઈ

બે ત્રણ મીનીટમા જ સુંદર પ્રભાકરને લઇ ત્યા હાજર થયો આ મારી બીજી મેન મગરજ ને આ મારાથી નાની સુશીલા અને બેનોની પીછાન કરાવતા તે બોલ્યો 'આનદીબેનને તો તમે વરણી જ મારી રીતે ઓળખો છો

જરૂર પ્રભાકરે હસીને ઉત્તર દીધો, 'એક દિવસ તમારે ઘેર પણ હુ આવી ગયો હતો પણ તમે બધા જમવા ગયા હતા

હા હા મગરજે ટહુકો કર્યો તમે ગયા ને અમે આવ્યા તમોને મળી શકાયુ તેથી અમે ઘણા જ દિલગીર થયા હતા મોટીમેન ને સુંદરભાઇએ આપની એટલી બધી વાતો કરી છે કે તમે અમને જરાય અજાણ્યા ન લાગત'

'એમ કે?' પ્રભાકરે આશ્ચર્ય દાખવ્યુ, "સુંદરભાઇ મને ના ફરવાની તસ્દી લેતા હશે એવુ હુ નહોતો જાણતો મારા પત્રોના પ્રત્યુત્તર વાળવાની પણ એમને ફુરસદ નહોતી

"મને અન્યાય કરો છો, હોં!" જરા સંકોચ પામી સુંદરે વાંધો ઉઠાવ્યો.

આનંદી અત્યાર સુધી કશું જ બોલી નહોતી. "તમે ક્યારે આવ્યા?" હવે તેણે પ્રશ્ન પૂછવાની હિંમત કરી.

"એકાદ અઠવાડિયું થયુ હશે." પ્રભાકરે ઉત્તર દીધો. "આવતી કાલે હું પાછો જવાનો છું."

"ત્યારે તો અમારે ઘેર તમે નહિ આવો.' સરોજે શંકાશીલ બની પૂછ્યુ, "આ ઠીક ન કહેવાય, હોં!"

"હુ ઘણો જ દિલગીર છુ." તે બોલ્યો, "પણ કદાચ થોડા જ વખતમા મારે પાછા ફરવાનુ થશે. પણ ત્યા સુધી તમે કદાચ દીવાળીની રજાઓમાં બહારગામ ઉપડી જશો."

"ના. ના." સુશીલા બોલી, "આ વેળા અમે ક્યાં ય નથી જવાના. સરોજ ને સુંદરભાઈ વાંચવામાં પડશે. એ વાચવાના તો ઠેકો પણ નથી. આનંદીબેનને એમને માટે રોકાયા વિના છૂટકો જ નહિ, કદાચ બાપુજી ને બા વતન જાય ખરાં. હુ શું કરીશ તે તો પ્રભુ જાણે."

બધાંને એની દયા આવી પડી. પ્રભાકર આનંદી તરફ વળ્યો. "અમારી શાળા પૂર બહારમા ચાલે છે, હોં' જો કે હવે સ્ત્રીઓએ આવવાનુ માંડી વાળ્યું છે. કદાચ એમને જોઈએ છે તે નથી મળતું એટલે શુ કરે?"

માથીઓ મારી વાટ જોઇ રહ્યા છે આજે અમે અહી આના ને કેવુ માર થયુ '

તે વિદાય થયો કે સુશીના બોલી ઉઠી ' હવા ફુ ? કે ' મોટી બેન ! જાણે પુરાણોના ?વધુ ધ

' એમની રીતભાત પણ ?ી અજા ?' મગજે પૂર્તિ કરી, બીજાની જડતા કે નરમનો એમનામા છાંટો પણ નથી વળી આપણા લુચ્ચાઓ પેઠે તે ગુમાની પણ જણાતા નથી ખરા ય કાઇ અજબ પ્રભાવ જમાવે છે

' આપનુ ભાષણ ખતમ થયુ હોય તો આપણે ગાડીવાળાન મોનાનીએ ' સુરે થાળીને કહ્યુ, પ્રભા ?ભાઇ એ ના ?પ્રિય નથી એની મને ખાત્રી છે મનુષ્યો પણ એમને જ ? ચાહે છે પરતુ હમણા જ ફરી બેન ચાલુ થશે મમણી ની ની વચ્ચે પરમેશ્વરથી મઢાતા ઉભા રહેવામા ખરી ન મોજ આવતો નહિ

પ્રકરણ ૧૧ મુ

હવા ફેર

દરેક દીવાળીની રજાઓમા સુરેન્દ્રનાથ પોતાને વતન જતા સુલોચના ક્યા તો છોકરા માટે રહેતી કે બીજે જતી પરતુ આ વરે તો તેણે પણ પતિની સાથે જ જવાનો નિર્ણય કર્યો બિન્દુને પણ તે સાથે જ લઇ ગઈ સુ ? તે મગજે અભ્યાસક્રમ વડી ?ની સુશીલાને ગાડી બનાવી મૂકી, એને બધાની જોરે તરુંગ ઉભ્યા સિવાય ચાલતુ જ નહિ આનદીને વગની સભાળ રાખવાની હતી એટલે વિચાર અગ્રોળે અટવાની હવે તેને ઝાઝી ફુરસદ મળતી નહિ એના ભાઇ બેનો તેનુ કહ્યુ ન માનવામા આનદ માણતા એન

બધાં લહેર કરતાં હતાં. બાકી સુદર ને સરોજ ધારેલા અભ્યાસમાં કાંઈજ કરી શક્યાં નહિ.

લગભગ અર્ધી રજાઓ પુરી થઈ ત્યા સુધી બધું ઠીકઠાક ચાલ્યું. શરદ ઋતુ ધણે જ ધીમે પગલે મુંબાઈની મુલાકાત લે છે માત્ર નિર્મળ ભુરૂ આકાશ જ એના આગમનની આગાહી આપે છે. નાનકડાં રૂપેરી વાદળો અંબરપટે આમ તેમ ધૂમતાં જણાય ને ઉંચે ઉંચે સમડીઓના જૂથ ઉડે, જાણે કોઈ અપ્સરા પુષ્પવૃષ્ટિ ન કરી રહી હોય ! પછી ધીમે ધીમે શાશીરના ધુમ્મસ નીલાંબરને છાઈ દે સંધ્યાઓ ધુમાડાથી ઘેરાઈ અનાકર્ષક બને. તારલાઓ પણ એ અંતરપટ પછીતે આછેરા ટપકી રહે.

એવી સંધ્યાએ આનંદી અગાશીએ ચઢતી. વહાલા વતનનાં સ્મરણોમાં તે તલ્લીન બની જતી. શરદ પૂર બહારમાં ત્યા ગોપી રહેતી. જૂના બગીચાનાં શેફાલી વૃક્ષો પુષ્પભારે લચી રહેતા પેલા પુરાણા ઘડ પાસે કોઇ જતુ હશે કે કેમ તેની આનંદીને શંકા થતી.

રજાઓ પુરી થવા આવી. એકાદ અઠવાડિયું બાકી હતું. બિંદુ ને સુલોચનાને લઈ સુરેન્દ્રલાલ પણ મુંબાઈ આવી પહોંચ્યા. એમની સાથે એક જણ વધારે આવ્યુ હતું. એમની ભત્રિજી કમલા આનંદીની વયની જ હતી. પરંતુ તેને પરણે દસેક વર્ષ વહી ગયા હતા. એના લગ્ન પ્રસંગે પાણીની માફક પૈસા વેરવામા આવ્યા હતા [illegible] પહેરામણી પણ સારી આપવામાં આવી હતી. વળી [illegible] વિદ્યાલયનું ઉંચુ શિક્ષણ પણ લીધેલુ હતું ત્યારબાદ તેને [illegible] પુત્રી પણ અવતરી હતી પરંતુ કમનસીબે પાંચ છ વર્ષની [illegible] દેવલોક પામી. એને બીજું સંતાન નહોતા, એની [illegible] પણ [illegible] પામી અને [illegible] એના પતિ બીજી [illegible]. કમલાએ એમની સાથે જેમ તેમ બે ત્રણ મહિના [illegible] ને [illegible]

[illegible] માત્ર નામ જ હતુ. એના પિતા સુરતી [illegible] હતા

એની માતા પોતાના ભાઈને ત્યાં ગઈ મીનત મભાઈની
સુરેન્દ્રનાન મોટા ભાગે શહેરમાજ રહેતા આ વેળા તે
વતન આવ્યા ત્યારે એની બેનને તાવ આવ્યો એટલે તે બિમાર
થઈ ગામમા તાવનો વાવર ચાલ્યો સુલોચના તથા બિંદુ પણ
પટકાયા ઢોરંગ આ બાર તેથી સુરેન્દ્રનાને મુમાઈ ખબર આપી
નહિ પરંતુ તબીયતનું કૈંનણ પડતુ નહિ એટલે ઓચિંતા ત
પાછા આવતા રહ્યા મા ! માણમો માથે ગમના પણ મુમાઈ આવી
ઢોરંગ તો અણધારી માદગીથી આભાજ બની ગયા તુરત જ
તેઓ ધમાનમા પડ્યા ડાક્ટરો બોલાવવામા આવ્યા મા તની
માવજતની તૈયારીઓ થઈ એટલે બિમ તો બની ફિકર
પડવાનુ પણ સૌ ભૂલી ગયા 35200
તબીયત સુધરતી જણાઈ એટલે આખા ઘરે છૂટકારાનો
દમ ખેંચ્યો
બિંદુ જરા રહ્યો ત્યાં થયો પણ ખૂબ જ ચીડીયો બની
ગયો મનારથી જ તે ગાઇ ટાઈ કરવા લાગ્યો એને નાત પાના
મધાને નવનેત થતા બજી પુરુષ નમળાઈ લેવાની તેને ન લી
લેવાની મનાઈ હતી પરંતુ પથારીમા પડી રહેવું એને નાગ જેવુ
લાગતુ આખો દિવસ એને નહિતુ ટાઇ ગયા જોઇએ જ આજ
પડે તે મગાવીને ચરવુ જ પડે જગા વાગો પડે ગગડા
ચાલ્યો જ હોય
એ દિવસ સુલીના માતાના મડમા આવી ‟ બિંદુએ ચૂમ
મારી બેન ! બેન ! મારે ઉપર જવુ છે ’
સુલીના મડમા ? ઝટ પાછી વળી મામો દિવસ તને
ઉપર લઈ જવા કોણ નવ છે ? મોટી બેનને આવવા દે એ તને
લઈ જશે ’
બિંદુએ વમાવ મચાવી મૂકી આનદી એનો અવાજ સાંભળી
ત્યાં દોડી આવી ઘમ ઘર પંતુ મળી તે બિંદુને અગાસીમા લઈ ગઈ

સરોજ ત્યાં બેઠી બેઠી વાંચતી હતી. “ બાની પાસે કોઇ નથી ? ” આનંદીને જોઇ તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ સુશીલા નીચે છે. કમલાબેન જવનું પાણી તૈયાર કરે છે. એટલે બિંદુને લઇ હું ઉપર આવી.

“ ઓ બેન ! કમલાનો વર તે માણસ હશે ? જીવતી જાગતી વહુ હોવા છતાં કોઇ એક ઉપર બીજી કરે ખરૂં ? ”

“ મને શી ખબર ? બેન ! ” આનંદીએ ઉત્તર દીધો, “ આજ સુધી હું કલ્પના પ્રદેશમા જ વિહરી છું. કેટલાક માણસોને હું વખાણતી. પણ તેઓ તો ઘેટાના લેબાસમાં વરૂ નીવડ્યા છે. એવા માણસોનો આ જગતમા ક્યાં તોટો પડ્યો છે. ? ”

“ નહિ બેન ! સરોજે વાંધો ઉઠાવ્યો. “ તમે પુરૂષજાતિને અન્યાય કરો છો બધા ય ધણીઓ એવા હોતા નથી. ઘણી સ્ત્રીઓ સુખી છંદગી ગાળે છે

વાતો મને જરાય ગમતી નથી પુષ્પની ચયનતાનો વિચાર જ મને મગજમાંથી મૂકે છે આ દુનિયામાંથી ભાગી જવાનું મને મન થઇ જાય છે આપણો નમીનાર જીએ ? ગાંડી જેમ સુનમની ચાન્ડે માન્કુ વળગાડી ? તેમ નથી

હવે જોઇએ જીએ તમે ક્યા ભાગુવાગ રહો કે તે મગજે માર્મિક હાસ્ય કર્યું ' એમ મહેતાજી એ તમને છોડી નહિ ?

હજી એ વાતનો તને કટાક્ષ નથી આવ્યો ? જોઇ મને આવર થાય છે આનંદી બોલી એક વાર મેં અનુભવ કરી જોયો એ તુફાનને ભાગી જતા વાર લાગી '

ગીચારી મનોજ જરા ભોળી પડી પરંતુ એમ એ પોતાની વાત પડતી મૂકે તેમ નહોતી ' તમે ગમે તેમ કહો બેન ' પણ મના માણસો સમજ્યા નથી હોતા હો ' તે બોલી આપણે વાગને મોતીની માળા પહેરાવીએ એનું મુલ્ય ન સમજતા એ —ની —એમાં શી નવાઇ '

પરંતુ બીચારા મોતી ડાઘમાં —હોતા પહેરા, મનુષ્યને વાગનો ન —ની રીતે પારખી શકે ? આનંદીએ પૂછ્યું

આપણને નવાને —હાપર સહુ જ મોટું આવ છે પરંતુ હવે મારે એ વિના ચલવા નથી ; તો આ નીચે ચાલી સિંહને ઘાન ઓગાળીને નીચે ઉતરી ગઇ મનોજ —ની વાચવામાં ધ્યાઇ

આનંદીએ સુલોચનાના ખંડમાં મિદુને પ્રવેશ કર્યો તો ત્યાં આગી મજાની નામી હતી એના પિતા, ડૉક્ટર મધુસૂદન કપાડિઆ ને કોન ત્યાં બેગા મળ્યા હતા સુખ ને સુડીના પોતાનો મત ચલાવવામાં પાછા પડે તેમ નહોતા. ચર્ચાનો વિષય પણ અગત્યનો હતો સુલોચના અને મિદુને હવાફેરની જરૂર હતી શીયાળામાં ક્યાની હવા માફક આવશે તે વિચારમાં સહુ પડ્યા હતા વાગદીવાડી ત્યાગ ન હોવું જોઇએ તેમ ઝેરની નડ. પણ ન જાઇએ ડૉક્ટર તો સુલોચનાને

હવાફેરનું સ્થળ તદ્દન આરામ આપે તેવું શોધવા સૂચવી રહ્યા હતા. છતાં શહેરથી બહુ દૂર પણ ન હોવું જોઈએ. અવારનવાર દાક્તરી સલાહની જરૂર તો ઊભી રહેવાની જ. વળી ફળફળાદિની પણ તાણ વેઠવી સારી નહિ. છેક ગામડામાં એ બધું લાવવું ક્યાંથી? વળી માંદા માણસને આનંદમાં રાખવા સ્થાન પણ ગમે તેવું પસંદ ન કરવું જોઈએ.

ઓછામાં ઓછી ત્રીસ વિવિધ સૂચનાઓ રજુ થઈ. વાંધા ઉઠતાં પડતી મૂકાઈ. સુંદર ને સરોજ થાક્યાં. આનંદી બિંદુને ઉંઘાડવા ગઈ, સુરેન્દ્રલાલ ઉભા થતા બોલ્યા, “હું મારા અસીલોને વાત કરી જોઈશ. કોઈનો બંગલો મળી જાય તો ઠીક પડે. મુંબાઈ છોડવું એ વાત તો નક્કી જ.” દાક્તર વગેરે પણ એમની સાથે જ ઉઠ્યા. બધા ખંડ બહાર ગયા.

“આમ રોજ મુસાફરી કરી કરીને પણ હું તો થાકી.” બધા વિખરાયા એટલે સુલોચનાએ અભિપ્રાય આપ્યો. “માંદા માણસને કેટલી તકલીફ પડે છે તેનું આ ડોકટરોને ભાન હોતું નથી વળી છોકરા સામું પણ જોવું ને? એમની પરીક્ષા નજીક આવતી જાય છે વાંચવાનું પડતું મૂકી એ લોકો મારી પાછળ વખત ગુમાવે છે. વળી હું જાઉં તો ઘરની સંભાળ કોણ રાખે? આનંદીને તો મારી સાથે આવવું જ પડે. નહિ તો જાણે એ નભાવી લેત. પણ તમારી સંભાળ રાખનાર પણ કોઈ જોઈએ ને? મને તો આમાં કશી જ ગમ પડતી નથી.”

“પણ જે વાતનો છટકો નથી એનું [illegible] કરવાનું?” આનંદીએ ચોખ્ખું કહ્યું. “ગમે તેમ કરી નભાવ્યા વિના છટકો છે? કમલા ને હું છીએ, જેમ તેમ નભાવી લઈશું.”

“કમલાની વાત જવા દે.” સુલોચના બોલી ઊઠી. “એ [illegible] [illegible] [illegible] પછી [illegible] નથી. [illegible] ને [illegible] [illegible] છે. પરંતુ બે દિવસમાં જ તેનો [illegible] ઉતરી જવાનો.”

ભીખારીઓને વળી પસંગી શી? જાતે નિર્વાહ ન કરી શકે એ બીજું શું કરી શકવાના હતા? તેઓ સુખી તો ની પણ થવાના નહિ પણ જીવ્યા વિના આવવાનું છે.'

એ જ ક્ષણે કમળા જવનું પાણી લઇ આવી સુલોચના જરા મોંય પામી. કદાચ એણે સાંભળ્યું હશે તો? પરંતુ કાંઇ પણ તેણે સાંભળ્યું હોય તેમ લાગ્યું નહિ. એક પ્યાલામાં જવનું પાણી કાઢી શાંતિથી તે બિંદુને પાના ગઇ પણ બિંદુ કાંઇ એમ માને તેવા હતો? અર્ધું તો તેણે ઢોળી નાખ્યું બાકીનું પીતા પીતા પણ વમાલ મચાવી મૂકી. પરંતુ આનંદી ને કમળાના ભેગા પ્રયત્ન આગળ એનું કાંઇ જ ચાલ્યું નહિ. જવનું પાણી એણે ગળે ઉતાર્યું. કમળા પણ માગ ગઇ. આનંદી પણ એની પાછળ ગઈ.

કમળા રસ્તામાં જ ઊભી હતી. 'અહીં કેમ ઊભા છો?' આનંદીએ પાસે આવી પૂછ્યું. 'આજ તાવ પણ ઓછો નથી. કપડાં ધોવાના પણ હજી બાકી છે. તમારા પગ આગળ તો કદી બ્યાનીમાં માની ગમાય પણ આખા દિવસમાં કદી ખુરશી હવામાં આવો નહિ તો તમે પણ પડશો.'

કમળાએ તેની સામું જોયા વિના જ ઝુગળતે સ્વરે ઉત્તર દીધો. 'પડશું તો શું બગડી જવાનું છે? અમારે જીવીને શું ને ના જીવીને શું? અમારા જેવાએ તો મરવું જ સારું. જ્યાં સુધી જીવીએ ત્યાં સુધી બીજાને ભાર પડવાના જ.'

સુલોચનાના કાન એ બોલ સાંભળતા હતા એમ સમજતાં આનંદીને ના લાગી નહિ. 'તમે શા માટે ભાર રૂપ થવાના છો?' તે બોલી. "તમારે તો અમારામાં તો શું છે? તમને અહીં કેમ ગોઠતું નથી? અમે તેડી લાવ્યા છીએ?'

'દીદી પગલે પડી પતિ વિના બધાં જ પાંગળાં. તેનાથી ન રહેવાય." કહેના પર એનો શું હતો પોતાને નહિ તો

તે મોટું એક ઉપયોગી સાધન હતી પરંતુ કોણ હવે સેવા તેની સેવા માટી ન્હા હતા? બ ાામા તેને શું આપવાનું હતું? આ સુખી સમાગમા જન્મ આપીને જ અગાવદાનાની તમામ જવાબ ફીઓ પ વાગી ગઈ હોય તેમ જણાતું તેની મુઝવણમા તે ...ીક કમળાની પણ ઈર્ષા કરતી ...મળા તા ઉ... વિચાર ...રી ...ગ તી નહિ એટલે ...ખની નતીન ગમર અનુભવતી પણ નહિ બીજા બતાવે તે માર્ગે પ્રયાણ કરવા તે હમેશા તૈયાર રહેતી એને ...મ થતું હોય તે બોલતી નહિ એથી એને ...ખ ...ના મ...નનું અપમાન થતું લખાતું ...ની માની પોતાના આગુ ...રી તે હમેને ...ને ...ધાની આગળ હા...ર રતી

ઘણી વાર એને મ... જવા વાનું ...િ ...ર થઈ જતું ...ઈ ...પા ઉપાયે આ પરિસ્થિતિનો અંત ન આવી ...ાકે પણ અંત આણવા ...ી રીતે? માર્ગ ...ુઝતી ન્હોતા માટે માત્ર એક જ માર્ગ ...હતો ...વાને એના ભાગ્યમા લખાયો ...ના પરંતુ એમા ગ...ા... ...કના હતો? આજ સુધી તેનો તેને જે અનુભવ થયો હતો તે જ ...ા ...ણુ ...માપ...નારીતો ...ા ...મા ...ગમ તે પરિણામ ...ાવે તો ... એ માટે જવા ત તૈયાર હતી

...ના ...માપુમોની ...વાતા ...જેમ જેમ ઓછી થતી ગઈ તેમ તેમ વાતાવરણ પાછુ ઉલ્લાસમય બનતુ ગયુ સુ... ...ગી ...ની ...બનો ...ગ...ે ...ના ...ઝ...ના ...વાગ્યો ...મિ ...એ ...વા જવાનું ...ઠર્યું ...અ... ...ગ ઓડ વધુ એટલે આનંદીને ...આજ ...તરગ... ...મળવા ...વાગી ...ાય એની ...મેચેની ...ત ...પ...ળ ...રી ગઈ

...વિવાર હતો ...માજ...ો વિદ્યાલયમા જવાનું ...હોતુ એટલે ...ાપડીઓ ...ાહો ...રી ...તે ...િ ...મા ...ઈ ...મેડી ...ખ...મા ...મ...ીતના ...પ...ા... ...પ ...મા ...ગાનંદી પણ ત્યા ...માવી

એનએ ...ા... ...ર ...ગમા ...ભ...ગ ...પા...ડી "મોટી બેન' ...મારુ ...તમને ...આ...ાન ...છે"

આનંદી નાસ્ટકે ઉઠી. એને જોતાં જ એના પિતાએ ફરમાવ્યુ. " સરસામાન બાંધવા માંડ. તમારે કાલે જ નીકળવાનું છે ? "

" પણ ક્યાં ? " આનદીએ પૂછ્યુ " બાની સાથે કોણ કોણ જવાનુ છે. ?"

સુરેન્દ્રલાલે જગાનુ નામ દીધુ ' મારા એક અસીલનો ત્યાં સુંદર બગલો છે. વાત કરતાની સાથે જ એણે મને સગવડ કરી આપી છે. એ સ્થળનું વર્ણન પણ રમણીય છે. પણ તમે જાતે અનુભવશો એટલે વધુ સમજાશે. તે બગલો ખૂલ્લા મેદાનમાં આવેલો છે શહેર ત્યાંથી પાચ છ માઇલ દૂર છે. પાસે થોડાક ઝૂપડા છે. ત્યા કોઇએ મેલેરીયાનુ નામ પણ સાભળ્યુ નથી. ડાક્તર પણ ત્યા જવાની ખાસ ભલામણ કરે છે. "

થોડી જ વારમા આખું કુટુબ એમને વીટાઇ વળ્યુ, " પણ અમારામાંથી કોને કોને જવાનુ છે ? આનદીએ ફરી પૂછ્યુ.

" એ નક્કી કરવા જ તમને અહીં બોલાવ્યાં છે ' એના પિતાએ જવાબ દીધો, " તું જાઉં તો ઘર કોણ સભાળે ? ને તુ ન જાઉ તો તારી બા ને બિન્દુની તબિયત કોણ સાચવે ' તારી બા કમલાને લઇ જવાનુ કહે છે પરંતુ એટલા બધા બાર તેના એકલાને માથે નાખી દેવા મને ઠીક લાગતો નથી વળી એના પતિ તરફથી પણ કદાચ કહેણ આવે. મને એવી વાત મળી છે. સુશીલા બહુ બાળક છે ને જગજની પરીક્ષા આવી. '

પાસરવા થઇ ગયેલા છે એટલે ઝાઝી તકલીફ નહિ પડે વળી જરૂર પડશે તો મા જ ક્યાં નથી?

"મીસ ત્યાર, હું તૈયારી કરૂં છું" આનંદી બોલી ઉઠી સુશીલા! તું માજથી જ મારૂં મેમ સભાળી લે.

દરેક જણ પોતાના કામમા ગુંથાઇ ગયું ત્યાં પેટીઓ ઉથલાવવું તો કોઇ ચીજવસ્તુઓ એક ખંડમાંથી બીજા ખંડમાં લઇ જતું એમ આખા ઘરમાં જવાની ધમાલ મચી રહી

સુશીલાએ તુરત જ પોતાનું કામ સભાળી લીધું 'મ મુરબ્બી!' તે સુરેન્દ્ર પાસ દોડી જઇ બોલી ઉઠી, હરતા જમ મારીને મારી પાસે પૈસા માગતા પડશે ને?

તું બેસો મઝનું તારી પાસે આવ્યથી ... બીજા બાપુ પાસે જ નહિ જાઉં?" તે બોલ્યો

એમ કે?" એની બેન બોલી ઉઠી "હવે જોઇશું બાપુ પાસ તમે કેવા વારંવાર પૈસા લેવા ગયા છો?"

મુસાફરીની તમામ તૈયારીઓ થઇ ગઇ સુરેન્દ્રનાથ એમને મૂકી પાછા વળનાર હતા એમનો મુનીમ મગન ત્યાં રહેનાર હતો કમલાનો પતિ આવે ત્યાં સુધી એને પણ સાથે જવાનું હતું

ઉપડવાનો સમય થયો સુશીલાની આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યા પરંતુ પોતાનું નવીન ઘર માંડવા તે નોકરને કામ સાપની જ ગઇ આનંદી સામાન ગોઠવવામાં પડી હતી એટલે એને વિયોગદુઃખ અનુભવવાની બીલકુલ ફુરસદ જ નહોતી સુશીલાને ન પજવવા તે ગાલા થઇ રહેલા સુશીલાએ સુંદરને શીખામણ આપી પોતે જવા જાય છે ને જરૂર પાછો વળશે એમ કહી રડતી સુંદરે સિંધુએ સુશીલાની રજા લીધી સુશીલા તો હવે ખૂબ્યે આંહે રડી પડી આંસુભરી નયને, પરાણે આણેલા હાસ્ય વચ્ચે, ગાડી ઉપડી સુશીલા આંખો લોહી કામે લાગી

ઘરમાં વ્યવહાર પથરાઇ ગયો મરોજ વાગવામાં પડી હતી

સુંદરે સુશીલાને પજવવાનું મૂકી દીધું એની માતાએ ડાહ્યા થવા કહ્યુ હતું ને ઉપરાંત એને પણ પરીક્ષાની તૈયારી કરવાની હતી. એટલે બીચારી સુશીલા તદ્દન એકલી પડી ગઇ. સંધ્યાકાળે તો એને ખૂબ જ સૂનુ લાગવા માંડ્યું. આમ એકલી મૂકી ભાગી જવા માટે તે પોતાના વડીલો પર ચીઢાઇ. હાથે કરીને પોતે બધુ માગી લીધું હતું એ વાત તે વીસરી જ ગઇ.

એક દિવસે રામાએ આવીને કહ્યું કે, 'કોઈ મળવા આવ્યું છે' ત્યારે તે દોડતી બહાર આવી પરોણાનો સત્કાર કરવા તે અધીરી બની ગઇ. 'કેમ ? હુ કેવો ઝટ પાછો આવ્યો ?" પ્રભાકર એનો ઉત્સાહ જોઇ હસ્યો, આજે તો તમે ઘેર જ રહ્યાં જણાવ છો. "

સુશીલાએ સભ્યતાથી તેમને બેસવા કહ્યું. બીજું આસન લઇ તે પણ સામે બેઠી. " હુ, મોટા ભાઇ ને સરોજ બેન. અમે ત્રણ જણ જ અહીં છીએ. બીજા બધા હવા ફેર માટે બહારગામ ગયા છે. "

પ્રભાકરને ઓચિંતો ધ્રાસકો પડ્યો. " હવા ફેર માટે ? તેણે પૂછ્યું "કેમ ? કોઇ માંદુ છે ? "

સરોજ એ તરફ આવતી હતી તે ઉપરોક્ત પ્રશ્ન સાંભળી મનમા હસી " બા ને જિંદુ બહુ જ માંદા હતાં. સુશીલાએ ઉત્તર દીધો. " પણ હવે તેમને આરામ છે. એટલે મોટી બેન તેમને લઇ હવાફેર માટે ગયા છે.

આ પરિસ્થિતિથી પ્રભાકર લાંબો વખત અજાણ્યુ ન રહ્યો. બધી વાત એણે એ બેનો પાસેથી ઝીણવટથી કઢાવી લીધી એકાંતથી એ બેઉ એટલા બધા કંટાળી ગયા હતા કે પ્રભાકરના આગમનથી તેમનો આનંદ તો પાર રહ્યો નહિ. બે કલાક સુધી તેમણે પ્રભાકરને જનારો જ દીધો નહિ. એવામાં સુંદર પણ આવી પહોંચ્યો

ત્રણે ભાઇબહેન પર હવે પ્રભાકર રોજ ગાર્ડિઅન લઇ બેઠો. સુભાષિણી બેનના મિત્ર એનું નામ સંતોષકારક રીતે નભાવી રહ્યા હતા. એટલે સુભાષ મિત્રભાવે તેને કોઈ જાતનો ઝાંખો આવે તેમ નહોતુ પરંતુ

હવે એને થાણા જવાનુ મિલવુ નિ નહોતુ આટલા વખતથી તે ત્યાના એકાંતવાસ સામે લડી રહ્યો હતો પરંતુ હવે તો તે છેક જ કંટાળી ગયો હતો તે આગગાડીમાં મુંબાઈ પાછો ગયો હતો પણ ત્યા ય નસીબે એને યારી આપી નહિ

એવામા કોઈએ બારણું ખખડાવ્યુ પ્રભાકરે ઊંચુ જોયુ પૂર્ણાનંદ બારણુ વાસી અંદર આવ્યો

નહિ આવવા તે ગયા પછી તે પૂર્ણાનંદને બીજીવાર મળી શક્યો નહોતો એવા પ્રસંગ માટે એણે પ્રયત્ન પણ કર્યો નહોતો એટલે થોડી શંકાશીલ નજરે પૂર્ણાનંદે તેને પૂછ્યુ કેમ ? અત્યારે આવ્યો તે ? મારુ મો ન ગમે તો પાછો જાઉં "

પ્રભાકરે પરાણે હસી તેને આવકાર આપ્યો “ ભલે આવ્યા ”

પૂર્ણાનંદ થોડી વાર શાંત બેઠો પછી તે પૂછવા લાગ્યો આ ગાંઈ કેમ ઉથલાવવા માંડી છે ? બહારગામ જવુ છે ? કોઈ નવા સ્થળે હાસ્યમંદિર ખોલવા ઠરાવ્યો છે કે શુ ?

હાસ્યમંદિરની રીતજ જવા દે પ્રભાકર બોલ્યો યમરાજની કડી નજર આગળ તે પણ ઝાઝુ ટકી શકે તેમ નથી લોકો અત્યારે રડે છે એમને હસાવવાનુ કાર્ય ઘણુ જ પર છે તો દુઃખ નિવારણ માટે મથવા આવુ છુ હમણામા તો લોકો ટપોટપ મરવા લાગ્યા છે

' મને તારી સાથે લઈ જઈશ ? ' પૂર્ણાનંદે પૂછ્યુ

' મને ? કેમ ? ' પ્રભાકર આશ્ચર્યચકિત બની ગયો

કદીભર પૂર્ણાનંદ કશુ જ બોલ્યો નહિ મારી પત્ની ગુજરી ગઈ ' તેણે પરાણે શરૂઆત કરી “ મુંબાઈમા રહેવુ હવે મને અકારુ થઈ પડ્યુ છે એક ક્ષણ પણ મારી મને યુગ જેવી લાગે છે

ઠીક ચાલ ત્યારે ' પ્રભાકરે સંમતિ આપી, ' સવારના સાત વાગે ગાડી ઉપડે છે તૈયાર થઈ રહેજે '

પ્રકરણ ૧૨ મું

કર્તવ્ય

આનંદી ને તેની મંડળી હવા ખાવાના સ્થળે પહોંચે તે પહેલા સંધ્યાકાળ થઈ ગયો. બંગલો પણ સ્ટેશનથી જરા દૂર હતો એટલે એમને બળદગાડીમા જવું પડ્યું. બીજુ કોઇ પણ સાધન મળી શકે તેમ નહોતુ. લાંબા પ્રવાસથી ને ગાડીના આંચકાથી આનંદી મરણતોલ થઇ ગઈ. પરંતુ દર્દીઓની સગવડ સાચવ્યા વિના તેનો છૂટકો નહોતો. વળી બધો સરસામાન પણ ઠેકાણે મૂકવાનો હતો. શક્તિ હોય કે ન હોય પણ એ તમામ કાર્ય પૂરૂ કર્યા વિના છૂટકો નહોતો.

સંધ્યાના આછેરા અજવાળામા દૂરથી જ બંગલાનાં દર્શન થયા. ચોમેરના રમણીય વાતાવરણથી આનંદી ઉલ્લાસમા આવી. ખરેખર સ્થાન સુંદર હતું. રાત્રિ પડી. ચોમેર અંધકાર છવાઇ ગયો. બધા ઉતર્યા કે સાફસૂફ કરી સામાન ગોઠવવામા પડ્યાં. તમામ પતી જતાં છેક અધરાત થઇ ગઈ. કોઇ પણ કામ અધુરૂ મૂકવાની તેની ઇચ્છા નહોતી. કમલાએ પણ આનંદીને બનતી મદદ કરી. સ્થળાંતર થતાં પહેલી રાતે હમેશાં ગોઠતુ જ નથી. છેક મોડા સુધી એણે પથારીમા આળોટ્યા કર્યુ. છેક પાછલી રાતે તે નિદ્રાવશ થઈ. પરંતુ પરોઢ થતાં તો તે જાગી ગઈ. દિવસના કામકાજમા પડતા પહેલા ચોમેર નજર ફેરી લેવાની તેની ઇચ્છા હતી તે બહાર પડી. ચોતરફ ફરતુ મેદાન હતુ. સર્વોદયની તૈયારી હતી. પૂર્વમાં અસ્પષ્ટ આકાશના વિવિધરંગે પ્રકાશી રહ્યું હતુ. મોટા મેદાનની મધ્યમા એમનો એક જ બંગલો હતો. છેક ક્ષિતિજ સુધી નજર પહોંચતી. વચ્ચે વિઘ્નમાં કશું જ નહોતુ. દૂર દૂર નાનકડાં ઝૂપડાં ક્યાંક ક્યાંક બાંધેલાં હતાં. અચાનક કંઈક

વૃક્ષછાયા નીચે વિરાજતુ વરસાદના પાણીથી જમીનમા ખાડા પડી ગયા હતા વરસા મા તો એ ખાડાઓ પાણીથી ભરપૂર રહેતા અત્યારે પાણી સૂનાઇ ગયુ હતુ

દૂર દૂર ભરા આકાશ નીચે કેટલાક ગગન નજર પડતા એક મદિરનો ઘૂમ્મટ પણ જણાતો ત્યા એક ચિત્તશાંતિના માટે આશ્રમ હતો કેટલાક સત્યશોધક જનોએ પણ ત્યા નિવાસ કરવો ઉચિત ધાર્યો હતો

એ સ્થાન માર્ગને અંતર એક નાનકડી સરિતા વહી રહી હતી. તેની સામે પાર પુષ્કળ ઝાડી હતી શહેરીજીવનમાથી આમ છૂટકો મેળવવાથી આનદીએ દિલમા ઉલ્લાસ અનુભવ્યો તે ખેતરમા આગળ વધી ઉત્તરનો ઠડો પવન મદ મદ લહરીએ વાઇ એના થાકેલા અગોને આધ્યાત્મિક પોષક તત્ત્વથી ઉત્સાહિત કરી રહ્યો હતો ત્યાથી પાછા વળતા તે સમણા ઉત્સાહે ગૃહકાર્યમા જોડાઇ

સુરેન્દ્રનાથ તો બીજે જ દિવસે મુબાઈ જવાના હતા તેઓ રમાને સાથે લેતા આવ્યા હતા ગામડાના એક છોકરાને તેની મદદમા રાખી લેવામા આવ્યા બધાને કહેવ ઘરે તે કરી સુરેન્દ્રનાથ વિદાય થયા

આખા કુટુબમા માત્ર આનદીને ખૂબ જ મઝા પડી વૃદ્ધ ખેડૂત વિરોધ્યા આ જીવને અને કરતા વિશાળ મય તેને અનો જીવનવિપાક દ કર્યો આનદીને હવાફેરી જરૂર લાભ થશે ' સુનોચના કહેતી, અત્યારથી જ એનામા લાગણી આવવા માડી છે '

કમળા સાખો દિવસ ઘર કામમા ગૂથાઈ રહેવા પ્રયત્ન કરતી આનદીએ પણ ધીમે ધીમે પોતાનુ તમામ કામકાજ કમળાને સોંપી દીધુ પોતે સૂર્યો દય પહેલા વહેલી ઊઠી ફરવા નીકળી જતી ને શહેરી જીવનના સઘળા કલકને ધીમે ધીમે ધોઇ નાખવા પ્રયત્ન કરતી કેટલીક વાર પેલા છોકરાને લઇ તે છેક નદીએ પણ જતી નદીનું પાણી ઘણ જ છીછરૂ હતુ સુવર્ણરગી રેતીમા એ રૂપેરી

જનોઈ સમોવડું ભાસતું. આનદી રેતીમાં લંબાવી સામેની વનરાજી તરફ જોઇ રહેતી. સૂર્ય ધીમે ધીમે ઉંચે ચઢતો. ધીમે ધીમે એના કીરણો તપતાં. છોકરો એને વારંવાર ઘેર જવા વિનવતો.

ચંદ્રની વધઘટ તરફ શહેરમા ભાગ્યે જ ધ્યાન ખેચાય છે. પરંતુ અહી તો ચંદ્ર એટલા ભપકાથી પ્રકાશતો કે ભાગ્યે જ કોઇ એનાથી આકર્ષાયા વિના રહેતું. અંધારીયાનો અંધકાર પણ પ્રકાશ જેટલો જ કમનીય લાગતો. કોઇ શ્યામળો જલપ્રવાહ અભંગ વહી રહ્યો હોય એમ ભાસ થતો. દૂર દૂરના દિપક પ્રકાશ સુવર્ણા શીણ શા ઝળકી રહેતા.

આનંદીના ભૂખ્યા હૃદયને આ મનોરમ સૌંદર્ય અનુપમ ખોરાક અર્પતું પ્રભુએ પ્રત્યેક વિષાદનો પ્રતિકાર સરજાવેલો જ છે એ સમજતા એનું દિલ આભારથી દબાઈ જતું પ્રતિકાર આપણે શોધતા નથી ને તેથી જ જીવનભર નિરાશામા ડૂબી જઈએ છીએ.

સુરેન્દ્રનાને નખી મોડ્યો માર નગરીને થાર તેની જ સભાળ રાખવા સૂચના રી

જ્ઞાને એ આન લેખીમા પણ આનદીની ઉડી । નવથા દૂર થઈ નહિ નિસર્ગ આનદે એના નિમા આન આણ્યા પરતુ મોહ ગુ એનો હદ સમાન ખૂબી ગયું આનદી તેની ઝાકી પડવા ગની નહિ મન તેને નિસાસાનો ગોળ જ Cપાય નહોતો

સુનીના નિયમિત રીતે એને નામા પત્રો નમ્યા જ કરતી તેમા મુરુ વિઠ્ઠલની ગિયારી નાની નોન ાનુ માળમ ને Cહતા | ઉ નાની મુ ળ્ડાવના પનામા રીધ્યાભણના એટના તો બારજા આવતા ૮ એ પત્રો રગ નાયસાની પણ ની જ તેની નહિ મુર ને મોજ શુ લખતા જ નહિ એ ના પરીવાની નનારીમા જ ગ્રથાઈ ગયેલા । ના

એ ઠખ્યાર નમદાજની પગારી સાન ી મહાર જનાની નથારી રી ર ી હતી ત્યા મુસાફની ટપાન આવી સિ_ મરાન ની મી ગમ ાણુ મચાવી રહો હતો પરતુ આનદી ટપાન વાચ્યા સિવાય ખની જ નહિ સુનીનામે પ્રભાગ્ની મુના ાનો C નેખ કર્યો ાના મરોજે પણ એ પત્ર નીચે એ લીટીઓ ટર ડી તી ' મોટી બેન ! તમારા નાની મિતની તમને ચો । જ લખનમા મના ાત થાં તમાર સગ્નામુ એમને સળ્યુ છે એટલે એ તમારા તરફ આવવા ઝાપગના ર નીકળી ચૂક્યા ? ે

સિ_ બમામમ કરી રહો હતો એટલે પત્રને જેમ તેમ ગ્રો _રી આનની ચાની ની ળી સુવાગ્ન થવાની તયારી હતી અસ્પષ્ટ વિવિધરગે ઝાઈ રહ્યુ હતુ સૂર્યોગ્ગો આનન્દીને આત્મભર રાસ્ય હમના જણાના મ મદ નાતો મધ્યામમીર મદુ સ્નેહગીત સુણાવી રહો હતો

પાઝ ફરના આનદીએ પલા ઊર ા જોડે જ આવે રહ્ને

વાતો કર્યા કરી પેલાં ઝૂપડાંથી થોડે આઘે એક નાનકડું ગામડું હતું. તેનાથી થોડે દૂર જરા મોટું ગામ હતુ. અહી આવ્યા પછી નિસર્ગસહચારમાં પોતાને સપૂર્ણ સંતોષ મળે છે, એમ મનાવવા આનંદી પ્રયત્ન કરતી. પરંતુ એમ બન્યું હોત તો માનવસહચારની કોઇને લગીરે જરૂર ન હોત. એના મિત્રના આગમનની વાત સાંભળી એનું દિલ આનંદથી નાચી રહ્યું. એ આશા નિરાશામાં પલટાઇ જાય તો? એ બનેજ કેમ? એ વિચારે જ એના હૃદયને ઉંડો આઘાત થયો. સંપત્તિશાલિની સૃષ્ટિ પણ એને સાંત્વન આપી શકી નહિ.

ચોમેર ફરતી લીલોતરીની મધ્યમાં થઇ પેલાં ઝુંપડાં તરફ જતી એક જ પગથી દૃષ્ટિગોચર થતી હતી. એનો એક છેડો નગર તરફ જતો. જ્યારે બીજો દૂર દૂરના મયદાનોમાં અલોપ થઈ જતો. ગુજરીને દિવસે એ માર્ગે પ્રવાસીઓનાં ટોળેટોળાં ઉભરાતાં. બળદ ગાડીઓ પણ અવારનવાર નજરે પડતી, પરતુ આડે દિવસે તો આખો માર્ગ વેરાન જણાતો. ઠાકરડાની એકાદ બે કન્યાઓ ગ્રામ્ય ગીતો લલકારતી જતી કે કોઈ ગોવાળ ગાયો ચરાવતો પસાર થતો. તે સિવાય એ રમણીય સ્થાનની શાંતિનો ભંગ માત્ર વાયુ જ કરતો.

બપોરે જમ્યા પછી બધાં જ ઘડીભર આરામ લેતાં. માત્ર કમળા ને આનંદીને એ ટેવ નહોતી. કમળા સીવણુ કામ લઇ બેસતી ને એમાથી કદી પરવારતી જ નહિ. આનંદી વિરામાસન પર પડી પડી કાંઈ વાંચતી કે દૂર દૂરના મયદાનો તરફ જોયા કરતી

ફરવા જતી હતી, ત્યા સુલોચનાએ આવી તેને જગા પો દીધો પછી બિ ને લઇ તે મપોની ઉપ ડાવા ઉપર ગયા નિંદને રમતગમતમાથી ચડીની ચે ફુરસ મળતી નહિ એટલે એને આમ પગણે મન કરવામા આવતી એ વણો ય તરમ ાટ કરતો પણ એના વિરોધ તરફ ોઇ લક્ષ આપતુ નહિ.

ધ્યાન કરી આનદી ગોટના પર આવી તો કમના ગજનુ સીવણ નઇ કામે લાગી ગઇ હતી તે ન ની ખૂ ની ર મેરી ખાધુ ?" કમળાએ પૂછ્યુ

કાઇ પણ ઉત્તર આપ્યા વિના આનદી સામે જ નજર ી રહી દૂર દૂર પાની ાગ એ પ્રવાસી આવી રહ્યો હતો એને પગને પાને ધુળ ઉડતી જા ય એટલે રથી ય । એને ઓળખવાનુ આનદી માટે મુશ્કેલ નહોતુ

એકાએક પગથી ઠોડી એ પ્રવાસીએ મકાનમા વળવા માન્યા આનદીને એણી નજરે જોઇ રહેલી જોઇ કમળાએ પણ ઉચુ જોયુ એજ પણ આગતુને ો । ોણુ કે તેણે પૂછ્યુ તમે કોણ છો ?

આનદીએ હ ારમા માડુ ધુણાવ્યુ પ્રવાસી કે ન આવી ગયો હતો આનદી પગથિયા ઉતરી સામે ગઇ આવા તાપમા ક્યાથી ? તેણે લાગનો જ પ્રશ્ન ર્યો

પ્રભાકર થકી ગયા કમળા કુમર તાણી અદર આવી ાઇ આનદીની પાછળ પગથિયા ચડી તે ઉપર આવ્યો પોતાના ામમા આ ો હતો મ વાગ્યા પહેલા ા ગ રવાનો નિરધાર કરી ુ કે સવારનો નીકળ્યો હતો પરતુ ત્યાની પરિસ્થિતિ એવી ખરાબ હતી ત્યાથી પાછા ફરવાનો મને વિચાર જ ન આવ્યો.

ને અત્યાર સુધી તમે જમ્યા પણ નથી ? આનદીએ પૂછ્યુ

નહિ જ ભાકર હસીને ઉત્તર દીધો, 'ત્યા જમવાનુ ક્યાથી હાતુ ? ત્યાના લોકોને તો આજ ટાય વિનના ઉપવાસ છે

એમનું દર્દ જોઈ મારી ભૂખ તો ક્યાંય ભાગી ગઈ. પણ એથી તમારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. અહીંથી અર્ધા માઈલને અંતરે જ મારો મુકામ છે. એટલે થોડી વારમાં જ હું ઘર ભેગો થઈ જઈશ."

"આવા તાપમાં હું તમને જવા દેવાની જ નથી. તમારે અહીં જ ખાવું પડશે.' આનંદીએ પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો, 'આવા તાપમાં અર્ધો કલાક આથડવું એ કાંઈ છોકરાંની રમત છે? એ નહિ ચાલે.'

'પણ મારે માટે તમને ફરી ચૂલામાં પેસાડવા? ઘરના બધાંયે અત્યાર સુધી ક્યારનું યે જમી લીધું હશે. નજીકમાં મીઠાઈવાળાની દુકાન નથી કે તમે મને કાંઈ પણ આણી આપો. એવું બને જ નહિ.'

"એ તમારે જોવાનું નથી.' આનંદીએ એની વાત વચ્ચેથી જ કાપી નાખી. રામાને બોલાવી પ્રભાકરના સ્નાનનો બંદોબસ્ત કરી તે અંદર ગઈ. હવે પ્રભાકરને બોલવાનું રહ્યું જ નહિ.

સ્નાન કરી જમી તે બહાર આવી ઓટલા પર બેઠા. આનંદી પાન ત્યાં આવી બેઠી. એનો સઘળો ઇતિહાસ જાણવા તે આતુર હતી. પરંતુ કેમ શરૂ કરવું તેની જ એમાંથી કોઈને સમજ પડી નહિ. 'આપ ક્યારના આવ્યા છો?' છેવટે આનંદીએ જ શરૂઆત કરી.

થ...ા સાંભળ્યો યુવાન ગણીગને ...જો તેની ઉત્સાહભરી એની વાતચીતની ભભમ્થી જ તે ખામ આ...પાઇ હતી તે વિનોની સામે યવાજ મગ્જયો હોય એમ તને ભામતુ હતુ એની વાણી પણ શ્રોતાને એવા જ ધ્યાન અર્પતી

એના ક્ષણ થભી પ્રભાકે પોતાની વાત આગળ ચવાવી હવે ત્યા કશુ કગ્વાનુ ગ્હેતુ જ નથી ત્યાની પરિસ્થિતિ જ એવી છે કે શાન્તિપ્રિય મનુષ્યનુ લોહી પણ ઉકળી આવ્યા વિના ગ્હેજ નહિ.

એ જ ક્ષણે કમળાનો અ ગ્થી અવાજ આ યો માનદી' અ આવ તો '

આનદી અ ...ગ જાય તે પહેના તો કમળા બહાગ આવી ગા... ઉ ી ' ...મ ' આજે શુ ધાનુ છે તે ' ોતાનુ ખાવાનુ પ ાણાને ખવગાવી નીગંતે વાતો ...ગવા બેઠી છે કેમ ? તાગે ખાવુ પીવુ નથી ? મામી જાણે તો નુ ...ા ? એનો સ્વગ ભાગ બની ગયો

પ્રોગ્માની કરી આમ ભૂમો ન પાડો આનદી ખિન્ન થઇ બોલી 'એ સાભળે તો ' વુ લાગે ' ...કમણા જ આવુ છુ બન્ની બહાગ ગાવી તે ભયભીત દિને પ્રભા...ગ તગ્ફ જોઈ ગ્હી નેણે બધુ જ સાભળ્યુ હતુ, એ સમજતા તેને વાગ લાગી નહિ

આમ મ ...ડયુ ? આનદી ' એને જોતા જ પ્રભાકરથી ન ...હેવાયુ તા ભાા...ડ મને શુ ...ામ આપી દીધુ ?

આવી ...વાભાવિ તાથી પહેલા ઓ ...દી ... તેને મ બોધી નહોતી આજે ઉતાવળમા જ એનાથી આમ સહજ બોલાઇ ગયુ

પ તુ એ વાત આનદીના લક્ષ્ય બહાગ નહોતી એણે મહ વિસ્મિત આન... અનુભ ...ા એમા શુ થઇ ગયુ ' ઉત્તગ્મા એણે સામો પ્રશ્ન કર્યો પાચ વાગ્ગે મદને ચાગ વાગ ખાઇશ તો ... મગી નહિ જાઉ

એમ ... પા... મરી ન જાત તેણે વાત ઉપાડી લીધી,

"તમારાં કરતાં મને વધારે કોમળ માનવાનું કાંઈ કારણ હતું? તમે ગમે તે બચાવ કરો, એથી શું?"

"એટલે આવા તાપમાં તમને ભૂખ્યા કાઢી હું નીરાંતે જમવા બેસત એ ઠીક ગણાત નહિ?" આનંદીએ પોતાનો કક્કો ખરો કરવા માંડ્યો, "મને તમે કેવી ધારો છો? ઓળખતા પણ નથી એવાં માણસોના દુઃખો ઓછા કરવાં તમે રાત દિવસ મથ્યા કરો છો એમાં તમને કશું જ અજુગતું લાગતું નથી. અમે સ્ત્રી છીએ છતાં ભગવાને અમને હૃદય તો આપેલું જ છે."

પ્રભાકરે જવાબ ન દીધો. કમળા હજી અંદર ધુંધવાયા કરતી હતી. આનંદીએ એના તરફ આંખ કાઢી. એ જોઈ પ્રભાકર બોલ્યો. "હવે હું જાઉં? પરંતુ તમારા આ આકસ્મિક મિલને મને વધારે લોભી બનાવ્યો છે. મારે તમને ભાષણ ન આપવું જોઈએ. પરંતુ થોડીક વાતો કર્યા વિના મને જવાનું દિલ થતું નથી. આજે મેં માતાઓને બાળકોના હાથમાંથી ખાવાનું ઝૂંટાવી લેતાં જોઈ છે દુષ્કાળ મનુષ્યના દેહને જ નહિ પણ આત્માને પણ મારી નાંખે છે સ્નેહમાં આત્મભોગ સ્વાભાવિક હોય છે. એથી જ તમે ભૂખ્યા રહી મને જમાડ્યો. હું તો સહજ પરિચિત હતો, પરંતુ માતાના સ્નેહ કરતાં વધારે સ્નેહ શોધ્યો જડશે? એ પણ ભૂખમરા આગળ ઓસરી જતો મેં જોયો છે. મનુષ્યમાં પાશવી તેમ જ દૈવી વૃત્તિ છે. પરંતુ આજે મેં જે દૃશ્યો જોયાં છે તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે દૈવી વૃત્તિ ઉપર પાશવી વૃત્તિએ વિજય મેળવ્યો છે. સદ્‌ભાગ્યે તમારાં દર્શન થયાં ને મારી મૃતપ્રાય આશા સજીવન થઈ."

આનંદી કશું જ બોલી શકી નહિ. થોડી વાર પછી પ્રભાકરે ઊભા થઈ રજા માગી. આનંદી છેક રાજમાર્ગ સુધી એને વળાવવા આવી. "તમારે આ માર્ગે રોજ જવાનું હોય છે?" તેણે પૂછ્યું.

એ વાત સમજે - એમ તેની તો ખબર નહોતી પરંતુ આટ
કલીન મદદ જોઇ એ બેમી પણ દૈવી ગીત ગઇ ‘

એ જ ક્ષણે પ્રભાકર ત્યાં આવી ચડ્યો મદદ નિવારણના કાર્ય
મથ તરફ ઉપડ્યો હતો બીજા કેટ લાગણી એ ત્યાં થઇ
જતી હતી પરંતુ આનંદીને જોઇ એ તેમના તરફ વળ્યા
‘ અરે શું કરો છો ’

‘ આ લોકોની આવી દશા છે ’ આનંદીથી પૂછયા
વિના ન રહેવાયું “ આ છોકરાના માબાપ નથી ’ આમ રઝળે
કેમ ’

પ્રભાકર આનંદીના આંસુ જોયા ગંભીર બની ગયા આ
ગામમાં કે સ્ટેશનના માબાપ મરી ગયાના છે તો કેટલાક માબાપે
પોતાના બાળકોને ત્યજી દીધા છે આ લોકોને ... લઇ કાંઇ શું
તમે એ માથામાં ન પડશો નાહક હેરાન થશો મહાનુ મનુષ્યત્વ
એનું તો દીન આ લોકની ગયું છે કે તરતાને તો ક્યાંય પણ
સ્થાન નથી ”

આનંદીએ પોતાની ગઠરી છોડી પ્રભાકરના હાથમાં મૂકી
આ તુચ્છ ભેટ આ ... ગયેલા ... બીજું કશું આપી શકું તેમ
નથી ” તે બોલી, “ આગળી નજરી સક્ષિમ આપતા મને જ
શરમ આવે છે પણ તમારી આગળ નીચો જ સાચો નથી આ
સ્થી આ લોકોને માતાઓ અજ્ઞાનને તમે એમને ભૂખ્યા નહિ જ
રાખો એની તો મને ખાતરી છે પરંતુ મને પણ થોડી સેવા
લાભ મળી થશે આ શું છે

પ્રભાકર બગડીઓ ... મળી આજે સાંજે ...
જવાનું છે નહિ તો ... તમારી સાથે આવત તમારી
ગઠરીઓમાંથી ભૂખ્યાને જ અન્ન તો મળશે પેલા છોકરાઓને
લઇને માર્ગે પડ્યો

... ને ભૂખમરાથી હેરાન હેરાન થઇ ગયેલા પ્રદેશ

તરફ પ્રભાકરે પગલાં માંડ્યાં. પરંતુ એનું દિલ તો બીજા જ વિચારોમાં રોકાઇ રહ્યું. બંગડીઓ લેતાં એને આનંદીનો હસ્તસ્પર્શ થયો હતો. એટલે આજ એના વિચારો ભ્રમરપુષ્પવત એમાં જ રમ્યા કર્યા.

બપોરે આનંદીએ પ્રભાકરને પોતાના બંગલા પાસેથી જતા રસ્તા પર પાછો વળતો જોયો. પ્રભાકર પણ આનંદીને જોઇ ને બંગલા તરફ વળ્યો "ભૂખ્યાને અન્નદાન દીધું." એણે ટુંકી જ વાત કરી.

સુલોચના બિંદુને સમજાવવામાં ફાવી નહોતી. હજી સુધી તે નિદ્રાવશ નહોતી થઈ. એટલે આનંદીએ તેને પ્રભાકરની વાત કરી. નવાગંતુકની વાત સાભળી બિંદુ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને લાગલો પ્રભાકરના ખભે ચડી ગયો. સુલોચનાએ પ્રભાકરને અંદર આવી આરામ લેવા જણાવ્યું. પરંતુ એણે બહાનાં કાઢવા માંડ્યા. થોડા આગ્રહ કરાવી તે વિદાય થયો

"સભ્યતાની ખાતર તમારે તાપે મરવાની જરૂર નથી.' પ્રભાકરે આનંદીને કહ્યું, "નહિ તો વળી પાછાં તમારાં મોટા બેન તમને લડશે."

"મારા મોટા બેન?" તે બોલી ઉઠી, "મારા મોટાં બેન ક્યાં' કમળાની વાત કરતા હો તો એ તો મારાથી નાની છે."

મારી ભૂલ હશે કદાચ." પ્રભાકરે ભૂલ કબુલી લીધી, "મેં એમને મુખાકમાં તો જોયાં નહોતાં! એ બીજે રહે છે?"

"હા તે હમણાં જ આવ્યાં છે." આનંદી બોલી, "એનાં નાના દિયેરાક પાચ્યાં ને વર બીજી પરણ્યા એટલે હવે તે અમારી ભેગી રહે છે."

કમળાની વાત આમ પ્રભાકરને કહી દેવા ને કેમ પ્રગટ ન તેને સમજાયું. 'તમે આવી વાતો માત્ર નવલકથામાં જ વાંચેલી. એટલે આવા બનાવોથી તમને નવાઈ લાગે." પ્રભાકર બોલ્યો.

'પરંતુ મે તો આવા અનેક બનાવો અનુભવ્યા છે . તો હવે રીઢો થઈ ગયો છું. જેમ જેમ એ વિષે હું વધારે સાંભળું છું તેમ તેમ મને એ ઉપર વધારે ચીડ ચઢે છે.'

'બ્રાહ્મણ પુત્રો એની વાતમાં પુષ્કળ ગૌરવ લઈ રહ્યા છે.' આનંદી બોલી, "માત્ર સ્વાર્થની જ વાત હોત તો તો જાણે ઠીક પરંતુ એક વાર જે સ્ત્રીને અપ્રતિમ પ્રેમથી સ્વીકારી તેનો જ ત્યાગ કરી દુ:ખી કરતા પુરુષ થાય તો તેની એ જોઈ મને તો વણજ લાગી આવે છે.'

'બ્રાહ્મણ પુત્ર જેવી કોઈ વ્યક્તિને સ્ત્રીઓ પ્રેમ ચાહતી હશે તે તમારે જાણવું છે" પ્રભા . પૂછ્યું 'બેશક એ વાત વિચિત્ર તો છે જ પણ કદાચ તેથી જ પ્રેમ એટલો સુંદર હશે. સંપૂર્ણતા આટલી મ્હેલી છે પરંતુ સંપૂર્ણતાને ભાગ્યે જ સ્નેહની જરૂર પડે છે. આપણે અપૂર્ણ માનવ મતાનો છત્રના માટે સ્નેહ માગીએ છીએ. તેથી જ તે આપણને મળે છે."

એ જ ક્ષણે દૂરનો એક આહટ તેમને કાને પડ્યો. પ્રભાકરે એ તરફ નજર કરી જે દિશામાંથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ ધારીને તે જોઈ રહ્યો. "જુઓ!" તે બોલ્યો. "આ દમનમિત્ર માણસો હજી પણ વધારે દુ:ખો વેઠવા સરજાયા જણાય છે. ખોરાક, વસ્ત્રો ને આશ્રયસ્થાન માણસની અગત્યની જ ચીજો તો દેખાય અત્યાર સુધી તેમની પાસે પહેલી બે વસ્તુઓ નહોતી હવે ત્રીજી પણ જવા બેઠી છે એમ હું જાઉં છું.'

આનંદી એ તરફ જોઈ જ રહી સમગ્ર ગભરપટ અગ્નિ જ્વાળાથી ઘેરાઈ ગયો હતો. સા . અ ણુની સુનામગ્રાટ નહોતી પરંતુ સિતાની ઝડી સ્ગસતી માનસહેમાંમાં ભસમસાર ગતી એનાથી મોટા ત્રમે થયો ને અગ્નિશિખાઓ આકાશ માગ દોડી રહી. દમનમિત્ર મનુષ્યોના આર્તનાદો વધતા જ ગયા. હવે આનંદી એમના આક્રંદ સ્પષ્ટ સાંભળી શકતી.

આનંદીએ બૂમ પાડી. ઘરમાંથી બધાં જ બહાર દોડી આવ્યા. રામો બે છોકરાને લઈ આગ લાગી હતી તે તરફ રવાના થયો. "અંદર આવતી રહે." સુલોચનાએ આનંદીને બોલાવી લીધી, "ત્યાં ઉભા રહે શું વધારે છે? બીચારાં દુખિયારાંનો એક પૂરો આશ્રય પણ વિધાતા આમ ઝૂંટવી લેવા બેઠો છે."

પરંતુ આનંદી તો ત્યાં જડાઈ જ ગઈ. જાણે આખું ગામડું સળગી રહ્યું હતું.

ધીમે ધીમે આગ કાબુમાં આવી. કોલાહલ પણ નરમ પડ્યો. આનંદી અંદર ગઈ. "આપણા નોકરોની ઓરડીઓ ખાલી પડી છે" સુલોચના તેને જોઇ બોલી, "ત્યાંના બેચાર છોકરાંને આશ્રય આપવામાં કાંઈ જ વાંધો નથી. રામાને આવવા દે."

પણ રામાને આવતાં બહુ વાર થઈ. એને જોતાં જ આનંદી ને કમળા એની પાસે દોડી ગયા. "કેટલા ઘર બળી ગયા? આગ બુઝાઈ ગઈ કે? કોઈને વાગ્યું છે?"

"આખું ગામ નાગુંજ થઈ ગયું છે" તેણે ઉત્તર દીધો. "બધાના કુવાનો ન હોત તો આગ કાબુમાં જ ન આવત. એમની મહેનતથી જ એક બે ઘર બચી જવા પામ્યાં છે. કોઈનું મરણ તો થયું નથી પણ એક જુવાનને ગંભીર ઇજા થવા પામી છે એક ડોસી પણ દાઝી ગઈ છે.

' ... તો અમથી ક... ' ... ઝીની પ... જવાબ દીધો, એમા આમ ... પ... ... નામ ' તમારા ભાઇ મેન તમને ચીડવતા હતા એટલે મને પણ મન થઇ ગયુ તમને ખોટુ લાગતુ હોતા ... નહિ મેનુ

...મળાના પ્રાયશ્ચિત્તથી આનન્દીને હમવુ આવ્યુ ... નહિ મેન ' તે મોની તમારા મનાની વાતાથી ... મેરી ના ... ગઇ છુ કે તમે ન મોનો તો મને ગમ પણ નહિ.

બાજે પ્રભાકર આવ્યો એમ આનન્દીમ ... હતુ પ... મે નો ... નહિ

બીજે દિવસે સુનોચનાને ફરી તાવ ચઢ્યો ... આનન્દીને ...ની ... માની ... આમા તાગ ... નખવાની ... નવી જગ ... મ ... મની ... છે જગ ... થાય - તાવ આવ ... ગોરી ... તો ... નથી । તો ... ને ... ... આવો ...ને ... મોન ને ... નાગી પાસે ગખ

... પાડી વખાલ ... થઇ ગમાને ... મોનાવવા મો વનાથા આ ... સુનોચનાની ... પરી ... આનન્દી ... નખ ... રાખવાની ... પાા એને ... પરી ... પણ રીતે ન ... એથી ચિંતા એ ... થઇ પા મહા મહેનત મેળવેલી મન શાંતિ ગઇ ને ગઇ જ ... જીવણ ... મેની ... નહિ આનન્દી ... સુનાચનાથી ... પડી

એ રીએ થાણને ... થઇ ગનેલો ... વૃદ્ધાગા પ્રભાકર ત્યાં આવી ચઢ્યો ... એના મામુ જોતા જ ચમકી ... ખુરશીમાં બેસાડી તે બોલી ' શુ થયુ છે? ... '

' ... થયુ ... ' ... બોલી ઊઠ્યો ' ... તમ જાણો ... ... તમને ... ગામના ... ।

ભદ્રુ તો થોડી વારમાં જ આટલા પર જ નિદ્રાવશ થઇ ગયો. છોકરાએ એને અંદર ઉચકી જઈ પથારીમા સુવાડ્યો. સૂર્ય નમતો થયો ત્યા આનંદીએ પ્રભાકરને પાછો આવતો દીઠો.

એને જોઇ આનંદી તો આભી જ બની ગઇ. પરિશ્રમ ને નિશ્ચયની પ્રતિમા સમો એ અડગ ઉભો હતો. તે નજીક આવ્યો "આનંદી! હુ ફરી આવ્યો છુ? હવે પણ નહિ આવો?"

ઝડપથી ખંડમા જઇ આનંદી શાલ લઇ આવી. "ચાલો!" શરીરે વીટાળી તેણે પ્રભાકરને ઇસારો કર્યો.

"તમે આવો છો તેની કોઈને ખબર તો આપો. આમ ઉઘાડા પગે આવશો? રસ્તો ખરાબ છે, હોં!"

આનંદીએ ઉત્તર જ દીધો નહિ. તે તો સડસડાટ પગથિયા ઉતરી આગળ ચાલવા માંડી. પ્રભાકર પણ ઉઠી તેની પાછળ ગયો. થોડાંક પગલાં ઝડપથી આગળ વધી તે કહેવા લાગી. "તમે મને દયાની દેવી ગણતા હો તો તમે ભૂલ ખાઓ છો એમ મારે કહેવુ પડશે. તમારા કહેવાથી જ હુ આવવા તૈયાર થઇ છું. શત્રૂના નામ પર ધીટકાર વરસાવવા જૂના વખતમાં લોકો શત્રૂના દ્વાર આગળ પ્રાણ પાથરતા. તમે પણ મને એવુ જ કરાવવા તૈયાર થયા છો."

આ શુ હતુ ? પણ એક માણસ નામે નીચાવ પડના હતા માન એવુ ન ન જ શુ તુ હતુ એક જુવાન તેની બાજુમા ઊભો હતો પ્રભાત ને જોઈ તે ઉ ! મહાર ગયા એમના અંગમા પ્રણાન નસન ઉપાડ્યા પ્રભાત નીચા વળી નમ ચો પૂણાન ! આનદી આવ્યા કે

પ્રણાન ની નજર પડતા જ માનની નજ મા ચાઈ તે નજર મેરી એટલે તે નીચેની તેવા લાગ્યા હુ મરી જાઉં લાગ પાછેના તમને કે ના અન્યાયની મને ક્ષમા ગે

તાન નાનચોળ મની ઘેનુ એનુ ન નમ ગી જોઈ આનદીની આખમા આસુ ઊભરાયા પૂણાન તો ! ઝૂ ઘણુ એની અવસ્થા ની સ્થિતિ પણ આસુ આયા વિના ન રહેત ઉ નામ ને મા ર્થની એના તે પ્રતિમા હતા એની સાજે મા ગા ? ઉગતા સૂર્ય સમાન એ ન ન એ નાગ ખૂબીખૂબ્યા અત્વાગુ માટે તે આનુ નિસ્તેજ !

મને આગની ય ક્ષમા આપી શ ના ઝેનદિ ! પ્રાણન ફરી નમ ના મે મે ય જાણી અન્યાય યો હતો એન ના મન ક્ષમા આપના નહેલા જ વિ ાક થઈ ગઈ

મોટા મ તે ક્રેક ક્રેક પ્રભા ? મેઝ હતો એના વિના ઉત્પાત મચી રહ્યો હતો આનદીના નયનમા ઊભરાતા આસુ એને કન સમા ખૂચતા પ્રણાન એતો પ્રેમ હતો મે મ પ તુ આનદીને મોલાવવા એને જ શુ નામ મા ચો ! બનુ જાણતા ના એ ભટે જ ગયો નહોતો ? એના આગમન પછી ના આ મે જણ એ હતા પડી ગેરસમજ ઊભી થવા પામી પણ સ્ત્રી પોતાના નયનને કે જ વિચારી હો ખરી ? પણ એને ઇા રડવાનો ો હ ! એને મન આનદી જીવન મર્ગત્વ હતા પણ આનદીએ એને એ મિત્રથી વધુ કદી યે માન્યો હતો ?

અર્ધો કલાક પછી પ્રભાકર નજીક આવ્યો. "અંધારૂં થઈ ગયું છે તમારે પાછા જવુ જોઇએ." તે બોલ્યો.

પૂર્ણાનંદે નિશ્વાસ નાંખી આંખો બંધ કરી. આનંદી ઉભી થઈ પ્રભાકરને અનુસરી એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના બંને ખંડ બહાર નીકળ્યાં. મુગાં મુગાં જ બંને આગળ વધ્યાં. આનંદીનુ ઘર જણાતાં જ તે બોલી. "એમની તબીયતની ખબર આપતા રહેજો."

"જરૂર" તેણે ઉત્તર દીધો, "કાલે સાંજે તમને લેવા આવીશ."

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પ્રેરણા

જીવન ઈતિહાસની શરૂઆતથી જ કર્મ વહેંચણી જેવું કાંઇક હશે જ. મનુષ્યો જગતમાં ઘૂમતા હશે ને સ્ત્રીઓ ઘેર વાટ જોતી બેસી રહેતી હશે પરંતુ પુરાણી મહિલાઓને અર્વાચીન વનિતાઓ કરતાં એક લાભ વધારે હશે. દૂર દૂરથી એ પોતાના પતિને પાછાં વળતાં જોઇ શકતી હશે. મકાનોના ગજ એના દૃષ્ટિપથની આડે નહિ આવતા હોય.

આનંદી મકાનના આંગણામાં આંટા મારી રહી હતી. સંધ્યા કાળ થવા આવ્યો હતો. સુલોચનાની બીમારીને લીધે થોડા દિવસથી તે બહાર ફરવા નીકળી શકતી નહોતી. પરંતુ બહાર જવાની જરૂર પડે તેવું પણ નહોતુ ઘેર બેઠે બેઠે ત્યાં ચોકખી હવાની ખોટ પડે તેમ નહોતુ. વળી આ બંગલામાં તો બીજી પણ સગવડ હતી એક વિશાળ ક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં તે બાંધવામાં આવ્યો હતો. માઇલોના માઇલો સુધી ખુલ્લુ મેદાન હોવાથી દૃષ્ટિપથની આડે આવનાર કાંઇ જ નહોતુ.

એટલે પ્રભા ? ચંદો જ તે ! ન છના આનંદી એનું આ મન ઢળી જતી તેના આંગણામાં આગ માગતી વ્યક્તિને એ પણ ની પિછાની નેતો વિશેષી ભાવનાઓ એ એ ગૂંચવાઇ ગયો તેનો 'પ્રભાનના પ્રભુ જાણવા આનંદી આટની મવી આતુર મ ગતી ? ' આવા પ્રશ્ન ઊતી પરંતુ એમ એહ પગલાં ઊન નેમ નરેના ' મહેશને બદલે એ મહેશચાહની જ વાટ જોતી હોય એવું ? મ ન મને ' ? હ પ્રતિપ્રશ્ન પ છનો ।

નછૂ આવતા જ તે પ્રથમ બોલ્યો આજે પ્રભાને મહેશ ડી. છે

એમની પાસે ? પણ છે ' ન પૂછતી ' પેના । ત? આન છે ? ' એમને । તની ઝાઝી જરૂર નથી પ્રભા ? ડહેલો, મારી માગણી ને મ ઠ આરામ અત્યારે વધારે અગત્યના છે પરંતુ એ આના ગામડામાં મળી આવવા મક્કેન છે ઠ ના ? જે તબિયત સુધરતી જશે તો થો । જ દિવસોમાં એને મુસાફ મોકલી આપીશું

પછી તેઓ વાત કરતી રહ્યા પ્રભાકરને નઇ હતું ? હું પરંતુ એ વાત એના દિલનાથી ગહાર પડી ન તી નહિ આનંદી એવી બેપરવા રહેતી કે જાણે તમામ આનંદજીવનમાંની એનો ? મ સુકાઇ ગયો ન હોય એમ લાગતું જાણે એને ઠાઇ જ સમજવાનું ? કહેવાનું રહ્યું જ નહોતું ।

થોડી વાર પછી પ્રભાકર બોલ્યો મારે ઠાઇ હતું છે ? પરંતુ તમને ? વું લાગશે તે મને સમજાતું નથી '

આનંદીએ આતુરતાથી ઊંચું જોયું પેના જગનમાં તમે શું હતું હતું એ તમે ભૂલી ગયા નહિ જ હો એ વાત ની ઉચ્ચારવાની જ ? ની એ વિષે મારે તમને ઇ. હેતું કે એવી જ એ વાત ! તમને યા ગતું ? તે વિષ તમે એ વાત મો ? ની નહોતી ના પણ એ વાત ? પર માગ્યાં

શક્યો હતો. સામાન્ય મૈત્રી કરતા કાંઈ પણ વધારે માટે હુ તેથી આશા રાખી ન શકુ એમ તમે મને સમજાવ્યું હતુ. હું કબુલ થયો હતો. પરંતુ મને તેથી સતોષ થયો હતો એમ નહિ. તમે સ્વેચ્છાએ મને જે આપવા માગતા હતાં તેમાનું કશું પણ હુ ઉવેખી શકુ તેમ નહોતો, તેથી જ."

તે આશાવાદી નજરે તેના તરફ જોઇ રહ્યો. એ કાઇ કહેશે એમ તે માનતો. પરતુ આનંદી કાઇ જ બોલી નહિ.

"પરંતુ ખોટી રીતે મે તમારી મૈત્રી સાધી છે." તેણે આગળ ચલાવ્યું "જે ભાવનાને તમે મક્કમતાથી ઉવેખી હતી તે એ દિવસની જ મારામા મોજુદ હતી. હું કદી પણ તેની આડે આવ્યો નથી. હુ તમને ચાહતો હતો. છતાં ય તમારી મૈત્રીથી મને સતોષ મળશે એમ મેં માન્યુ હતુ. પરતુ હવે મને મારી ભૂલ જણાઈ છે. એમ સતોપ માનવો મારે માટે અશક્ય છે. હુ તમારી પાસે શું માગુ છુ, તે તમે સારી રીતે સમજી શકો છો. કહો, કહો, મારી માગણી સ્વીકારશો?"

આનંદીએ ઉંચુ જોયુ સધ્યાના પ્રકાશમા એનુ વદન ખૂબ જ ફીકકુ પડી ગયેલુ જણાયુ. એનો સ્વર આસુથી રૂધાઈ ગયો હતો 'એટલે અત્યાર સુધી તમે ઢોગ જ કરેલો ને?' તેણે પછ્યું, "તમે મારા મિત્ર નહોતા જ ને?"

"કદાચ તમારી ધારણા સાચી હશે." તેણે ઉત્તર દીધો. "માત્ર મિત્ર તરીકે જ મે તમારી સાથે સબધ નથી જ રાખ્યો. એક વાર તમે તમને દેવી ન ગણવા સૂચના કરી હતી. મે તમને કદી પણ દેવી માન્યાં નથી. મારે મન તમે સદા સ્ત્રી જ રહ્યાં છો. પ્રથમથી જ ભૂખ્યો માનવી તમારા તરફ હાથ લંબાવી રહ્યો છે. તે પાસે આવ્યો. એનો હાથ તેણે પોતાના હાથમાં લીધો.

એક ઠડી કપારી આનદીના દિલમાથી પસાર થઈ ગઈ. "એ નહિ બને" તે બબડી. પ્રભાકરે તેનો હાથ મૂકી દીધો. ઘડીભર

અના ન ન આમુ તે જોઇ લો એના મુખમડળ પરથી તમામ લાલી ઉડી ગયુ હતુ અને ઉત્તરે તે બોલ્યો આજની આપણી મજીનો અત આવે છે તમારી ક્ષમા માગવી કે મ તેની મને ખબર નથી પરતુ તમને ખોટુ લાગ્યું છે ત ગલા મારી જાતે નથી દુખી થયો છુ શિક્ષાયા ની ખાતર ફિકર લેવાની પણ દરકાર નથી આજની આપણે મળવાનુ નહિ બને

આનદી જમીન પર બેસી ગઇ તેણે પોતાનુ અન્ત-હથેળીમા છુપાવી રોતુ ત રડી પડી પ્રભાકર તેની પાસે આવ્યો ' આમ આનદ શુ કેમ કરો છો ' તે બોલ્યો ' તમા તો ઉત્સવ પ્રસગનો મ ખેચવા જ એ તમા મિત્ર નલિનો તો મારા માટે તમા આસુ વેરા પાડવાના ' માનવજીવન દુખથી ભરપુર હોય છે પરતુ તમ માનવતાથી પર જો એટલ એ દુખથી અલગ હો પરતુ તમને આમ રડતા મને નહિ જોઇ શકુ '

આનદીએ આસુ લૂછી નાખ્યા ફરીથી તમને ક્યારે નહિ મળાય ? તેણે પૂછ્યુ

મને તો મળશ ?' તેણે ઉત્તર દીધો ' તો ગાજનો વનવાસી છુ એટલે પુનર્મિલનનો પ્રસગ આપડ પણ ખબર પરતુ હવ તમને ગોતતો નહિ જ આવુ લાગ જાણે કે અહીં મનરદનિવારણ માટે આવ્યો છુ સત્ય કહી ત તે છે કે તમારે માટ આવ્યો છુ બસ તમે મારી સાથ બહુ ચાલી આવ્યા અબાર થવા આવ્યુ છે તમારે પાછા જવુ જ જોઇએ '

તે ગામડા તરફ વળ્યો આનદી તરફ તેણે દ્રષ્ટિપાત કર્યો પણ ન કર્યો આનદી ત્યા ને ત્યા બેસી જ રહી તેની નજર નિરાશ થતા ગ્રહચર ઉપર જ ફરી રહી અધકાર જામતો ગયો તેની આકૃતિ અધકારમા અદૃશ્ય થઇ તે દેખાતો બધ થયો

કમળા તો આનદી માટે શોધાશોધ કરી રહી હતી ગામમાં આનદીને ફરવા જતા દીઠી હતી પરતુ મિત્રએ તો કમળાને

ગાંઠી કરી મૂકી હતી એટલે તેને લઈ કમળા આગળ વધી. એને આનંદીની વાતમાં સમજ પડતી નહિ. આનંદીને જોતાં જ તે ગાજી ઉઠી "આવી તાઢમા અહી બેઠી બેઠી શું કરે છે? શરદી નહિ લાગે?"

આનંદી બોલી જ નહિ. કમળાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. કમળા નીચી વળી ' ઓ બાપ! આમ ખેતરમા બેઠાં બેઠાં રડો છો શું કામ?" તેની મુઝવણનો પાર રહ્યો નહિ. "શું થયું છે? કાંઇ માઠા સમાચાર સાંભળ્યા? મોટાભાઈ તો સારા છે ને?"

આનંદીએ માત્ર માથું ધુણાવ્યુ. તે ઉભી થઇ. બિંદુને ઉચકી ઘર તરફ ચાલી. કમળા મૂઢ બની પાછળ ગઇ.

ઘેર પહોચ્યા પછી પણ કમળાએ આનંદીને પૂછયા જ કર્યું સંતોષકારક જવાબ નહિ મળવાથી તે છેડાઇ પડી "દુઃખ ન હોય તે હાથે કરી દુખી થાય છે." જતાં જતાં તે બોલી, "કશું નથી તો આમ રડો છો શું કામ?'

આનંદીના મગજમા કમળાના વચનોના પડછંદ પડયા. એને શું દુઃખ હતું? ઉગતી જુવાનીમા એ સ્નેહ પાછળ દિવાની બની હતી. હવે સ્નેહ ભિક્ષા માગવા આવ્યો ત્યારે તેણે મો મરડયું. એના ચિત્તે સાચો જવાબ દીધો. પ્રણયપુષ્પો ગૂંથવાની હવે તેનામા હિંમત નહોતી. પ્રણયપાશ ગળાફાંસો ક્યારે થઈ પડશે એ શંકાથી તે વિમાસતી. છતા તે રડતી શુ કામ? એને ખબર નહોતી.

દિવસ પર દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. સુલોચનાની તબીયત સુધરી. બધું પ્રથમની માફક ચાલવા લાગ્યુ. કમળા કેટલીક વાર આનંદી માટે ચિંતાતુર બનતી. પરંતુ તે બોલતી નહિ. અર્થી કાંઇ જ અર્થ સરવાનો નથી, એમ તે સારી રીતે જાણતી. "આનંદી! તુ સુકાય છે કેમ?" એકવાર સુલોચનાએ પૂછ્યું. "ગજા ઉપરાંત મથતી હશે. સાંજે ફરવા કેમ નથી જતી?' આનંદીએ ગમે તે બહાનુ કાઢયું. કમળા મોં મરડી બહાર ગઇ.

આજે વાત એટલી આનંદી પોતાના મનમાં મેમી ગયેલી ગઈ પૂર્ણ તો હતી તાર વાર છે

એ વાત તે એમ મી ત્ની ના ઝો ગયે આવી મમ આપી ' ગઈ આવ્યુ કે તમને મળવા આવે કે

એનુ હેતુ ધન્ની C હું મળ્યમ ન બોલી પણ હતી નહિ 'ત્વ મળ્યુ ગ્ન ને ? હમણાએ રોણા મારો મને મળી ન મળ્ય કે હત ગ્ન ના પણ નાર નહિ વાર

આનંદી C1 મહાર બોરવા ૫૨ આવી માગણ ને તેના ન એને ભાગી જ્વાનુ મન થયુ પણ સુજાનદની ન ૨ હતી, એટલે તેને બોલ્યા વિના રહેવાન્ ન હોતા એણે ખૂબી ન આગળી ગઈ એ ગ્ન પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ.

શિષ્ટાચારની નઈ ન ગ્ન નથી ફુર્જન માલ્યા 'મ ઘ્યાગને વાર ન હ લ્યો નથી. તમારા સાએ મને જોયા પા ને બોલ્યા વિના ન આ ગ્ન જ્યા ગ્યા એથી મા ! જ્યા તમને વારન ઈ નથી ન

આનંદી ાન ને એમ ધારી ન શક્યા પણ તે બોલી નહિ એટલ તેણે આગળ કહેવા માન્ડ્યુ હ મ આ પો છ ને આવા સ્વાગત ના ન હ મ C ા ગ્યો હ એ ગ્ન તમને અ ર થવુ હશે પરંતુ તમેન મને એમ ગ્વા હિમત આપી છે હ મ મ પધાર્યા એ ર ગ્યો હતા તમારા આસુએ ન ને મઝ્જન કરી બેટ્ને ઝરન નમારે થ પે ર ા માત્ર તો એમા હાથ વિભિન્ના ગ્ન્મા ર '

તમે ગ્મા ા ના ગ ા ન માને પણ નથી એ તમે જવા ગ્ન માનદી મારી C1 એમની આજ્ઞા વિરુદ્ધ ગઈની ન પણ ન ગ્વાર.

આ સ્વપ્ગ વચનથી સુજાન પુર વજ્રપાત થયો. પરંતુ એમ ને હતા ર થાર તેમ નહોતો એ હ સારી પે સમજ્ રહ

તે બોલ્યો, 'મારા એ હક્કો મે હાથે કરીને જ ગુમાવ્યા છે. પરંતુ એનુ કાંઇ જ પ્રાયશ્ચિત નથી ? તમે મારી વાત નહિ માનો. ન માનો એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. પરંતુ હવે હુ પહેલાંનો પૂર્ણાનંદ નથી. હવે તો હુ અગ્નિમાં કસાઈ બહાર પડયો છુ. મારાથી કાંઈ પણ પ્રાયશ્ચિત થઈ શકતુ હોય તો હુ તે કરવા તૈયાર છું."

"મને ખબર નથી ?" આનંદીએ ઉત્તર દીધો "ગયેલી તક ફરી સાંપડતી નથી. સ્વેચ્છાએ તો ન જ મળે. પ્રભુ પાછી વાળે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે. પણ હવે મારે જવુ જોઇએ. બા બોલાવે છે."

જેણે આખા કુટુબને શરમ ને દુખના અંધારા કુવામા ધકેલી દીધા હતા એ માણસ સાથે વાત કરવા માટે સુલોચનાએ આનંદીના સારી પેઠે ઉધડા લીધા. આનંદી મનમાં તો બધુ સમજતી પણ એની પાસે કશો જવાબ નહોતો. પ્રભાકરની ખબર પૂછવાની રહી ગઇ તે માટે પણ હવે તે અકળાઇ રહી હતી.

શિશિરના ધુમસ વિખરાયાં. વસંતે સૃષ્ટિને નવપલ્લવિત કરી. આનંદીની તબિયત લથડી હતી. બધા એની સેવામા પ્રવૃત્ત થયાં પરંતુ રોગ જાણ્યા વિના ઉપાય શો થાય ? સુલોચના તો એને રોજ સાંજે બિંદુ સાથે ફરવા જવાનુ કહ્યા જ કરતી.

એક દિવસ થોડુ ચાલી તે રામાને કહેવા લાગી. "ચાલ, પેલા ગામ તરફ જઇએ" પરંતુ બિંદુને માર્ગમા જ એક ગોઠિયો મળી ગયો એટલે ત્યાંથી ચસકવાની જ તેણે તો ના પાડી. "ઠીક તુ અહીં રમજે." આનંદી બોલી, "હુ થોડુ ફરી આવી પહોચું છુ. તે આગળ વધી

ઉજ્જડ ગામ એની નજરે પડયુ. તે નિર્જન ને વેરાન લાગતુ. છતાં ય એ તદ્દન ઉજ્જડ નહોતુ એમ તે જાણતી. પરંતુ એ કોને ગોધવા ત્યાં આવી હતી ? અજાણી વ્યક્તિઓ આમ તેમ ઘૂમતી. એના તરફ જોઈ રહેતી. એનુ હૈયુ અકલિત ભયકલ્પનાઓ ધબકતુ.

તે પેલી શાળાના મકાન આગળ આવી પહોંચી અત્યારે ત્યાં કોઈ જ નહોતુ અને કોઈ દીવો પણ નહોતો બાગી માગ્યા ગયા હતા તે તેને ગોવી ગી . તી / ન શા માટે ત્યા આવી હતી / મેન િન પશ્ચાત્તાપે ઘેરાઈ ગયુ અશ્રુની ગોનુ . યુ સાથ ગયુ પરંતુ એ તો પ્રભુ જ અની ક્ષમાપ્રાર્થના સાભળતો મનુષ્ય કે સાભળવા ત્યા હાજર નહોતો

જગત નિદ્રિત ર . ગાઢ ચૂ ચુ હતુ સમત કર મટા મા પાણી ગ . તી સુ . િત ગમી મ મ લહરીએ સાથ વો હને હ િવાળા ક્ષેત્ર નવનો . િઊન ગા ચોમેર નપ નિત શ્રિ માનવદૃષ્ટિો આચ્છાદિત ગ્તા

પરંતુ અત્યા એ તે વની ઙ ર ના ત્યા કોઈ નહોતુ . . . ની જ નામા પ . ે યુવાનવનો ગ . ગોરી વગત ત અત્યા ત્રિભુવન મન્યા . તા આનદીના ગુ . . વ પ્રતિબિંબ ચોમ પ ુ પ ગાતુ વગત નો જ્યા ઉ ાનગીત . ગ્યા હતા એ ન સાવના આ માના આન જ મભળાતા

બિ . ોના એ મોટા ગગાએ આનદોો રંગી લીધી મા . દી પ્રેમની વાતો સાભળવા લાગી પ્રેમના ખનો પાર નહોતા . . તુ પણ સાને . મા , . જ નહોતુ એ ઘર . પ્રાન્વી સ્વુ મન ન હતુ

ઘેર બિંદુ . ન્યા ના . આ એ . વુની નાવ જોઈ મા તુ . ાની વાની ? તો પ્રશ્ન

બીચ્ચાગી તા/ થથરતી હતી એ જોઈ એ નાથી મનને તે આપી . ની " તેની માતાએ પુત્રીને ગ ન ઉત્ત દીવા આનગ અ ર જઈ પોતાની સુવાન ગાન ઠઈ આવી લે તે મોતી ન નામા મો તારી ાાન આપ "

માદીની આશ્ચર્યચકિત બની ત્યા નની . . લઈ જૂતી સાનગી આપી વિ . ય થયા

આનંદી એ શાલને બરાબર ઓળખતી હતી. એ પ્રભાકરની શાલ હતી. ઘણી યે વાર એ શાલ દ્વારા જ દૂરથી એણે પ્રભાકરને પીછાન્યા હતા. વળી એક ખૂણા પર રેશમી દોરાથી એનું નામ પણ ગૂંથેલુ હતુ. હજી પણ એ ત્યાં મોજુદ હતુ. એ શાલ સાથે આનંદી ઘેર પાછી ફરી.

બંગલા નજીકના વૃક્ષ પર કોયલ ટહૂકાર કરવા લાગી " જા. બેનને બોલાવી લાવ તો." સુલોચનાએ બિંદુને કહ્યુ, " એને કોયલ બહુ જ ગમે છે."

બિંદુ બેનને બોલાવવા ગયો એના ખંડનુ દ્વાર બંધ હતુ. ધીમેથી થોડુક બારણુ ઉઘાડી બિંદુએ ડોકીયુ કર્યું. એની બેન પેલી જૂની શાલમાં મોં ઘાલી જમીન પર પડી હતી. તે એની બાને વાત કરવા દોડ્યો.

સુલોચનાએ આવી આનંદીને જમીન પરથી ઉઠાડી " હાથે કરીને મરવા કેમ બેઠી છું ?" તેણે પૂછ્યુ, " મને તો તારા દિલની વાત કહે ? તારી ઓરમાન મા છુ. એવુ મેં તને કદી એ લાગવા દીધુ છે? બોલ. હું જરૂર બનતી મદદ કરીશ."

આનંદી કાંઈ જ બોલી નહિ. એને શું કહેવાનુ હતું ?

મુબાઈ પાછા ફર્યાં ત્યારે સૌ આનંદીને વીંટાઈ વળ્યાં. એની નરમ પ્રકૃતિની કોઈને ય માહિતી નહોતી. એટલે બધાં જ આભાં બની ગયા. " તારી બીમારીનું તો તેં કદી યે જણાવ્યુ જ નહોતુ " સુરેન્દ્રલાલે કહ્યુ, " તબીયત આવી કેમ કરી નાંખી ?"

આનંદીને યોગ્ય ઉત્તર જડ્યો જ નહિ. એની બાએ આડી અવળી ઘણી યે વાતો કરી પરંતુ તેથી કશું જ સ્પષ્ટ થયુ નહિ.

એક બપોરે સરોજે આનંદીને એકલી પકડી. ' બા કહે છે કે પૂર્ણાનંદ ત્યા આવ્યા હતા કેવા નઠોર ! એ છેક આપણે ઘેર આવ્યા'તા ?"

" હા ! ' આનંદીએ ટુંકામા જ પતાવ્યુ.

" પ્રભાકરભાઇ ક્યાં છે ?" સરોજે પૂછ્યુ.

'મને ખબર નથી' આનંદીએ ઉત્તર દીધો. મહારાજને એથી સંતોષ ન થયો. 'દી દ્વાર ફરી આવ્યા હો' તબીઅત બગાડી નાખી ને હવે ઊભ પણ દુખી થવા બેઠી જણાય છે. એનો બિંદુ જગ દીન થયો છે માની તમે ગવ તો ફરતા તેથી પણ ખબર થઈ આવ્યા.

મહારાજને શાંત કરતા આનંદીને ખૂબ મથવું પડ્યું. સુશીલાને બિંદુએ રોકી રાખી હતી એટલે તે મોડી બેનની ખબર કાઢવા આવી નાની નણંદી. "આટલી વાર ક્યાં ભરાઈ પેઠા'તા?" ગાડીમાંથી ઉતરતા જ બિંદુએ સુશીલાની ઝાટકણી કાઢવા માંડી હતી. છતાં ય સુશીલા એને એટલી બધી ગમતી કે લાંબા વખત સુધી એનો ખોળો જ તેણે ખાલી કર્યો નહિ. સુંદર ત્યાં આવી આનંદી માથે આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. એમના આગમનથી આનંદ પ્રદર્શિત કરવાનું એને ઠીક લાગ્યું નહિ છતાં ય એનો ઉલ્લાસ છુપાયો છુપાઈ શક્યો નહિ.

મુસાફરીના શ્રમની પીંજરામાં પૂરાઈ રહેલું વો. દિવસ તો આનંદીને ઠીક લાગ્યું. આખો દિવસ માણસોની ભરતી રહેતી એટલે એ નાં બેસી વિચાર કરવાની પણ તેને ફુરસદ મળતી નહિ. ચોમેર ફરતા મનનો કલ્પનાને આશ્રયે જ ઉત્તેજિત કરી રાખતા પોતાના બગલાને ફરતું નિશાળ મકાન એના વિના ખિન્નતા ભરતું. બાળના મૃત્યુ પછી એનું ક્રીડાભુવન જેમ માતાને ખાવા ધાય તેવો જ કંઈ અનુભવ આનંદીને થતો. એટલે એ નિશાળ મકાન અદૃશ્ય થતાં એને જગ નીરસ વળી નાગરી વાતાવરણનો ગંજાવર ભાર એના હૈયા પર પણ એવો જણાયો કે એની પીડા પણ વડીલના સિસકારે પડી. બહારનાની નજરે એ પ્રથમની જ આનંદી થઈ રહી. માત્ર એના વદનની ફીકાશ જ એની આંતરવેદના કહી આપતી.

પરંતુ એવું કંઈ રાજ ઓછું નભે છે? એની આંતરપીડા

બહાર પડવા હવાતિયા મારતી. આનંદીના હૈયાની હોળી રોજ પ્રજ્વલિત રહેતી. એટલે એ કયાં સુધી છુપાઈ રહે? પરંતુ એ વેદના બહાર પાડીને જગતમાં એ જીવે પણ શી રીતે? આસુભીની આંખે કોઈ સમાજમાં ફરી શકાય છે? પગલે પગલું સંભાળીને મૂકવાની ફરજ પડે ત્યાં ઉઘાડેછોગ રડી શકાય છે?

પરંતુ એની સહનશીલતા એ ધારતી એટલી અભેદ્ય નહોતી. એને પકડાઈ જવાની ભીતિ લાગવા માંડી. બીજાની વાતો એ સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળી શકતી નહિ. ભાઈ એનો સાથે આકળી થઈ તે એકદમ રડવા લાગી જતી. ઘડી ભર બધાને આભા બનાવી મૂકતી. અત્યાર સુધી ઘવાયલા ગુમાનનું કવચ એનું રક્ષણ કરતું. હવે એ કયાં ય સરી ગયું તેની સમજ તેને પડી નહિ. નજીવી બાબતો પણ હવે એને ખૂબ જ દુઃખ દેવા લાગી. એની આવી દશા શાથી થઈ?

કમળા પોતાને ઘેર પાછી જવા તલપાપડ થઈ રહી હતી. કોઈ અજાણ્યા કારણથી એને એમ જ થઈ ગયું હતું કે એ પાછી જશે તો એનો પસ્તાતો પતિ એનો જરૂર સ્વીકાર કરશે ને અસલ સ્થિતિએ મૂકી દેશે. સુરેન્દ્રલાલને મોં બતાવવું નહોતું તેથી જ તે મુંબાઈ પોતાની કમનસિબ પત્નીને તેડવા આવતો નહિ. આનંદી એ વાત માનતી નહિ છતાં ય એ કમભાગી પ્રમદાની શ્રદ્ધા ડગાવવાની એનામાં હિંમત નહોતી એકલવાયી એ જીવી પણ શી રીતે શકે? અત્યાર સુધી એ વનલતા માફક વીંટાઈ જીવવાને જ ટેવાયલી હતી બીજાના અસ્તિત્વમાં જ એનું જીવન શમાઈ જતું. આશ્રમ છોડી એ પૃથ્વી પર પડે તો આધારવિહોણી તે જીવી શકે તેમ નહોતું. અમરવેલની માફક જમીન પર કયાંયથી પણ એને પોષણ મળે તેમ નહોતું.

એક દિવસે કમળાનો પતિ એકાએક મુંબાઈ આવી ચડ્યો. સુરેન્દ્રલાલનું કુટુંબ તો એમને જોતાં જ આશ્ચર્યચકિત બની ગયું. સુરેન્દ્રલાલ એને નીચે બેસાડી વાત કરવા ઉપર આવ્યા.

એ સાંભળી કમળાએ તો ગુસ્સામાં આવી જઇ સુલોચનાના પગ પાસે ભાર નાખી ત્યાંથી ખસી ગયા. તમને જવા દઉં સાંભળ્યો કમળાને રડતી જોઇ સુલોચનાએ પૂછ્યું ... માન માગ ગડે ... નથી તારી વાતમાં અમે માન માગીએ એ દી ન જોનાર ... ના ઠાઠ માળ નથી

ધીમે ધીમે રંગમાં મધાઓ ખબર પડી ... ને જ વિધવની ચર્ચાએ ચઢયા ... મોટનું મનું ગ્નાતી ની ... મોની C ચો ... એ ગીધી ગીતે ગાનાના યના ... તો મને ... ની ... ઠ્ઠા ભાગમાં ... એમને વિ ... ડી C

મેમ મેમ ... મનોજે એો મડા ... 'ગવાના તાર ડહાપણ ડા વિના ન ચાન ... ડી વાતની ખબ ... નો મળે નહિ ... આ સાથું મા ... મે ... હવે તમો ડોશીમા' મુ ... માનું ... છું, ' મારે પણ તમને મે નાન શીખવી પડશે મુખ્ય માણસમાં પણ ઘણી વાર ડહાપણ આવે છે સમજ્યા!'

અને કમળા ... પડી એના પતિને મળવા તૈયાર થઇ સુરેન્દ્રનાથ એને દિવાનખાનામાં મૂકી જતા રહ્યા. કમળા ગઇ એટલે સુનીના મોં ... જાન ... લાગી 'ચાલ ન ગમોડામાંથી આપણે પણ સાંભળીએ

... હવે એવા ટાયના સાંભળવાની આપણને ... નથી ' મનોજે તેને ધમકાવી ...

પરંતુ સુનીલા નીચે ગઇ એટલે તેનાથી પણ ... ગયા વિના રહેવાયું નહિ. આ દીને આ નાટથી ડીક મઝા પડી ... ગાળે પત્નીને મનાવવા આવેલા પતિરાજની વાતો સાંભળવા બધે ... સ્ત્રીઓ ખૂબ જ આતુર બની. છૂપી વાત જાણવા મનુષ્ય હંમેશાં આતુર રહે છે ત્યાં આવું નાટક ભજવાતું હોય ત્યારે તો ... જ શાનું રહે?

થોડી જ વારમાં ... ગીઓ ... હસતી ... ભારી " ... નું

શાનું આવે છે ?" આનંદીએ બંનેને અડાવી, "એ લોકો સાંભળે તો કેવું લાગે ?" સરોજ જમીન પર બેસી ગઇ. સાડીનો ડુચો વાળી મોં બંધ કર્યું. સુશીલા પરાણે ગંભીર બની કહેવા લાગી. "ઓ બેન ! તમે કેમ ન આવ્યાં ? ખરૂં ફારસ થયું. કમળા બેનના વર તો એમને લાંબુ ભાષણ મારવા મંડી પડયા છે. સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય સમજાવવા બેઠા છે. એવા ડાહ્યા ડમરા હતા તો એ સ્ત્રી પરણ્યા શું કરવા ? નવીનો મોહ ઉતરી ગયો હશે. એટલે જુનીને શોધવા નીકળ્યા જણાય છે."

એ જ દિવસે કમળાએ એના પતિ સાથે વિદાય થવાનો નિર્ણય કર્યો. એક ખૂણામાંથી આનંદીએ પણ કમળાના વરને જોઇ લીધા. ભૂતકાળમાં વરરાજા તરીકે પધારનાર વ્યક્તિ જ એ હતી એ માનવું પણ મુશ્કેલ હતું. ફુલપાંદડી ખરી પડતાં છૂપાયલા કાંટા જ બહાર નીકળી આવી જોનારની આંખોમાં ભોંકાય છે !

કમળાને તૈયાર થતી જોઈ આનંદીને પણ જવાનો વિચાર થઇ આવ્યો. પ્રથમ તો એણે મન વાર્યું. પરંતુ છેવટે રહેવાયુ નહિ એટલે તે પિતા પાસે જઈ કહેવા લાગી. "બાપુજી ! મને પણ કમળા બેન સાથે જવા દો ને ! રસ્તામાં જ દાદાજીનું ગામ આવે છે. એ કોઇને સ્ટેશન પર મોકલશે. તાર કરી દો ને."

આ વાત ગળે ઉતરે તેવી નહોતી. પરંતુ પુત્રીનું પડી ગયેલું મુખમંડળ જોઇ સુરેન્દ્રલાલથી ના પડાઇ નહિ 'કમલા સાથે જવાની કાંઇ જ જરૂર નથી. એના વર સાથે તને મોકલવાની મારી જરાય ઇચ્છા નથી. તારે જવું હોય તો થોડા દિવસ પછી જજે. સુંદર તને મૂકી આવશે."

તુરત જ આનંદી સુંદરને શોધવા દોડી સુંદરે પ્રથમ તો સાફ ના પાડી. પરંતુ આનંદીને તો તે જ દિવસે જવાની તાલાવેલી લાગી. કદાચ પછી મન બદલાઇ જાય. એની ધુન આમ કોઇને ય સમજાતી

નહિ. તે ક્યારે શું કરશે તેની કોઈને ખબર નહોતી પરંતુ એ મુંબાઈ રહે તો વધારે જડ બની જવાનો ચોક્કસ સંભવ હતો.

કેસર સુંદરીએ જાણી પટાવી આનંદીએ હા પડાવી સુરેન્દ્રનાથને તો આટલી બધી ઉતાવળનું કારણ જ સમજાયું નહિ પરંતુ તેમણે વાંધો ન લીધો. આનંદી પેટી ગોઠવવા લાગી એટલે તેની બહેનો ગંભીર બની ત્યાં આવી, "કેમ?" આનંદીએ ઊંચું જોયું, "આમ આવા કેમ બની ગયા છો?"

"કમળાબેનના વર પાછળ તમે પણ આમ ઘેલા કેમ બની ગયા છો એ અમને ગમતું નથી" સુશીલા બોલી.

"અત્યારે ને અત્યારે જવાની એમ જરૂર પડી છે?" સરોજે પૂછ્યું, "ત્યાં કોણ તમારી વાટ જોઈ રહ્યું છે? તમારા સાસુજી તમારા વિના સુકાઈ જવાના નથી. ચાર વર્ષ એમ વાર ત્યાં જવાની શી જરૂર? મારું માનો તો ત્યાં જઈ તમે કશું જ ખાટવાના નથી."

આનંદી અવાર નવાર જવાની વાત કરતી એટલે તેના ભાઈ બહેનો એના પર ચીઢાતા. સાસરે જવાનું હોય તો તો જાણે ઠીક, બાકી પીયેર છોડી રખડવું જરાય સારું ન કહેવાય એમ તેમને લાગતું. આનંદી પણ એ સમજતી નહિ એમ નહિ પરંતુ આ વખતે મુંબાઈ છોડવાની પ્રેરણા કોઈ ગજબ હતી.

એ કમળા માટે જતી નહોતી તે બતાવવા બે જુદી જુદી ગાડીઓ મંગાવવામાં આવી. રૂપના સ્વપ્નોથી કમળા તો ખીલી ઊઠી હતી. 'આ પણ ઠીક છે' સુશીલાએ ટહુકો કર્યો. "કમળાબેન દાદાજીને ઘેર જાય છે ને રોજનું સાલ મોટી બેન પર આવી પડ્યું હોય તેમ જણાય છે."

બધાની સંમતિ વિદાય લઈ, સિદ્ધુને, નમસ્કાર કરી બંને બહેનો ગાડીએ ચડી ગાડીવાળાને ચાર આના બક્ષિસ આપી સુંદર દસ

છે, એવી તેને પ્રમાણા થઈ ગ ઈ હતી આનુભયા બાદ નિ ત એની તરફ પ્રયાણ ગી ગી હતી, એનો અગમ્ય ના તો એ નહિ હોય પરંતુ મુમાફરીને અંતે એનો હૃદયનાથ માપડને એવું ઈચ્છે એને કહ્યું નહોતું એવી આશા પણ એ શી રીતે રાખી શકે ? એવું પુનમિ લન ન થવાનું હોય છતા પણ એ ત્યા જવાની જ હતી એને માટે ભેખ લઈ ભટકનારને એમ મહેનાઈથી ગોતી કાઢવાનું મભવિત હતુ ?

ગગન આ ગુ કમળાની વિનય લઈ તે હતી પછી નાર મળી ગયો હતો એટલે એમને મામે લેવા આવનારની ખોટ નહોતી ચાના નિગત થઇ " મુકર ખો યો, અર્ધા નાકમા બીજ ગાડી આવે છે તેમા હું પાછો વગીન સાસુ રી આ પાટલી પર જગા આડો થઈશ '

ઉમાભાઇ દેમાઇએ પોતાના મુખ્ય મુનીમને સ્ટેશન પર તેમનું સ્વાગત કરવા મોકલ્યો હતો એને તો સુદરની વાત બીન વ ગળે ન ઉતરી એને મૂળીને એ ઘેર જાત તો દેસાઇ એની ધમકાવી જ નાખે આનદીએ પગળો મુ રને મનાયો ચોમેર ભિન્ન દષ્ટિ કરી મુ ર કમુન ચયો

પરંતુ બીજી જ મવારે તે પાછો નાવ્યો આનદી એને વિ ાય થઈ પોતાના ખડમા આની આટલા દિમતુ મર્વંયુ કાઢવાનુ એને મન થયુ પરંતુ ઝઝાતા વાને આગળી અડ ાડતા જેમ મનુષ્ય કરે છે તેમ એના વચાયેના આત્માને અનુનહી વિચારતા એને ડર લાગો ર તુ છેવટે મસ છપાવવાના એ મિથ્યા મારા હતા એ તેને મમજાયુ

તે જ દિવસે જમતી વખતે ઉનાભાઈ દેસાઇએ વાત છેડી " તુ એવે વખતે આવી છે કે તારે ક્યારે પાછા વળવુ પડશે તે કહી શકાય નહિ ટૂ મમયમા મારો યાત્રાએ જવા વિચાર છે અહીંથી નીકળવાને હવે ઝાઝા દિવસની વાર નથી આખી ડ ગી

આમ ને આમ સરી ગઇ. હવે પુણ્યોપાર્જન નહિ કરૂં તો પછી ક્યારે કરીશ ?"

"પણ હજી એકાદ મહિનો તો થશે ને ?" આનંદીએ પ્રશ્ન કર્યો "એટલુ તો મારાથી રહેવાશે."

પછીતના વિશાળ બગીચામાં એ કેટલીએ વાર ફરી આવી. એના એકાંતમાં વિક્ષેપ પાડનાર આ વેળા કોઇ નહોતું. વળી તે એ સ્થળે વધારે ટકતી પણ નહિ. અગાશીમાં રહી રહી તે રોજ સંધ્યા આરતી સાંભળતી. અવાર નવાર એની માસી બે ત્રણ બીજી વિધવાઓ સાથે મંદિરે જતી જણાતી. એની માસી તો પરમભક્ત બની ગઇ હતી. એમને તો એ શિલામૂર્તિ પવિત્ર પ્રભુનુ જીવંત સ્વરૂપ ભાસતી. એ રીતે પોતે પણ ભક્તિ–માર્ગે કેમ પ્રેરાઇ જતી નહિ એ માટે આનંદીને આશ્ચર્ય થતું. સર્વસ્વ અર્પણ કરી મનુષ્યો શી રીતે સંતોષ મેળવી શકતાં હશે ? પ્રાપ્તિની અખંડ ઝંખના એના આત્માને હરહંમેશ કોરી ખાતી હતી.

ત્યાં આવતા જ તેને ખબર પડી ચૂકી હતી કે પ્રભાકર ત્યાં નહોતો. વળી એ ક્યાં હતો તેની પણ ખબર મેળવી શકાય તેમ નહોતું. આમ એકલતામાં એના દિવસો વીતવા લાગ્યા. દેસાઇજી યાત્રાની તૈયારીમાં પડયા હતા. બધાંને એમ જ લાગતું કે આનંદી મુંબાઇ પાછી જશે. આનંદી પણ એ વિષે કશા જ નિર્ણય પર આવી શકી નહોતી. એ મુંબાઈ જઇને કરે પણ શું ? અહીં પણ એ શું કરતી હતી ?

એવામાં એક દિવસે કુવા પર હરિબા મળ્યાં. હરિબા પ્રથમ તો એને ઓળખી શક્યાં નહિ. પરંતુ આનંદીએ પ્રણામ કર્યાં ત્યારે તો તે આશ્ચર્યચકિત બની ગયાં. આ મુલાકાત એમને ગમી હોય તેવુ લાગ્યું નહિ. ઘડીભર બંને જણ મૌન રહ્યા. પછી સામાન્ય સભ્યતા ખાતર હરિબા બોલ્યાં, "ક્યારે આવી ? બેન !"

એકાદ મહિનો થયો હશે ' આનંદીએ ઉત્તર દીધો, ' મઝામા તો છો ને ?

'હા બેન !' હરિબા બોલ્યા 'અમારે તો રોજ મઝા જ છે ને ? બાકી એકનો એક બાળક ઘર છોડી રઝળ્યા કરે એને નિરાંત ક્યાંથી હોય ?

આનંદીએ નીચું જોયું પ્રભાકરની વિધવા માતા પ્રત્યેના પોતાના અપરાધની ગંભીરતાનો અત્યારે જ તેને સાક્ષાત્કાર થયો એના કારણે કેટલી પીડાઓ ઉત્પન્ન થવા પામી હતી જાતે ઉત્તરોત્તર પીડા નરી હતી એટલે બીજાને જરા પણ દુઃખ આપવા તે તૈયાર નહોતી છતાંય અજાણે તેનાથી આ શું થઈ ગયું ?

"પ્રભાકરભાઈ ક્યાં છે ?" નીચું મસ્તક રાખીને જ તેણે પ્રશ્ન કર્યો

'એની તમને ખબર નથી ?' કંપાતા સ્વરે હરિબા બોલ્યા મારા પુત્રની આ દશા કોણે કરી ? તમે તો સુખાઈરાજ છો તમે ઘણા ય વિદ્વાન યુવાનો જોયા છે પરંતુ મારા પુત્ર જેવો તમે એક પણ નહિ જોયો હોય હું એની માતા છું એને બરાબર ઓળખનારો તો હું છું ઘણા ય રમાઈઓ પોતાના કન્યારત્ન તેને આપવા તૈયાર હતા છતાં ય તે એકનો બે થયો નહિ તો ક્યાં ય તમારે ની રીતે ઉતરના લાગ્યો ? તમારા ઘરે જમીન ઘર છે એ ખરૂ પરંતુ મારા દીકરાની વહુ થવાથી જેવું સુખ ભોગવત તેવું નહિ એમ હરિબા કહી રહ્યા ના ના આનંદી પાષાણપ્રતિમા સમોવડી ઉભી હતી ત્યાં જ જડાઈ ગઈ હરિબાએ પોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો નહોતો એ વાત જ તે ભૂલી ગઇ પોતે અનંત ત્રાસની પીડાઈ રહી હતી ને બીજાને પણ હેરાન કરી રહી હતી એનો તારણહાર કોઈ નહોતો ઘણી ય વાર તે પોતાને અપરાધ-નિર્દોષ માનતી પણ આજે તો એ રાની હદ વળી ગઇ

હરિબા ખેદ લઇ વિદાય થયા આનંદી પાછી ઘર તરફ

પાછી વળી. અરૂણોદયનો પ્રકાશ વનરાજીમાંથી ડોકિયાં કરી રહ્યો હતો. અશ્રુપૂર્ણ નયને એ પ્રકાશ ન પારખ્યો. બાહ્યજગત શૂન્ય બની ગયું. છતાં તે સંપૂર્ણ રીતે પોતાનું હૈયુ ઉકેલી શકી. અત્યાર સુધી એને કશી જ ગમ પડતી નહોતી. હવે સર્વ દીવા જેવું સ્પષ્ટ જણાયું. પોતે જ ઉવેખ્યો હતો એને માટે પોતે જ શા માટે દીલગીર થતી હતી તેની તેને અત્યારસુધી સુઝ પડતી નહોતી. પરંતુ આજે એને જવાબ જડયો. પાછાં ફરતાં તે મન સાથે બબડી. "તેમને ગમે તેમ કરી પાછા મેળવીશ મેં જ તેમને કાઢી મૂક્યા છે. હું જ તેમને પાછા લાવીશ. એ વેળાએ તેમને સ્વીકારી લીધા હોત તો આટલી મુશ્કેલી ઉભી પણ ન થાત. પરંતુ એ કુમળાં કુસુમોની માળા વહેલી ચીમળાઈ જાત. હવે તો જીવનઅશ્રુથી હું હૈયાનો હાર ગૂથી રહી છું એ કદી યે છિન્નભિન્ન થશે નહિ એ હાર તો હૃદયાધાર તારે કંઠે જ આરોપાશે. ત્યા સુધી એક ક્ષણ પણ હું જપીશ નહિ. અત્યાર સુધી મને જગતમા મારૂં સ્થાન જડતું નહોતું. હવે હું તે જરૂર શોધી લઈશ"

ઉમાભાઈ દેસાઈએ થોડા દિવસ પછી સુરેન્દ્રલાલને લખી જણાવ્યુ કે આનંદી તેની સાથે યાત્રાર્થે જશે. આનંદીની તબીયત સુધરશે એમ માની સુરેન્દ્રલાલે વાંધો ન લીધો. આનંદી મુંબાઈ જવાને બદલે યાત્રાએ ચાલી નીકળી.

પ્રકરણ ૧૫ મું

પુણ્યધામ પુરી

ઘણા મનુષ્યો જીવવાની ખાતર જ જીવે છે. જગતની બીજી માયાજાળમા એ પડતા જ નથી જીવનભર તેઓ સુખ ને સાંત્વન માટે મથ્યા કરે છે સુખ તેમને ભાગ્યે જ સાપડે છે. સાંત્વન તો

વણાને મળી રહે છે એ સુખની વ્યાખ્યા હજી મોટા વજ્ઞાનિકોને પણ નથી સમજાઈ અજાણ્યે સ્થળે અણધારી રીતે આપણને સુખ મળે છે ને આપણે આશ્ચર્યચકિત બની જઈએ છીએ આપણે સુખ મેળવવા આકાશ પાતાળ એક કરી મૂકીએ છીએ ત્યારે એ સુખ દૂર ભાગતુ જાય છે વણમાગ્યુ તે આપણને સાંપડે છે ને આપણને આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી મૂકે છે

ઘર છોડ્યા પછી યાત્રિકોને પણ આવા આવા જ અનુભવો થતા ગયા કેટલાક જીવનને છેડે આવી ઉભા હતા કેટલાક હજી ઉગતી આશા ને સ્વપ્નાનો મહેરામણ માંડીને જ શરૂઆત કરી રહ્યા હતા કોઈને સુખની વાંછના હતી જીવનભર એની તિતિક્ષામાં જ આગે મથી રહ્યા હતા જગતની જંજાળ છોડી તેઓ યાત્રાએ નીકળી પડ્યા હતા, એટલે કેને ગમ્યો માગ જડ્યો હોય તેમ જણાતુ હતુ

યાત્રામાં વિવિધ ધામો તેમણે જોયા એ ત્રણ સ્થળથી એક પણ સ્થળે તેઓ વધારે રોકાતા નહિ એમનો પ્રવાસ અનંત હતો આગળ ને આગળ વધતા તેઓ આતુર જણાતા ગામડાંને નદીઓ, પર્વતો ને સમુદ્રોનો ઓળંગતી ગાડી ઝડપથી આગળ વધી રહી હતી યાત્રિકોને મન જ નવુ હતુ એમના સ્મરણો શ્રીમંતની શ્રીમંતાઈથી મુલ્યવાન થતા જતા હતા

છતાં ય આનંદીનો વિષાદ દૂર થયો નહિ પરંતુ એને કંઈ શાંતિ તો મળી જ એના બાહ્ય ને આંતર જીવન વચ્ચેનો પડદો સહેજ ઉચકાયો નિસર્ગગાનમાં એનુ હૈયુ પણ તન્મય બન્યુ એનો પ્રણયી એવા જ મધુર ગજમાર્ગે મળ્યો હતો ને એવા જ ગજમાર્ગે તે ગુમ થયો હતો એ ગજમાર્ગને છેડે એ વાટ જોઈ ઉભો હશે ઓહ અંત સુધી પ્રવાસ કરવા જ ઘર વચમાં નડતા વિઘ્નો એને પુનર્મિલન માટે વધારે લાયક બનાવતા

એની માસીઓને કેટલી વાર એની ચિંતા થતી ' બાપુજી

આનંદીને શું કામ સાથે લાવ્યા? મને તે સમજાતું નથી. ” એકાદ બોલી ઉઠતી, “ એને તો પરણાવી ઠેકાણે પાડી દેવી જોઈતી હતી. પતિ ને બાલકોની સેવા છોડી તે વડિલો જોડે ભમ્યા કરે છે. આ તે કાંઇ ઠીક કહેવાય ? ઘડપણમાં જાત્રા ન થાત ? ”

આનદી આ સાંભળી મનમાં જ હસતી. સાચું ધામ શોધવા જ એ સૂનુ ધામ છોડી તે નીકળી આવી હતી–એવું તે કેવી રીતે સમજાવી શકે? પોતાના ઘર આંગણેથી સુખશાંતિ ક્યારની યે અદ્દશ્ય થઇ ગઇ હતી: એટલે જ તે અનંત સુખની ઝંખનામાં આમ બહાર નીકળી આવી હતી. એ રાજમાર્ગ પર પોતાના પ્રણયીને શોધી ન કાઢે ત્યાં સુધી એને ત્યાં જ વિરામ કરવાનો હતો. રાજમાર્ગ જ એનો એક પૂરો આશ્રય હતો

દરેક જણને તે નિહાળીને જોતી. લોકોનાં ટોળામાં તે પોતાના પ્રિયજનને શોધવા મથતી, પરંતુ એની આશા ન ફળી. તે ગંગા યમૂનાના સંગમ સ્થાન પર આવી ઉભી. કાલિંદીનાં કાળાં પાણી ગંગાજીના શાંત જલને આલિંગન દેતાં. ત્યાં તેને પ્રણયીની દૃષ્ટિ પરખાઈ. એમાં શાંતિ ને શક્તિ ભર્યાં હતા. સારનાથમાં બૌદ્ધની પ્રતિમા જોઈ એને બીજો જ અર્થ કળાયો. યોગી બની એણે કન્થા ધારી નહોતી. આ રાજકુમાર પેઠે એણે પણ પાપને પડકાર કર્યો હતો. સૂર્યોદય ને સૂર્યાસ્તના વિવિધરંગોની છાંટમાં એને સહચરના દર્શન થતા સૌંદર્યને દૈવી વિધાનના દર્શન થતા એની સૌંદર્યમૂર્તિ એ દેવના દીધેલાની યાદ આવતી

દેસાઇજી તો એક મહિનો દોડધામ કરી છેક જ કંટાળી ગયા થાકને લીધે તેઓ જરા પણ બહાર જઈ શકતા નહિ એટલે લાંબા વાટાઘાટ પછી જગન્નાથપુરીમાં જઈ દરિયા કિનારે આરામ લેવાનો નિર્ણય થયો. ત્યાં એક બે મહિના રોકાવાથી દેસાઇજી આગળ મુસાફરી માટે લાયક થઇ જશે એમ જણાયું.

આનંદીને તો દરિયાનું નામ સાંભળીને જ આનંદ આનંદ

થઈ ગયો આ વળાની આતરપ્રેરણા ગજબ હતી અત્યાર સુધી તે શહેરોની ગીચ વસ્તીમા આથડેલી હોવાથી સાગરસ્નાનના વિચારે તે આહ્લાદિત બની રહી જગન્નાથ જવા ની ભાવનું હતુ એ ગત નો તે નીગતે ઉથી પણ શકી નહિ અત્યારથી જ એને મિ રુગર્જનાઓ સભળાવા લાગી આવી વિચિત્ર અનત ને અગમ્ય પ્રેરણાનુ રહસ્ય તેને પોતાને પણ સમજાયુ નહિ ત્યા એની રાણ વાટ જોઇ રહુ રગે?

સવારના સૂર્યપ્રભાગે એનો હૃદયભાગ વિકો થયો આશા ને ઉલ્લાસભરી તે ઉપડી મુસાફરીની મુશીબતો એને વિસાતમા નહોતી પુરી સ્ટેશને મજૂરોની ધમાલમા ને પડ્યાઓના કોલાહલમા પણ તે પ્રશાત ઉભી રહી શકી

સાગરતટે જ તેમણે એક બગલો ભાડે રાખી લીધો વસતીને છે. ઠેઠ તે એકાતમા હતો આનદી તો સાગરદર્શન માટે અધીરી બની રહી હતી બધા બળદગાડીમા ગોઠવાયા ધૂળધોળા રાગ પર તેઓએ ધીમે ધીમે પ્રયાણ આદર્યું

નવા સ્થળમા પહેલો દિવસ ટાળાટ્ન જ હોય છે, છતા આનદી બપોર પછી રમવા ની ળી પડી હજી તાપ નરમ પડયો નહોતો એટલે તેને પાછા વળવુ પડ્યુ ઘરમા તો ધમાલ મચી રહી હતી સ્ત્રીઓ વરવાખરો ગોઠવવા લાગી ગઈ હતી પુરુષોઓ પણ પોતાનો વેપાર ગોઠવતા ત્યા રોજે સન્ધ્યા ટેવાક સાગરસ્નાન માટે સોનેરી સોનેરી આહ્વાન રમતા હતા ઠે સાજ પડી એટલે આનદી ફરી બહાર ની ળી

સિન્ધુ સા સેના ગણને પ્રિયસગીત સુણાવી રહ્યો ઉર્મિમાળાઓ આગળ વધી વિખરાવા લાગી હૈયોન્માદથી નત્ત બની આનન્દી કિનારે ઉભી રહી ઘણા સમયથી આવી શાતિ ને ઉલ્લાસ ને શુમાર મેરી હતી તરગમાળા પર રમતી રમતી એની નજર એક સ્થાને સ્થાપિત થઈ ત્યા બધુ શાત હતુ આનદોલ્લાસનુ સમણુ પણ ત્યા જણાતુ નહોતુ સિધુ નિરાશ ભાસતો હતો

બીજી જ પળે આનંદીનું ધ્યાન એના ચરણ આગળ આનંદનૃત્ય કરતી તરંગાવલિમાં લીન બન્યું. નાનકડાં બાલકો પેઠે તેઓ ઉલ્લાસભરી ક્રીડામાં મસ્ત બન્યાં હતાં. ફીણધ્વજ ફરકાવતાં ને સમસ્ત અંબરપટ ગજાવતાં તેઓ આગળ વધી રહ્યાં હતાં.

યાત્રિકો દેવસ્થાનોમાં નિયમિત ફેરા મારતા આનંદીને એવી ફુરસદ નહોતી. એનું દિલ તો સમુદ્રતટે જ આકર્ષી લીધુ હતું. એટલે તે એક ક્ષણ પણ તેથી વિમુખ થતી નહિ. સવાર સાંજ તે ફરવા જતી. સ્નાન પણ સમુદ્ર કિનારે જ કરતી. બીજી સ્ત્રીઓ તો દૂર બેસીને જ સમુદ્ર જોઇને સંતોષ માણતી. દેસાઇજી તો એક જ વાર મન મનાવી ગયા હતા.

સાંજે પુરીની પચરંગી પ્રજા સમુદ્રતટે ઉભરાતી. છોકરાં રેતાળ પટ પર કિલકિલાટ કરી મૂકતાં. કેટલાક સંગીતની ધૂન જમાવતા સૂર્યાસ્તના વિવિધરંગે સૃષ્ટિ રંગાતી. ધીમે ધીમે અંધકાર જામતો, દૂર દૂરની દીવાદાંડીઓ દિપક પ્રકાશે ઝળકતી તો ય આનંદી સમુદ્ર કિનારે જ બેસી રહેતી. સિંધુનિનાદો એના ધ્રુધવતા દિલના પડછંદ સમા ભાસતા.

પ્રકરણ ૧૬ મું

તેજરેખા

એમ એક મહિનો પસાર થઇ જતાં વાર લાગી નહિ વર્ષાઋતુના ચિહ્નો દષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં. દિવસભર વાદળાં રહેતાં. આખો દિવસ બહાર ફરવા જવાનુ ગમે તેવું હતુ. હવે બપોરે સૂર્ય ઝાઝા તપતો નહિ એટલે બપોરે પણ આનંદી સમુદ્રકિનારે બેસી રહેતી.

એટ મસારે જગ ભારે ઝાપટુ પડતુ નિનામગ્મા ઈન્દ્રધનુ પ્રગટયુ જાણે સાગર કન્યાઓએ અપ્સરાઓને જળના જના પ્રામેનુ નીમ્યેી આનદીના આનદમા ભાગ લેનાર કોઈ નહોતુ એ વાત એને ખૂબ જ સાલવા લાગી

જયારે વાળા ખૂબ વેગમા આનદીને વેગ ગણ્વા ખાસ આગ્રહ ની, એની મામીઓ વેમદિર ગઈ પણ આનદી એકલી પડી બહાર નીકળી પડી મસારના ઝાપટા પછી પ્રસરેલી શાતિમા એને ઘરમા ગોંધાઈ રહેવુ પાલવ જ નહ

ઓટ થઈ ચૂકી હોવાથી ભીની રેતીનો વિશાળ પટ રવા માટે ખૂલતા થયો હતો ધીમે ધીમે તરગમાળા પણ શાન્ત પડતી જતી હતી ઝીણી ઝીણી લહરીઓ જ સમુદ્રની શાતિનો ભગ કરતી આનદીએ ભીની રતીમા આગળ ચાલવા માડ્યુ હજારો ઝીપોલીઓ રેતીસ્થમા વેરાતી પડી હતી કેટલી સુવાળી હતી કેટલી કમળપત્રની ગતી જણાતી કેટલી પતગિયાના વિવિધ રંગે પણ ઓપી રહેતી આનદીએ થોડી ઝીપો પાલવમા વીણી પણ ખરી અને થોડી ઉપાડીને પાણીમા પણ ફેંકી ગઈ

ધીમે ધીમે ભરતીની શરૂઆત થઈ ધીમે ધીમે પાણી રેતીના વિશાળ પટમા આગળ વધવા લાગ્યુ આનદી પાછી હટી પણ આગળ વધતી અટકી નહિ રમતા રમતા ઊર્મિતરગો એના ચરણયુગલ ભીંજવી રહ્યા

મગનેવી નોકર આવી ખબર આપી કે રમાઈબ એની વાટ જોઈ રહ્યા હતા એને મને પાછા રહુ પડ્યુ

“ તારા પિતાનો પત્ર આવ્યો છે ” આનદીને જોતા જ ઉમાભાઈ બોલ્યા “ તુ મુમ્બઈ ક્યારે જવાની છે ? તે પૂછાવે છે તારે જવુ હોય તો હુ તને મારી ખાતર રોકી રાખવા માગતો નથી અમે તો હજી અહી થોડુ ઘણુ રોકાવાના છીએ તારે જવુ હોય તો હુ બદોબસ્ત કરુ ”

આનંદીના દિલમાં તેલ રેડાયું. મુંબાઈ તો એના સ્મરણપટમાંથી લગભગ ભૂસાઈ જ ગયું હતું. સમુદ્રસંગીતે એના દિલમાંથી તમામ વિચારોને હાંકી કાઢ્યા હતા. એની બેચેની પણ શમી ગઇ હતી. એ પીડા છેક જ અદૃશ્ય તો નહોતી થઇ. પરંતુ એનો આઘાત આછેરો બની ગયો હતો. એનું આખુ ય અસ્તિત્વ સમુદ્રમાં ભળી ગયુ હોય તેમ લાગતું. તરંગાવલિ સાથે તે તન્મય બની ગઈ હતી. સમુદ્રની પૃથ્વીવિયોગની પીડા જ એને અંતરે અંકાઇ રહેલી જણાતી.

પરંતુ ઓચિંતા આ પત્રે એને સત્ય વસ્તુસ્થિતિ તરફ જાગ્રત કરી. પોતે મનુષ્ય છે એ વાત તેને પરખાઇ. મનુષ્યજીવનનાં સુખ દુઃખ એના કર્મે પણ લખાયલાં છે એ વાત તાજી થઈ. આશાભરી તે અહીં આવી હતી તેનુ એને ભાન થયું. પરંતુ હજી ...ની આશા ફળી નહોતી છતાં ય આટલો સમય તે સંતોષ શી રીતે ...ની શકી હતી ? સમુદ્રસૌંદર્યે સત્ય ઘટના ભૂલાવી દીધી હતી. હેતુ પુરઃસર એ ત્યાં આવી હતી એ વાત વિસારે પડી હતી. એનુ જીવન સમુદ્રતટે વ્યતીત થવા નહોતુ સરજાયું. હજી તો એને સંસારબાધાઓ વેઠવાની બાકી હતી સંસારમાં એના દુઃખમા ભાગ લેનાર કોઇ નહોતુ. સમુદ્ર, આકાશ કે વાયુ એને શાંતિ આપી શકે તેમ નહોતા. સંકડાશ ને ક્ષુલ્લકતાથી મનુષ્યો એને ડામવાના હતાં. એના વિષાદમાં વધારો થવાનો હતો. એનુ સૌંદર્ય ને કુમાશ કરમાઈ જવા જ નિર્માયાં હતાં. એનું રક્ષાકવચ સરી પડયું હતુ. અંધકારવિદારક જ્યોતિ એણે હાથે કરી બુઝાવી દીધી હતી. હવે એ ફરી પ્રગટવાની આશા નહોતી. ક્ષણભર પણ એ જીવનકર્તવ્ય કેમ ભૂલી ? તે આમ ભટકતી હતી ત્યારે જેને તે શોધતી હતી તે વટેમાર્ગુ દૂર ને દૂર પ્રવાસે રઝળતા હશે, કદાચ એને હાથ ન પણ ચઢે ? અજાણે થઇ ગયેલી એ ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત કેમ થાય ?

'તારે ન જવું હોય તો ન જઈશ' એને શાન્ત (ચેતી) જોઈ એના નાનાજીએ કહ્યું 'તુ માગી માથે જ પાછી વળજે એવુ તારા પિતાને લખી (દીધુ) છે'

ફઈબાનો વ્હેમ ખેંચી આનંદી વિચાર થઈ ગઈ વિચિત્ર છોકરી! તેની માસી બોલી ઊઠ્યાં એને ક્યાંય જવાનું પણ મન થતુ નથી અને એને ની મઝા પડે છે આજ મને નથી સમજાતું કેમ પર પણ એને ઝાઝી મમતા નથી એકવાર પણ મ ગઇ હોય તેમ જાણ્યું નથી

આનંદી પોતાના ખડમા જઈ પથારીમા પડી એક વાર તો પાછા જવાનુ સુનતી રહ્યું પણ એમ ... ની પુરીના પરી ... એનુ ... મગનતાથી નહોતુ વીત્યુ પરંતુ પરેના તે માટલુ સુખ ન તો નહોતુ જ મન્યુ એનો જીવનમા મોજ નહોતી માણી પરંતુ બાહ્યજગતના સપાટા એના સ્વાભિમાને સહેનાઈથી ઝીલ્યા હતા હવે એ ... જોયુ હતુ ... એ ... પ્રયત્ન કરી ચૂક્યો હતો એના મમત્ન જીવનમા એ ના ... નાખી ગયુ હતુ પરંતુ સદ્ભાગ્યે એ વાત વિસારે પડી હતી પણ એના આનંદદાર ઉઘડી ગયા હતા એના ... પધાર્યા લાગે એ અજ્ઞાનમા નિદ્રાધીન બની હતી એના પાછા વળતા પગને એ લાગી ઊઠી હતી એના હૈયાને શું ... તે ... નાની એ વિ... થઈ ગયા હતા એનુ રહસ્ય એને પછીથી સમજાયું હતુ

સંધ્યાસમયે આ ... વધારે વેગીલુ પવનના પાતુ સપાટા પર સપાટા આવવા લાગ્યા ભાઈઓએ તો ઘર બહાર ... ની જવાની જ ના પાડી પરંતુ સ્ત્રીઓ તો સમુદ્રતીરે ફરવા ... પવનમા એમને મોજ આવતી

આનંદી પણ સમુદ્રતીરે આવી ઉભી ... વાયુના ... ભૂખ્યા ગ્રામ સભા રમતા હતા સિંધુપટે તૂટી પડવાની તૈયારીમા જણાતા જલધિજન પણ અજબ ઘુઘવાટ મચાવી રહ્યુ હતુ ધીમે

ધીમે અંધકાર છવાયો. જાણે વિશાળ વિશ્વ એમાં અલોપ થઇ જશે એમ ભાસ્યુ. પવનના સુસવાટા સખત થયા.

પ્રકૃતિની ભયંકરતા આગળ આનંદી નિરાશ ને જડ બની ઉભી. આવી ભયંકરતામાં મનુષ્યનો શો વિશ્વાસ?

તે જમીન પર બેસી પડી. તેણે પોતાનું વદન હથેલીઓમાં છૂપાવી દીધુ. તે ઉંચું જોઇ શકી જ નહિ. કોઇ અજાણ્યા ભયથડકારે આ અંધકાર એના હૈયાને વીંટાઈ વળ્યો. એની અધૂરી આશા ઓસરી જતી જણાઇ. આખા સમુદ્ર કિનારા પર એક પણ માનવજીવ નજરે ચઢતો નહિ. એના દિલમાં પણ અંધકાર પ્રસરી રહ્યો હતો. આનંદની એકાદી ચીનગારી પણ શોધી જડતી નહિ. અંધકાર સમુદ્રમાં એનું જીવનનાવ ઝોલે ચઢ્યું હતુ.

ભીની રેતીમાં કાંઇ જ અવાજ સંભળાય તેમ નહોતુ. છતાં ય પોતે એકલી નથી, એવી તેને ઓચિંતી ભ્રાંતિ થઈ. ત્યાં કોણ હતું! અંધકારમાં એ વ્યક્તિ કોણ હતી, તે સમજાય તેમ નહોતુ. જેને માટે એનું હૃદય અવિરત પોકાર કરી રહ્યું હતું—એ તો નહિ હોય? અંધકારમાં એના જીવનની છેલ્લી દીપકરેખા બુઝાઈ જાય તે પહેલાં તેની હૂંફની છેલ્લી આશાએ તે જીવતી હતી તે બેઠી થઇ ગઇ ચોમેર ધ્યાન દઇ જોવા લાગી. મૃત્યુકિનારે ઉભેલાની નયનજ્યોતિ પેઠે અંધારા આકાશમાં એક ઊંડી આછેરી તેજરેખા ચમકી રહી હતી. એ આછેરા ઉજાસમાં પોતાની નજીક જ કોઇ બીજી વ્યક્તિને બેઠેલી તે જોઇ શકી. પોતાના હૃદયઉજાસથી તેને તે એકદમ પીછાની ગઈ તે ઉભી થઇ ગઇ. પણ આગળ વધવાની શક્તિ જ તેને મરી ગયેલી જણાઈ. લાગણીઓના અતિરેકથી એનું અંગ ધ્રૂજી ઉઠ્યુ. એ શી રીતે જાય? એ શું કહે? એ પ્રભાકર જ હતો. એમાં તો કાંઇ જ શંકા નહોતી. પરંતુ એ પહેલાંનો પ્રભાકર રહ્યો હશે?

એ જ ક્ષણે એ વ્યક્તિએ પણ આ તરફ નજર કરી. બીજી જ પળે ઉઠી તે આનંદી પાસે આવ્યો. ક્ષણભર તે શંકાશીલ બની.

પરંતુ તુરત જ એને વાત સુ - એનું [ન] એને કદી પણ ટગો દે નહિ બીજું કોઇ ન લેત આટલા વિમતી જેની તે વાટ જોઇ રહી હતી તે જ એ હતા

પ્રભાકર ત્યા આવી તેની નજી- ઉભો રહ્યો એપ્રરી જલા પ્રકાશમા એની ટસે એની સામે જોઈ રહ્યો. તુ જ કે ને ? ન બોલી ઉઠ્યો ' હુ નથી જ ભૂલ્યો '

આનંદીના નયનમા અશ્રુ ઉભરાતા મહા મહેનતે તે તેણે ખાળી રાખ્યા

' આન વખતે અહી એકલી ક્યાથી ? તેણે પ્રશ્ન યો ' આનામા ભનભના મમુ મા તણાઇ જાય છે તેની ખબર નથી ? કા ઉતરી છુ ' કૃપા કરી જલદી ત્યા પહોચી જા "

" તા માટે ? તમે મને નહિ બચાવો ? તેણે સામો પ્રશ્ન કર્યો

હજી પણ મારામા એટલો વિશ્વાસ રહ્યો છે ?" તે ફીક્કુ હસ્યો, " તને બચાવવાની મારામા શક્તિ છે ? હુ મારી જાતને જ બચાવી શકુ તેમ નથી ને ?"

પણ મને તો તમે બચાવી શકો જ આનંદી બોલી

' ખરેખર ? પ્રભાકર બોલ્યો પણ હવે તુ પાછી વળ આ તફાન ક્યારે તૂટી પડશે તે કહી ન કાય માટે ઘણી યે વાતો કહેવી છે પણ અત્યારે એ બધાનો વખત કે જરૂર નથી બોલ તુ ક્યા રહે છે ? હુ તને મળી આવુ '

તેઓ ચાલવા માંડ્યા 'મને ક્ષમા આપી ? ગોડી વારે કપતા સ્વરે આનંદીએ પૂછ્યુ આટલી વાર તે બોલવા પ્રયત્ન કરી રહી હતી

"શાની ક્ષમા ? પ્રભા ર બોલ્યો "તમે મારૂ કાઈ બગાડ્યુ હતુ ?

' મે કાઈ પણ કારણ વિના તમને દુખી કર્યા હતા " આંસુથી

ાતા અવાજે તે બોલી, "પરંતુ મે પણ ઓછું નથી વેઠયું. માં જ હું મારૂં પ્રાયશ્ચિત સમજું છું." હવે તે ખૂલ્લે સાદે l પડી.

પ્રભાકર એના વદન સામે જોઇ બોલ્યો, "મને નાહક દુઃખ યુ એવું તને ક્યારે સમજાયુ?"

"તમે ગયા ત્યારથી..." તે બોલી, "ત્યારથી જ હું તમને ધી રહી છું. એ પળથી જ હુ તમારી ક્ષમા માગવા તલસી રહી છું. ણુ હું તમને શોધી શકી નહિ"

પ્રભાકર એની સરસો જઇ ધીમે સ્વરે બોલ્યો, "આપણે આટલા વસો નકામા ગુમાવ્યા–નહિ?"

આનંદી કાંઇ જ બોલી નહિ. તૂફાનનો ખ્યાલ પણ તેઓ સરી ગયાં હતાં. પરંતુ ભયંકર ગર્જનાએ એમને વસ્તુસ્થિતિનો યાલ આપ્યો. તેમણે ઉચું જોયું. અંધકાર ઘેરો થયો હતો. ાંધુ ક્રોધાવિષ્ટ રાક્ષસ પેઠે ક્ષુરકી રહ્યો હતો. તૂફાન મંડાયું. યભીત પૃથ્વીના પોકાર સમોવડા સુસવાટા શરૂ થયા.

નજીકમાં એક મકાન ખાલી પડયું હતુ. તેઓએ તેની ઓથે ાશ્રય લીધો, "હુ ખરૂં કહેતો હતો ને?" પ્રભાકર બોલ્યો, "તમે સી રહ્યાં હોત તો શી વલે થાત?"

આનંદીનું રૂદન પતી ગયું હતું. તે સ્મિત ફરકાવતી બોલી. તમે આવશો એવી મને ખાત્રી જ હતી. તેથી જ હું વાટ જોતી સી રહી હતી."

તૂફાની રાત્રિની આ બે યુવાન જીવોને જરા પણ પરવા નહોતી. ઓ પોતાના આનંદમાં જ મશગુલ હતાં. "મારો આનંદ ક્યાં ાુપાવું?" પ્રભાકરે પૂછયું, "મારૂં જીવન એને ક્યાં સમાવશે?"

"અનંત જીવન પણ અધુરાં પડશે એને ઝીલવા." તે બોલી. ાભાકરે એનું વદન નજીક ખેંચી એક ભાવભર્યું ચુંબન દીધુ, "આ

જગતના જનોને આપણો આન આપો આપ તાથ થઈશુ તે એ ગ્રે

નૂતન નાચવા લાગ્યું હવે મા ગુજ જે અ ત મેની "અગા માગી હિતા ના

પ્રભાત તેની માટે આ અ એમન ની જેવા માણસો મળ્યા ...

માટે મુસાઈ જવુ છે

પ્રકરણ ૧૭ મુ

ઉપસંહાર

તેજ માઈની પેલી નાની ગલીમાનુ નાન ...

એ સ્થિતિમા છે પરંતુ ...

" ...

" એમ કે ?" પ્રભાકર બોલ્યો, " ત્યારે તો તું અત્યાર સુધી મને ગાળો જ દઈ રહી હશે. મેં તને કેદી બનાવી મૂકી છે—નહિ ? હવે બીજી વખત તને સાથે લઈ જઈશ, હોં ! "

" મારી તમારે લેશ પણ પીડા કરવી નહિ. " તેની પત્નીએ ઉત્તર દીધો, " તમારા વગર કહે હું પણ બહાર જાઉં છુ જ. તમારાં ઘણાં ખરા ઘરાકોને મે મારા કરી લીધાં છે. આજે આખો બપોર મે તેમની સાથે જ ગાળ્યો હતો. "

' ગજબ ! ! " પ્રભાકરે આશ્ચર્ય દાખવ્યુ, " એટલે પતિનો ધંધો પડાવી લેવા માંડયો છે ? હવે તારા કેદખાનાની મારે વધારે પીડા નહિ કરવી પડે. અત્યાર સુધી હુ તારો પહેરેગીર છું એમ જાહેર કરતો હતો. "

" ના. તમે મારા પ્રવાસમિત્ર છો ને રહેશો. " તે બોલી, "આપણુ ગૃહ કદી યે કેદખાનુ ન હોય. પંખીમેળા પેઠે આપણુ ઘર તો આકાશ. આ તો આપણો નાનકડો માળો સમજવાનો "

" પરંતુ સ્ત્રીનાં લક્ષણ મુજબ માળાની માયામા બીજું બધુ જ તુ વિસારી ન દે તે સભાળજે. હુ તો તારા આ ઘરવખરાથી ગભરાઇ જાઉ છુ "

" તો એને પધરાવી દો. " તે બોલી, " પણ ના. એમ કરવાની કાંઇ પણ જરૂર નહિ પડે. તમારે માટે મે એક ઘર છોડયુ. હવે બીજું ઘર તમને મારી પાસેથી ઝુટવી નહિ લે. પણ પેલી વાતનુ શુ કર્યુ ? "

" બધુ જ નક્કી છે. ' તેણે જવાબ દીધો, "આવતી કાલે જ આપણે છબી પાડનારની પવિત્ર સેવામાં હાજર થઈ જઇશુ. "

' અને તમારા જેવી એક પણ સુંદર વ્યક્તિએ એને ત્યા પોતાની પ્રતિકૃતિ પડાવી નહિ હોય. " આનંદીએ વહાલ કરતા જણાવ્યુ

' તારી શોધ માટે એક ઇનામ આપવા પડશે. ' એના પતિએ માર્મિક હાસ્ય કર્યુ.

બીજે પ્રભાતે પ્રભાકર પુરાણા મેગેશ્રાફને ત્યાં હાજર થયો એની સહચરી નરગસ્તાન બોલી 'યા આવ છે' ‹

પ્રભાકરે હમી તેનો હાથ દાબ્યો

મિાનખાનામાં પમતાજ પ માન' હમીને આનંદ દીધો "તમે તમા વચન નથી ભૂલ્યા

"એ તે ભુલાય' હમીને પ્રભાકરે ઉત્તર દીધો આથી જે અમુલ્ય ચીજ મને જડી તેણે જ મારી સ્મરણશક્તિ સતેજ રાખી છે

35200

સમાપ્ત

ચિત્રો ઉતરાવવા માટે ભરોસાપાત્ર સ્થળ કયું?

માત્ર એકજ

[illegible]

[illegible]

એમ એમ મહેતાની કંપની,

[illegible]

[illegible], અમદાવાદ

